

DANSKE STUDIER

UDGIVNE AF

MARIUS KRISTENSEN OG AXEL OLRİK

1914

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

INDHOLD

JÜRGEN OG AXEL OLRIK, Asgård..	1
AXEL OLRIK, Gøter og Tjerkesser i 4de årh. e. Kr.	9
CARL ROOS, Holberg og Lenz	21
GUDMUND SCHÜTTE, Folkelig hof- og statskalender	29
HILDING CELANDER, Løke-problemet. A. O.: Efterskrift	65
TH. LAUB OG CATHARINUS ELLING, Omkvæds-rytmen	94
MARIUS KRISTENSEN, Til Johannes Ewalds orlogssang	97
A. CLÉMENT, Sort salt	104
GUNNAR KNUDSEN, Sydsjællandsk navneskik ved år 1600	119
J. BYSKOV, Om begrebet grundled	129
B. T. DAHL, Sproglig skiftedrift mellem dansk og svensk	145

KULTUR OG FOLKEMINDER

Vor folkeæt i oldtiden [V. Grønbech] (<i>Henrik Ussing</i>)	173
Kludunte (<i>Halvdan Koht, C. W. von Sydow</i>)	181
Breve til Danmark [Feilberg, Karl Larsen] (<i>Thorkild Grønlund</i>)	184
Norske kæmpevisemelodier [Catharinus Elling] (<i>H. Grøner Nielsen</i>)	188
Træde lykken fra (<i>N. P. Bjerregård</i>)	193
Nordfynsk bondeliv i mands minde [Christine Reimer] (<i>Jørgen Olrik</i>)	194
En gammel trylleformular (<i>C. Klitgaard</i>)	194
„Hagbards hoved“ endnu engang (<i>Hollander</i>)	195

FRA SPROG OG LITERATUR

Dansk lærerforeningens udgaver (<i>Anker Jensen</i>)	49
Bidrag til Ewald-litteraturen (<i>Ida Falbe-Hansen</i>)	150
Norsk litteraturforskning (<i>Erik Rindom</i>)	154
Poul Rytter, Sylvesternat (<i>Henrik Ussing</i>)	160
En amerikansk bog om Holberg (<i>Chr. Christiansen</i>)	160
En lille Holberg-parallell (<i>Chr. Christiansen</i>)	162
Sent eller aldrig (<i>C. Klitgaard</i>)	163
Runeindskrifter [Lis Jacobsen] (<i>Gunnar Knudsen</i>)	167
Et brev fra 1811 (<i>Ingeborg Simesen</i>)	170
Strøgods	172

NAVNEFORSKNING

Personnavne [H. Naumann] (<i>A. O.</i>)	38
Nordiske navne i England [J. Köpke] (<i>A. O.</i>)	39
Christian(us) — Kristen (<i>F. Dyrlund</i>)	40
Namn och Bygd (<i>Marius Kristensen</i>)	47
Nordische Personennamen [Björkman] (<i>Marius Kristensen</i>)	48
Nordiska Ortnamn (<i>Gunnar Knudsen</i>)	95

„Asgarth“ ved Ömkloster. Fotograferet for Nationalmuseet 1895.

ASGÅRD

AF

JÖRGEN OG AXEL OLRİK

Öm kloster blev grundlagt 1172. Det var det samfund af cisterciensermunkene, der i nogle år havde været på Kallø i Skanderborg sø, men de fandt øens forbindelse med land altfor usikker, og derfor drog de ud at opsøge sig bedre bosted. De fandt et sådant i Himmelbjærgets skovegne på landtangen mellem Mossø og Gudensø; stedet var omgivet med vand og moser til alle sider, og til dels overgroet med buske. Bønderne, som boede dær og som munkene måtte købe ud, kaldte det for Øm (formodentlig af et ældre *Øhēm < *Øyheim(a)r, „ø-byen“).

Den eneste mangel ved stedet var at der ikke var godt vand nok til klosterets brug. En kunsthærdig munk, hr. Morten, bragte

¹ De jagttagelser, hvorover den efterfølgende fremstillings hovedafsnit er bygget, skyldes den første af forfatterne; den ydre form, hvori den fremtræder, den anden; og endelig har vi i forening gennemgået og overarbejdet den. For nærmere oplysning om stedlige forhold skylder vi museumsdirektør dr. M. Mackeprang en særlig tak; også for adgang til det Nationalmuseum tilhørende billedstof og opmålingsmateriale. Kildematerialet findes oversat i „Øm klostres krønike oversat af Jørgen Olrik“ (1912; særtryk af Aarhus Stifts Aarbøger, V); selve den latinske grundtekst er i *Scriptores rerum Danicarum* V 231—301.

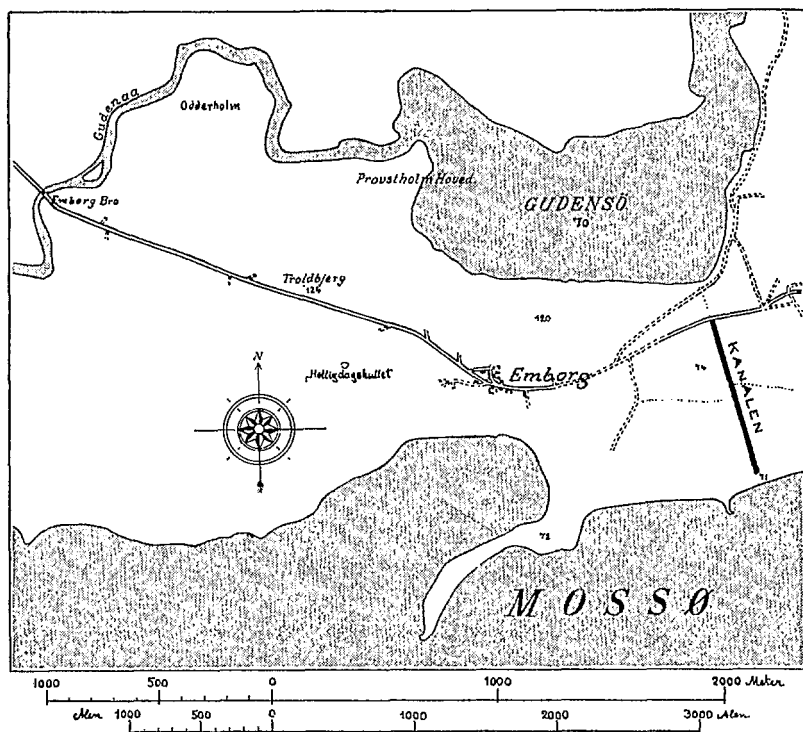
dem dog ud over vanskeligheden: han målte med et blylod vandspejlets højde i begge søer og højden af det mellemliggende land, og han fandt at vandstanden var en alen højere i den søndre sø (Mossø) end i den nordlige (Gudensø); ved at gennemgrave landtangen kunde man altid skaffe rindende vand i tilstrækkelig mængde.

Hvorledes denne opgave blev udført, ses af den endnu den dag idag bevarede gennemgravning; efter mundtlige meddelelser fra musæumsdirektør Mackeprang og indberetningen til Nationalmusæet fra arkitekt C. M. Smidt skal her gives en fremstilling af dens væsentlige træk.

Når det hedder, at der manglede vand, vil det — efter direktør Mackeprangs mening — sikkert sige at man ikke har villet tage vand ved søernes mosede bredder. Man har da udregnet at der ved at grave en rende kunde skaffes strømmende vand i nogenlunde nærhed af klostret, og man vilde tillige ved en sådan rende kunne sænke vandstanden i Gudensøen og langs Gudenåens lave bredder.

Der blev da gravet en bred rende igennem den lave landtange (kun et par fod hævet over vandspejlet) og den opkastede jord lagt til begge sider så den udgjorde to volde. Hvor anlægget er bedst bevaret, har renden og dens sidevolde en bredde af tilsammen 20 meter, andensteds lidt mere, indtil 23 meter. Det hele har haft en udstrækning af næsten en kilometer, og må have haft et højst anseligt udseende. Det har sikkert, som en slags fæstningsanlæg, sikret klostret mod angreb på den lettest tilgængelige side, medens imod vest mosedragene omkring Gudenå afgav et slags værn. I hvert fald må grav og volde have givet stedet et fæstningslignende udseende, og have været et anlæg som der ikke i vid omkres fandtes mange til.

Om denne rende hører vi en gang til i klostrets krønike, nemlig i 1240erne da striden mellem Erik og hertug Abel gav anledning til alskens plyndringer, og dronning Juttes mandskab på Skanderborg skaffede sig forsyning ved ran og nu og da brændte hele byer af. „Da abbed Jens og vi munke hørte det, frygtede vi at der kunde times os noget lignende og spærrede gennemsejlingen Asgarth med stammer og store pæle, og alt hvad der var hos os af fartøjer enten søndrede vi, så de ej kunde udbedres, eller sænkede dem i vandet, at ikke dronningens huskarle skulde bruge

Landsbyen Emborg (Om kloster) med omgivelser.
Efter Generalstabens målebordsblade ved C. M. Smidt.

dem til mod vor vilje at føre vort gods fra klosteret til Skanderborg¹.

Vi ser heraf at renden var så stor at der kunde sejles igennem den; men vi får en endnu meget interessantere oplysning, at navnet på den var Asgarth.

Her kan vanskelig være tale om nogen fejllagelse. Vor hjemmelsmand er den munk, der da fortsatte klosterkrøniken; og vi har selve den originale Ömbog for os. En fejllagelse i navnet synes udelukt.

Men hvorfor kaldte man en rende med et navn garth, der

¹ Quod cum abbas Johannes et nos monachi audimus, timentes nobis evenire similia, meatum Asgarth stipitibus et magnis sudibus obstruximus etc. (SRD V 260. Jeg har i sin tid, da jeg oversatte Ömbogens senere del for Selskabet for historiske kildeskrifters oversættelse, netop på dette punkt jævnført udgaven med selve håndskriftet på universitetsbiblioteket, da udtrykket forekom mig påfaldende. Udgaven stemmer aldeles overens med håndskriftet. J. O.).

betyder „indhegning“, „gård“? og hvorfra stammer det As der er navnets første del? Herude på den ganske lave tange var der ingen bakkeåser; og heller ikke nogen benævnelse efter åser i husbygningen vilde passe. Heller ikke slår det til at formode en oprindelse fra et *Askgarth, ɔ: gærdel af asketræer; værnet har jo alletider bestået i jordvold og rende, og fra muligvis tilfældiggroende asketræer (som da må være langt yngre end dets anlæg) kan virket ikke have fået navn.

Der er ingen anden udvej end at Asgarth er selve det, som det umiddelbart svarer til i sin lyd, Asgård, oldn. Ásgarðr. Denne grav med tilhørende vold er af munkene blevet opkaldet efter selve det mytiske Asgård.

Man vil vel indvende at sådanne nationalt-verdslige forestillinger havde munkene ikke. Men vi véd ikke alt hvad munkene havde af hjembunden tanke; det er kun det kirkelig godkendte, der kom til bevidst udtryk i deres skrifter. Man kan dog minde om en djævehistorie fra (det med Öm nær forbundne) Vitskøl kloster, der ved nærmere eftersyn har vist sig at bestå af rent hjemlige forestillinger om tordenens jagt efter trolde (DSt. 1912, 15 ff.).

Asgård er det mest gængse navn på den nordiske gudeverden som stedlig helhed. „Indenfor asers gårde“ hedder det i Thrymskvida, hvor garðar altså bruges i sin grundbetydning: hegnet eller fæstningsværket om gudeboligen. Men samme kvad véd også, at „snart vil jætter bebo Asgård om du ikke din hammer atter henter“, — altså Asgård som selve gudeboligen. I Hymiskvida kommer Thor agende „fra Asgård“. „Thor med Odins svende Asgård djærvt har værget“, synger en af de sidste hedenske skjalde på Island¹. I den norske folkevise om hammerhentningen bor „Torekall“ „uti Åsgåle“; og „Óðin kongur í Ásgörðum“ optræder i flere færøske kvæder. — Ja vi har endogså navnet udenfor det norske folkeområde: en smålandsk sagnopskrift fra beg. af 18de årh. — „således berättla gamla män härom efter sina förfäder hört“ — mælder om en jätte der er på vej „till Asgård“ for med en sten at „slå neder hela huset“².

I denne række passer det danske „Asgarth“ ind så vel som muligt.

¹ Þórr hefr Yggs með árum Ásgarð of þrek varðan (þorbjörn díarskald, Sn. Edda I 256).

² DSt. 1905, 132 ff (og „Oden af Adersgård“ i trylleformel fra Södermanland).

Mærkeligt at vi her har navnet i dets grundbetydning af „asernes forsvarsvold“ (ikke: asernes bosted).

En sådan opkaldelse efter den gamle myteverden har vi ikke blot i mangfoldige navne fra 19de årh., men også i selve middelalderen. I Sturlungasaga nævnes ofte Valhøll, Snorre Sturlesøns bod på altinget¹, — sikkert nævnt således efter sit anselige omfang og talrige krigerskare. Island har endvidere gårdnavnene Elvágur, Hnithbjörg, og det nedenfor i Tillæg omhandlede Ásgarður². Norges sydlige del har flere navne, der synes at være opkaldte efter den mytiske geografi, og som måske går tilbage til selve den hedenske tid. Det mytiske Élivágar, urhavet, findes som gårdnavnet „i Æleuaghom“ tæt ved Kristiania („denne nu forsvundne gård må sikkert have fået sit navn efter de to søer Elvågen på grænsen mellem Aker og Lørenskoven“); samme gårdnavn også i Lier, „dog ingen sø, blot en mindre elv i nærheden“. Mindre vist er det om gårdnavnet Søkkvabekkr (i 15de årh. Sækkæbæk) er opkaldelse efter gudinden Ságas (Friggs) bolig; det betyder måske kun: den i dybt indeskåret leje rindende bæk³. I Stavanger amt findes, ifølge meddelelse af Magnus Olsen, et *Nóatún(ir), opkaldelse efter Njords mytiske bolig, som nabo-gård til et *Njarðarland⁴.

Selv om nogle af disse navne er uklare eller omtvistelige, afgiver i hvert fald Snorres „Valhal“ et håndgribeligt eksempel på en opkaldelse af samme art som „Asgård“. Det er en del af en bygelse, men ikke nogen bygning der ved sin anselighed gør krav på et helt alvorligt navn; fantasien har frit råderum til at lege med det mytisk-ærværdige navn. Således også med Öm klostres grænsevold „Asgård“; det er ikke nogen med forsæt anlagt befæstning, det er en grøft til forsyning med vand til klosterets brug, som man har givet det fæstningslignende udseende og dette har draget det højtklingende navn efter sig.

„Asgarh“ har naturligvis ikke fra først af været det officielle

¹ Jf. K. Kålungs oversættelse I 352 note.

² F. Jónsson i Vid. selsk. oversigter 1911, 262 (jf. 247: Baldrsheimar o. l.).

³ Norges gårdnavne II 122. 9.

⁴ Her kan også mindes om nyere mytiske eller poetiske opkaldelser. F. eks. Trøjeborg brugt om middelalderlige borge med store grave omkring (bl. a. den berømte sønderjydske herregård); Himmerig og Helvøde i nyere tid om husmandshuse efter deres mere eller mindre gode livskår. Jf. Hleiddargarður på Island.

navn på klostervirket; den engelskfødte abbed Brian og hans munke har ikke på højtideligt konventstævne tildelt det det. Allerede den måde hvorpå det optræder, ikke i klosterkrønikens beretning om det oprindelige anlæg, men to tre menneskealdre senere i ganske tilfældig sammenhæng, røber det som et navn der ved skik og brug er knyttet til stedet. Opstået ved enkeltmands indfald har det i tidens løb hængt ved stedet og efterhånden mistet sin mytiske betydning.

Udspringet til det må vi derimod søge ved den tid da anlægget udføres. Endnu i 12te årh. var dansk overlevering gennemsyret af gammel tænke måde; alle det 13de årh.'s kilder vidner derimod om at mindetråden var nærved at bryde.

Men der er tillige i selve de år da „Asgård“ anlagdes, en national bevægelse som vel kunde bære en sådan benævnelse oppe: 1169 Rygens indtagelse, 1170 Knud Lavards skrinlæggelse, 1167—1171 Arnald Islændings sagafortællinger hos Absalon og hos Valdemar¹. For denne bevægelse kan Öm-munkene næppe være blevne helt fremmede. Deres trofaste beskytter og fortrolige ven var biskop Svend af Århus, ham der næst Absalon var ivrigst for Venderkampene og ofte optræder i forening med denne: 1164 er de sammen om at værgе Wolgast, 1169 vover de sig sammen ind i Karenz for at modtage byens overgivelse, og Svend står oven på afgudsbilledet da det slæbes bort, 1170 er Svend den eneste af Jyderne der bliver frivillig tilbage med Absalon for at holde vagt osv. For at forklare navnet behøver vi blot at tænke os at han ved sit første komme til det nye Öm kloster udbryder at dette jo er et helt „asgård“ der er rejst foran munkehjemmet! — Men Öm-munkene viser sig også at være knyttede til Sorø og den absalonske kulturbevægelse: 1173 nedlagde klosterets første abbed sit hværv og blev menig munk, han døde en del år senere i Sorø kloster. Abbed Vilhelm af Öm (1180—93, Norman af fødsel og en lærd mand) var „højt elsket af kong Valdemar“. Det eneste der er os bevaret af klosterets bogsamling er brudstykker af Justinus' verdenshistorie: netop det eksemplar (skrevet i Frankrig tidlig i 12te årh.) der havde tjænt som forskrift for Absalons eget eksemplar, det som han senere gav til Sorø kloster (*Liber S. Mariæ de Sora per manum domini Absalonis archiepiscopi*)². Öm klostets

¹ Se min Danmarks helteedning II 302.

² J. L. Heiberg, Justinus-håndskrifter, Nord. tidsskr. for filol. 2. R. III 275—78; Palæogr. atlas Dansk afd. nr. 4.

„Asgård“ er et vidnesbyrd om at den absalonske fortidsinteresse med national og humanistisk baggrund har givet genklang i eller mødtes med lignende følelser ude i videre krese end vi ellers kunde vide af.

Sammenfatter vi til slutning betydningen af dette „Asgarth“ som historisk vidnesbyrd, da ligger den på tre områder: 1) Navnehistorisk giver det et mærkeligt bevis på opkaldelse efter allerede eksisterende stednavne, oven i købet af poetisk-mytisk art. 2) Det er et ejendommeligt vidnesbyrd om Absalontidens nationale synskres. 3) Det er et enestående vidnesbyrd om de rent mytiske forestillinger i Danmark, — der ellers i så høj grad unddrager sig vor granskning. Dette sidste resultat turde være det ikke mindst betydningsfulde.

TILLÆG I

Öm klostets kanal mellem Mossø og Gudensø. Indberetning til Nationalmusæet 1911 fra arkitekt C. M. Smidt.

„Søndag d. 15de Oktober foretog jeg sammen med hr. lærer Fjeldsted fra Ry stationsby en afsyning af kanalen mellem Mossø og Gudensø. Mens den del af kanalen, der ligger nord for Emborg-Boes-vejen (altså nærmest Gudensø) er fuldstændig jævnet, er kanalstrækningen mellem nævnte vej og Mossø endnu ret godt bevaret med sine to diger eller volde, som i sin tid er dannede hver på sin side af kanalen af den opgravede jord.

Dette gamle jordmindesmærke fra cistertiensernes tid er bedst bevaret på den strækning, som er nærmest syd for Emborg-Boes-vejen; her er kanalen dybest, voldene højest, og her vilde et eventuelt gennemgravet tværsnit gennem voldene og kanalen antagelig kunne give et ret godt profil af det i middelalderen udførte jordarbejde. Det må dog straks bemærkes at et længere stykke af østervolden umiddelbart syd for vejen er sløffet.

Sydlig del af kanal og volde har ringe dybde og højde. Det er antagelig indvirkning af Mossø, som her har gjort sig gældende, idet søen til tider har bortskyllet jorden, til andre tider aflejret sand. Det allersydligste stykke (o. 30 meter) mangler nu helt. Bredden her ved sydenden, af grav og volde, er $21\frac{3}{4}$ meter, mens den, målt omtrent på midten af den bevarede kanalstrækning, er o. 23 meter. Lidt nordligere, nemlig ved sydenden af granplantningen, er bredden 21 meter, og ved nordlige ende lige ved vejen er den $19\frac{3}{4}$ à 20 meter (stadig bredden af kanal og begge volde).

Nordlige del af vestlige vold er beplantet. Her står, på en strækning af 200 à 300 meter, fire rækker graner på vestvoldens vestre halvdel.

Ved sydenden af denne plantning er en markvej med overkørsel over kanalen og en gennemskæring af voldene.

Kanalen og voldene ligger på ejendommen „Vesterlund“ på Emborg mark, der tilhører hr. gårdejer Jens Pedersen . . .“ [Nationalmusæets forsøg på fredlysning har endnu ikke ført til noget endeligt resultat.]

TILLÆG II

„Asgård“ på Island.

På det vestlige Island, på bunden af Hvammsfjord i Dalasyssel, findes en gård *Asgarðr* liggende på en mindre højde, der rager op over den lille slette mellem Gleråen og Sælingsdalsåen (Laksåen) ved deres udløb i fjorden tæt ved hinanden. „Efter at Glerå er passeret [af den sydfra kommende] åbner sig ved Hvammsfjordens bund udsigten til en lille dalslette, fra hvilken Sælingsdalen strækker sig op i nordvest. og Svinadalen som en stor kløft skærer ind i fjældene mod nordøst. Et lille stykke nordvest for Magnússkógar [skovlandet ved Glerå], under højdedragene som begrænser den ovennævnte lille dalslette mod vest, står gården Asgård (Asgarðr); i det flade land nedenunder hæver sig en regelmæssig formet klippe (stapi), til hvilken mange sagn om alfefolket tidligere knyttede sig.“ At gårdens navn er gammelt, i hvert fald velkendt i 13de årh., ses af Eysbyggjasaga, hvor den overfor liggende gård Hólar kaldes for Asgarðshólar (Kålund, Beskriv. af Island I 476. 482). — Det kan tænkes at være denne beliggenhed: mellem strømmene, hævende sig over det foranliggende sletteland, med frodig eng og skov nærved, som har givet anledning til opkaldelse efter det himmelske Asgård. Dr. Kålund meddeler mig, at han dog er mest tilbøjelig til at finde stedsbetegnelsen deri: gården ved bakkeåsen; men nogen afgørende mening kan vanskelig fås uden stedlig undersøgelse.

Stedet bør nævnes i denne forbindelse, selv om dets karakter er ganske forskellig fra det danske „Asgarð“, der ikke er nogen gård, men grav og vold.

GOTER OG TJERKESSER I 4DE ÅRH. E. KR.

EN UNDERSØGELSE I ANLEDNING AF KAVKASUS-JÆTTEN
OG DEN BUNDNE LOKE.

AF

AXEL OLRİK

I de senere års forskning spiller Goterne i Rusland som nyskabere og omplantere af folkevandringstidens kultur en sådan rolle, at ethvert bidrag til deres liv vil kunne regne på interesse. Jeg skal her fremdrage spørgsmålet om Goternes berøringer med Tjerkesserne. Selv om jeg kan bygge en del på andres resultater, har en sammenhængende behandling ikke været givet; og hvad jeg har at yde er for nordiske forskere forholdsvis nyt.

Tjerkessernes land har i ældre tider strakt sig meget længer mod nord fra Kavkasus; forskellige kilder vidner at de i lange tider har nået lige til det assovske hav. Deres egen benævnelse på sig er Adyge, i græsk-kavkasisk Atiche eller Antiche; navnet genfindes i oldtiden (hos Ptolemæos) som Antikai, en folkestamme på begge sider af Kuban. Den arm af Kuban, som munder ud i det Assovske hav, hed allerede før Kristi tid Antikitis (så hos Strabon); floden må være opkaldt efter folket, og dettes bosteder må have nået til Assovske hav. Endnu o. 1502 omtaler Italieneren Ime-rani Tjerkesserne som boende langs hele østkysten af Assovske hav.

I deres egne heltesange omtaler Tjerkesserne sig altid som Anter. Navnet Antikai (> Adyge) må være en afledning heraf. (Tjerkessernavnet er det hvorunder de mest er kendt hos naboerne og nu i literaturen; om det stammer fra den gamle nordkavkasiske stamme Kerketes, er uvist¹.)

¹ Schora, Sagen under lieder des Tscherkessen-volks, bearbeitet vom Bergé (1866) s. 3—8.

Udførligst oplysning får man dog hos Grækeren Prokop (henved 550 e. Kr.), som i det hele har beskrevet Kavkasus-landene ret grundig. Ifølge ham boede Hunnerne („Kimmerierne“) på sletten nord for Kavkasus, og i vest hen til strædet ved Kersch; på den anden side af strædet boede Krim-Goterne; nord for Hunnerne boede *Antai*, altså i egnene øst for Dons munding¹. Med dette samme navn „Anter“ kalder Tjerkesserne sig jo i deres heltesange.

Vi ser af Prokop, at der i disse egne har været stærke kampe mellem Goter og Hunner; hvad rolle Anterne har spillet derunder, fremgår dog ikke af hans skildring.

Det er hidtil undgået forskerne — i alt fald alle de vestevropæiske — at kampe mellem Goter og disse Anter også omtales i gamle kilder. Jordanes fortæller i sin Gotehistorie (*Getica* kap. 48) om Østgoternes oplevelser i deres „gamle skythiske bopæle“. „Efter deres konge Ermanriks død, skilte ved udvandringen fra Vestgoterne, boede de i samme land undergivne Hunnernes herredømme, idet dog Amal-ætlingen Vinithari beholdt sit hövdingdømme over dem. Han lignede sin farfar Vultulf i manddom, men kunde ikke måle sig med Ermanrik i lykke. Pint af at stå under Hunnervælden undtog han sig lidt efter lidt fra den, og for at stråle ved sin taperhed drog han mod Anternes land; under angrebet blev han overvundet i det første slag, men viste dernæst sin manddom, og lod deres konge ved navn Boz tillige med hans sønner og 70 stormænd hænge til en advarsel, for at de hængte kroppe skulde indjage de undertvungne skræk. Men knap et år herskede han således uafhængig; da fandt Hunnerkongen Balamber sig ikke deri, tilkaldte Gesimund, den store Hunnimunds søn, der i kraft af sin ed og tro var Hunnernes herredømme undergivet sammen med en stor del af Goterne, og fornyede pagten med ham; dernæst drog han med hær mod Vinithari. De kæmpede længe; i det første og andet slag sejrede Vinithari, og ingen kan gøre rede for hvor stort et mandefald Vinithari frembragte i Hunnernes hær. Men i det tredje slag, da begge parter var mødtes ved floden Erac, dræbte Balamber ham ved overrumpling, idet han sårede Vinithari med en pil i hovedet. Dernæst ægtede han hans søsterdatter Vademerka og rådede i fred over hele det undertvungne Gotefolk, dog således

¹ Procopius, *Bellum Gothicum* 4, 4.

at der altid herskede en indfødt konge over Goterne, dog under Hunnernes ledelse.“

Det der interesserer os i denne forbindelse, er Anternes nederlag. Det er hidtil blevet almindelig opfattet således at Jordanes Anti er det samme folk som han ellers kalder Anter, nemlig en talrig stamme ved det nordvestlige hjørne af Sortehavet, mellem Dnjepr og Dnjester, — der af Jordanes fremstilles som en af de tre store slaviske folkegrupper. Disse slaviske Antai omtales af flere græske forfattere i 6te årh.; fra 527 af deltager de i angrebene paa Grækerriget, indtil — nær efter 558 — Avarernes indtog brød deres magt¹.

Men det kan ikke være disse slaviske Anter der led det store nederlag mod Goterne; ti efter Anternes undertvingelse lider de deres nederlag mod Hunnerne ved floden Erak. Af den græske forfatter Konstantin Porfyrogenetes læser vi at „Eraks kaldes Fasis“²; men Fasis er den fra Grækerne velkendte flod, der nu hedder Rion, som udspringer på sydsiden af Elbrus og mellem Imereternes og Mingreliernes lande løber ud mod Sortehavet. Hvis denne oplysning er rigtig, har Goterne ikke blot undertvunget Anterne nord for Kavkasus, men også Sydkavkasuslandet, siden Hunnerne her kan komme over dem. Det lyder ganske vist noget mærkeligt, at de med hær har overskredet Kavkasus (kun gennem Darielpasset ved Kasbek, eller også øst om Kavkasus, var der farbar vej); men umuligt synes det ikke at være i betragtning af de vejlængder folkevandringsstammerne tilbagelagde, og de storrigt de på kort tid skabte.

En yderligere indvending mod slavisk oprindelse kan man hente fra selve navnet på deres konge Boz. Ganske vist har Müllenhoff med tvivl ligestillet det med slavisk bogu = gud, og særlig serbisk mandsnavn Božo³; men Vilh. Thomsen meddeler mig at navnet ser ganske uslavisk ud.

Og endelig strider det, at de optræder som førte af en konge, ikke blot mod den stadige samfundsordning hos de slaviske folk, men mod en udtrykkelig efterretning hos Prokop (3, 19): „Begge folk, Sklavener og Antai, beherskes ikke af én mand men lever fra gammel tid af i folkevælde“⁴.

¹ Müllenhoff, Deutsche altertumskunde II 34—39, 100 f. ² Constantinus Porphyrogenetes, De administratione imperii, ca. 45: *ὁ Ἐσαξ ἦτοι ὁ Φᾶσις*. ³ Jordanes ed. Mommsen, s. 147 (Mon. Germ. hist., aut. antiq. V 1). ⁴ Müllenhoff, Altert. II 35.

Der kan da ikke være tvivl om, at den gotiske krønike beretter om et nederlag der er tilføjlet de kavkasiske Anter af Goterne.

Jordanes' beretning er ingen samtidsberetelse. En vis folkepoetisk tilrettelægning af stoffet gør sig gældende: den tre gange gentagne kamp med Hunnerne, hvoraf sidste kamp bliver den afgørende; ensartetheden i krigens gang mod Anter og mod Hunner; og at selve Hunnerkongen sender Gotekongen den dræbende pil. Det er vel muligt, at et gotisk kvad her, ligesom oftere, har været den gotiske historieskrivers kilde; Østgoternes kraftanspændelse og påfølgende nederlag er som skabt til heltesang. Men dette udelukker ikke at fremstillingen er i det væsentlige stemmende med virkeligheden.

Disse oplysninger fra gotisk side mødes med andre fra selve „Anternes“.

Tjerkessernes overleveringer fra fortiden blev samlede af en yngre mand fra landsbyen Nogmow i Kabarda, ved navn Shora Bekmursin (f. 1801, død 1844) under forudelse af den udslettelse der snart skulde blive hans stamme til del. Hans bog om „Tjerkesserfolkets sagn og sange“ er i virkeligheden en Tjerkessernes historie, skrevet på grundlag af kvad og sagn, med indflettede skildringer af den ejendommelige tjerkessiske kultur; en mængde historiske digte er ordret optagne i hans fremstilling, i øvrigt nøjes han med at meddele at dette eller dette er overleveret. Men samtidig har naturligvis udlandets kilder tjænt ham som vejledning ved ordningen, ligesom også monumenterne er nyttede.

Shoras i mange henseender beundringsværdige livsværk (skrevet 1835—43) har naturligvis ikke den fuldstændighed i gengivelsen af kilderne og den nøjagtighed i oplysningerne om deres art, som nu vil kræves af en folkemindesamler; men man må dog være ham taknemmelig at han meddelte stoffet så nøjagtig som han gav det. Ved hans skildring af Tjerkessernes gamle skikke kan vi overbevise os om rigtigheden, fordi vi har et par samtidige fortræffelige rejseskildringer, som stadfæster hans udtalelser. For heltesangene har vi kun indre kendemærker; Tjerkesserfolkets snart påfølgende tilintetgørelse hindrede den nyere forskning i at fuldstændiggøre indsamlingen af disse mærkelige minder. Men det er en lykke at Shora meddelte store udvalg af sangene ordret. No-

get mindre klart er forholdet, hvor han blot betegner en eller anden efterretning som grundet på overlevering 3: sagn.

En af de mærkeligste sange han meddeler er den om Baksans død i kampen mod folket Gut. Den blev sunget hvert år i april af de unge piger, under dans, mens de lod håret hænge ned ligesom ved sørgehøjtid:

„Bakssans heltemod lyser for det antiske folk med sit mod. Ant-krigeren klemmer benene om Choar (hesten), og hvorhen han vil ride bringer hans hest ham ustandselig. — O Daño's søn Baksans hjemland, lad — selv når han ikke mere er til — når Gut vil angribe dig, dig ikke underkue! — Narternes (heltenes) forsamling, afværgende fjendens spydstød med sit skjold, påkaldte enstemmig Gud om hjælp; dog lykkedes det ikke Bakssan at tage del i bønner. — Hele folket holdt ham for en god ånd; da striden begyndte, og slagene blinkede som lyn, gav hans nærvær det antiske folk tillid. — Gut's plagerier hører ikke op; hele det antiske folk kom i fortvivlelse, da otte par øksne droge hans lig til hjemmet.“

Vi har her et lyrisk digt om en historisk begivenhed, Baksans fald, — eller rettere en bunke lyriske strofer der hver for sig indeholder betragtninger over Bakssans tapperhed og især over den fortvivlelse der fremkaldtes ved hans fald. Episke træk findes ikke, undtagen en enkelt strofe der indeholder tilløb til en beretning; den forklarer hans død ved at han var hindret i at deltage med den øvrige hær i påkaldelsen af Gud om sejr. Denne strofe mangler det lyriske element; den er begyndende heltesagnsdannelse. I øvrigt er det mærkeligt, så frit for fortællestof digtet er; der mangler fuldstændig enkeltheder ved hans død: det er kun indtrykket af den, der kommer til udtryk i sangen.

Det antydes flere gange, at efter Bakssans fald vil Anterfolket være udsat for at bukke under for Gut's angreb; Gut er altså Anternes overlegne fjende.

Hvem disse Gut er, derom giver de kabardiske sange ellers ingen oplysning; det må være et folkeslag som i øvrigt — udenfor dette ene tilfælde — er gået udenfor Tjerkessernes synskres. Svaret må da gives ad sproglig vej. En Kavkasusstamme af dette navn kendes ikke; og en stamme så stor at den kunde kue Tjerkesserfolket i dets velmagt kunde vanskelig være sporløst forsvunden. Gut svarer derimod til Goternes navn på sig selv: *Gutans*;

og den hele situation svarer til deres rolle som det overlegne fremtrængende folk ved Sortehavets nordkyst.

Den eneste nærmere oplysning, sangen giver om „Gut“-folket, er at de er farlige ved deres spydstød. Dette svarer ganske til det udtryk, Jordanes bruger om sine landsmænd: „de spydkæmpende Goter“ (han bruger det som modsætning til de „sværdrasende Gepider“ og de „pileskydende Hunner“¹). Sværdet synes fra gammel tid at være Tjerkessernes hovedvåben; det er en iagttagelse fra nyere rytterkampe at en lanseførende rytterafdeling er overlegen over en sabelførende. Shora fremhæver Tjerkessernes store skjolde. Sangens ord „Narternes (heltenes) skare, med skjoldene afværgende de fjendtlige spydstød“, indeholder da den træffende skildring af Goters og Tjerkessers sammenstød.

Man spørger sig, om virkelig en sang fra Goterherredømmets tid (4de årh. e. Kr.) kan have holdt sig i brug hos Tjerkesserne til begyndelsen af 19de årh. Men hos et folk hvor hele livet er så fyldt med tusendårige livsformer er dette egentlig intet under. Desuden har dette digt — af grunde som vi nu ikke kan opspore — knyttet sig til en egen årlig festskik der holdt det i live².

En lignende rent lyrisk klagesang findes bevaret over angrebet af Baikan 3: Avarernes fyrste Bajan Khan, en stor erobrere i 6te årh.³.

I øvrigt er skikkelser fra folkevandringstiden ingenlunde fremmede for kavkasisk overlevering: Cæsar (Ssosi-roko, Kossirich), 3: kejseren, tros at være født ud af en sten, opfostret af en antisk helt og siden som hersker i Konstantinopel at have fejdet mod Anterne⁴. Også om Justinian (Justin, Justuk) er der sagn. Attila (Adil) nævnes i enkelte strofer som en mægtig hövding, der bød Anterne til sit hærfølge⁵.

Man må til en vis grad regne med at historiske sange stadig foredrages for at opildne Tjerkessernes mod, at der altså også er en vis mulighed for at skabe dem af ny længe efter begivenhederne eller om antagne begivenheder. Digtene taler næsten altid i nutid;

¹ Jordanes k. 50: ubi cernere erat contis pugnante Gothum, ense furem Gepida, in vulnere suo Rugum tela frangente, Suavum pede, Hunnum sagitta præsumere, Alanum gravi, Herulum levi armatura aciem strui (om kampene efter Attilas død). ² Ligeledes blev en strofe om kampen Rededia brugt ved brylluper og høstfester (Shora s. 55). ³ Schora s. 36 f. ⁴ Jf. Löwis, Nordkaukasische steingeburtsagen, Archiv f. religionswissenschaft XIII 509 ff. ⁵ Schora 34, 29.

de er stærkt episodiske og ynder især at fremføre lange rækker af helte hver med sin særlige optræden; det løsrevne billede af helten på sin hest styrtende sig i striden synes næsten at danne en formelagtig begyndelse. Men de to nævnte sanges ringe indhold af lovtale og deres endnu større mangel på historisk stof tyder fremfor alt på at de virkelig er digtet ud fra det sørgelige indtryk; — at skabe folkesorg ved bevidst digtersk produktion, uden ledsagende opmuntring og sejr, lader sig ikke gøre. Alt tyder her på samtidsgigt.

Der kan indvendes at Anterne næppe har været kristne på Gotekampenes tid. Abchaserne blev først kristnede under Justinian, Krim-Goterne noget tidligere; men de mere indlandsboende folk er snarere kommet senere, — selv om der nu findes talrige mindesmærker fra en af Grækerne skabt kristenkultur. — Men den strofe, hvor hæren i forening påkalder Gud, må også af anden grund betragtes som yngre: den er rent episk, den angiver hvorfor Baksan blev dræbt, mens det øvrige digt kun bryder sig om det indtryk hans død øver på hans landsmænd. Den er et første trin i en begyndende eposdannelse.

Endvidere indeholder sangene en slutningsstrofe, som jeg hidtil har forbigået, fordi der næppe kan være tvivl om dens langt senere oprindelse: „Grækerne samlede jeg og bød dem udføre et mindesmærke; selv om stenbilledet står lavere end han, smærtede dets lighed med ham dog mit hjærte. Folket aflægger ej sin sørgedragt, og for at forevige den gav det floden Altud navn af Bakssan.“

Denne strofe er rent episk og afviger deri fra sangens almindelige karakter; den giver nøje oplysning om forskellige enkeltheder. Mest påfaldende er slutningen, der blot omtaler noget, som folkets almindelige omtale har skabt; men et digt der blot gengiver indholdet af et stedsagn er lidet folkepoetisk. I sangens første del, hvor en „jeg“ fører ordet (øjensynlig en nærpårørende af den faldne, efter overleveringen hans søster), er i virkeligheden det samme tilfældet: den handler om tilblivelsen af hans mindesmærke. En stenstøtte på en gravhøj ved floden Etoko vistes af Tjerkesserne som „Daño's søn Bakssan“. At den udførtes af Grækere, er ingen „historisk oplysning“; alskens kunstfærdig bygning og lignende står i Tjerkessernes overlevering som „Hellener-værk“. Det hele er blevet til på en tid hvor man stræbte at indføjle stedsagnene i digtet — for at bøde på dets mangel på handling. —

En ganske morsom forskel er der mellem de to yngre strofer: slutningsstrofen véd ikke mere end hvad der endnu på Shoras tid levede som stedsagn; strofen om krigerens bøn indeholder derimod et episk motiv, som den senere overlevering har glemt¹.

Shora kender foruden denne en anden meddelelse: „Overleveringen mælder at midt i 4de årh. levede der ved floden Baksan en fyrste Daño, der havde otte sønner og en datter; hans ældste søn Bakssan var en berømt nart (helt) i sit fædreland. Del hedder at han blev dræbt af Gotekongen sammen med alle sine brødre og 80 af de fornemste narter. Da folket hørte dette, hengav det sig til fortvivelse; mændene slog sig for brystet, kvinderne udrev deres hovedhår, og sagde: Dræbt, dræbt er Daños otte sønner, ak! Daños otte sønner.“

Dette synes at være en anden form af klagesangen, men ledsaget af forklarende bemærkninger, som Shora på egen hånd har lagt så historisk til rette som muligt. Det nye moment her er 1) de 8 hövdingesønner (i klagesangen) og 2) de 80 ædlinge (i prosaen).

Det punkt i hele sagnoverleveringen, der vækker tvivl om dens historiske grundlag, er det, at helten og floden har samme navn. I almindelighed vil dette sige at sagnskikkelsen er skabt som blot opnævner for naturgenstanden².

¹ Jeg meddeler her Shoras beskrivelse af støtten (s. 33): Dieses grabmal stellt einen jungen mann dar mit ausgenähtem mützchen und in einem dem heutigen beschmet seinem schnitte nach ähnelnden kleide mit längsnaht. Zugeknöpft ist er mit vier viereckigen spangen und umgürtet mit engem ledernen gürtel, der in der mitte unter der taille durchnäht ist; das kleid ist in falten. Die füsse fehlen, und der untere teil stellt eine säule mit griechischer inschrift auf der vordern seite dar, nebst einer menge figuren, die leute auf der jagd nach wilden thieren, kriegerische spielen von menschen zu fuss und zu pferde und rechts einen köcher mit pfeilen nachbilden, unter dem gürtel der bildsäule, während links sich ein säbel mit griff in weise des grusinischen und ein bogen im futteral findet. In dieser griechischen aufschrift kann man vieles entziffern, so unter anderm den namen Bakssans, und am ende das jahr, welches zeigt, dass der stein im IV. jahrhundert aufgerichtet. — Det må være tilladt at tvivle stærkt om at en græsk billedstøtte fra 4de årh. har haft årstal indhugget; og vi har heller ingen sikkerhed for at den lærde Shora har været i stand til at give en pålidelig læsning af græske indskrifter.

² Dette minder om et andet af de kabardiske sagn (Schora s. 41): Kitai-khan sender bud til Adygeerne og kræver at hvert folk skal stille en brydekæmper: det folk der således overvindes skal tjene det andet. For Adygeerne møder kvinden Lashinkai, klædt som mand, og kaster khanens kæmpe til jorden.

Men slet så simpelt er spørgsmålet ikke. Helten Bakssans grav findes jo ikke ved floden Bakssan, men ved en anden i samme egn: Etoko; Bakssan nævnes af Shora ikke engang som dræbt ved floden, men blot som levende ved den. Det er da muligt, at heltens navn er blevet tillæmpet efter flodnavnet, og at det fra først af ikke har været det samme men blot et noget lignende. I alt fald har vi ikke heri så klart et vidnesbyrd, at det vælter alt hvad selve sangen lærte os om „Gut“, deres kampmåde og deres overlegenhed i striden. Ikke heller vil en klagesang der blot fremstiller folkets nederlag og ængstes for fremtiden opstå på denne baggrund; de opdigtede helte plejer at være langt lykkeligere i deres færd.

Både den gotiske overlevering hos Jordanes og den tjerkessiske hos Shora handler om et stort nederlag, Tjerkesserne skal have lidt mod Goterne. Der opstår da let spørgsmål om det er den samme kamp der sigtes til.

Navnet på den faldne helt er i gotisk Boz¹, i antisk Bakssan; det kan være samme navn, på folkelig måde fordrejet. Den vanskelighed der knytter sig til Bakssan, at det er identisk med flodnavnet, vil ryddes til side, når det er oprindelig er et andet nogenlunde overensstemmende navn. I gotisk opfattes han som konge, i antisk kun som fyrstesøn. Dette sidste lyder som det historisk rigtige; i alt fald kendte Tjerkesserne ikke i historisk tid til fælles herskere, de sluttede sig frivillig til den hærfører de nærede tillid til. Hans døds måde er i gotisk at hænges; i antisk vil man efter sammenhængen tænke sig ham falden i slaget, men der står egentlig intet som hindrer at han er falden levende i sine fjenders hænder.

I den anden klagesang er det fyrst „Daños otte sønner“ (altså Bakssan og hans syv brødre) der falder; i gotisk gælder det „kong Boz og hans sønner“. Fælles er den store sønnefloks fald som udtryk for nederlagets størrelse. Idet Boz er hævet til kongevær-Khanen siger at han må opfylde vilkåret, og skænker Adygeerne syv trælle. „Skuepladsen for striden viser man ved floden Tshagem [biflod til Bakssan] lidt ovenfor Tshagem-befæstningen; den hedder endnu den dag idag Lashikaja.“ Der anføres brudstykker af en sang, af mere episk art end Bakssan-sangen. Ifølge Shora levede Kitai-khan i 13de årh. — Men her er det jo ikke sikkert, at kvindenavnet blot er dannet af stednavnet. ¹ Således skrives navnet i 1. og 3. håndskriftsgruppe; man kan da næppe lægge vægt på, at det skrives Box i den med 1. nær beslægtede 2. gruppe.

digheden følger dermed at han er gjort til fader for flokken, i stedet for broder.

De 70 hövdinger i gotisk svarer til 80 hövdinger i antisk prosafortælling. (Gotisk har her det mere episke syvtal, ligesom det andensteds har forkærlighed for tretallet.) Den påfaldende store lighed forklares, hvis Shoras prosa her gengiver indholdet af et digt.

Endelig er der skuepladsen. Efter sammenhængen i den gotiske fremstilling må Goterne være dragne ind först i Anternes land og have undertvunget dem, og have underlagt sig landet fra Kuban indtil Kavkasus; dernæst må de være dragne videre til landet syd for Kavkasus, hvor de lider nederlag mod Hunnerne ved Rion-floden. Da vejen vest om Kavkasus har været ufarbar lige til vore dage (en mængde bjærgelve med stærkt skiftende bredder hindrer faste vejanlæg), må de være gåede op ad Terekdalen og gennem Dariel-passet midt i Kavkasus, og efter overgangen have vendt sig mod vest, mod det frugtbare Kolkhis. Men dette stemmer med den antiske overlevering; det er Tereks sidedale der nævnes som Anterslagets skueplads.

Det er da rimeligt, at det er det samme antiske nederlag som begge overleveringer mindes. Deres indbyrdes ulighed forklares af at de hver for sig er sagnagtige eller i alt fald poetisk prægede fremstillinger, og hver ser begivenheden i det folks lys som de tilhører.

Der har da om dette været en „antisk“ besyngelse, fra först af rent lyrisk; senere i lille mål næret med episk stof. Og der har været et gotisk fortællende kvad af historisk eller halvhistorisk art.

Det vilde være interessant at vide, om Anternes navn på anden måde har sat sig spor i gotisk digtning, ligesom Goternes gjorde i det antiske kvad. Men vi har ikke selve de gotiske sange, og må nøjes med de beslægtede folks digtning, der kun mere grumset kan vise forholdet. Det vil navnlig dreje sig om den engelske, den eneste vi har i fyldigt mål fra ældste tid¹.

I Beovulfdigtet omtales våben og klenodier som antiske: „Hugleiks hårde svend lod sit brede sværdblad, sit gamle jotunske sværd og sin antiske hjælm bryde frem over skjoldborgen“ (*entiscne helm*, 2980); „Antiernes gamle arbejde“ er både det sværd som Beovulf

¹ Den i det følgende udtalte formodning er mig meddelt af dr. Gudm. Schütte.

henter op fra dybet (*enta ærgeweorc*, 1680) og kæmpens skatte i gravhøjen (*eald enta geweorc*, 2775); ja endog skattehvælvingen er *enta geweorc* (2718). For selve Beovulfdigteren synes ordet at have haft lignende betydning som det oftere forekommende „et gammelt jotunsk sværd“ (*eald sweord eotonisc*); og forskerne har derfor opfattet *enta* som omsætning af **etna* (> *eotna*, „jætternes“). Imidlertid er der noget påfaldende ved at de i helteverdenen brugte sværd skulde stamme fra jætteverdenen. Ti lige så særtegnende sværdet er for helten, lige så fremmed er det for jætterne. Dette gælder for hele den nordiske literatur, og kan følges ind i selve Beovulfdigtet hvor jættevæsnerne ikke fører sværd i kampen. Den eneste undtagelse er, at helten i jætteboligen ser et sværd hænge på væggen, og tager det ned til at fælde jætten med; men dette er et æventyrtræk („De tre bortførte kongedøtre“) som aldrig nogensinde har nået at gøre selve jætterne sværdførende¹.

Det turde nu være en kendt ting, at den ældste digtning — navnlig Angelsakernes — står det virkelige våbenudstyr i folkevandringstiden langt nærmere end man skulde vente efter de tilsyneladende fantastiske træk². Vi må da være berettigede til at vente en oplysning af lignende art om heltevåbnenes herkomst.

Denne forklaring nås uden nogen lydomsætning, slet og ret ved at *entisc* betyder „antisk“. *Enta* svarer vel ikke helt til Antæ, Antes, Anti; men det lå nær at bruge en udvidet form Antier (*Entas*) i lighed med gængse folkenavne såsom Engle (af Ongel), Ýtas (> Eutiones) o.l. — Under Goternes sejrige kampe med Anterne må de have tilegnet sig kostelig smedede orientalske våben som det krigerske Tjerkesserfolk — da ligesom i nyere tid — må have lagt særlig vægt på at skaffe sig. Tjerkessernes hovedvåben må vel da, ligesom senere, have været sværdet; og for de „spyd-kæmpende Goter“ har det vel i ikke ringe grad været om at gøre at skaffe sig disse nye og finere forarbejdede våben, de „antiske sværd“ og „antiske hjelme“. Man kan sammenligne det med den rolle som „valske sværd“, „vestlandske spyd“ og „valske hjelme“ spillede for vikingetidens Nordboer. — Men når disse „antiske våben“ gennem sange nåede til fjærnthoende eller senere stammer af vor æt, måtte ordets oprindelige betydning være glemt, og *entisc*,

¹ Dog optræder jættekvinder men kun med korte sakssværd (Beovulf, æventyrsagaer, navnet Járnsaxa). ² K. Stjerna, Essays on Beowulf, passim (jf. min Danm. helledigtning IV, under Helge Hjörvardssøn).

entas måtte få en biklang af *eotonisc*, *eotenas*, så at Beovulfdigteren kunde bruge dem i flæng.

Dette er altså en hypotese, hvis absolute bevis ikke kan gives efter tingenes natur; men en hypotese som fjærner en hidtil rådende uklarhed i tanken og bringer heltelivsskildringen nærmere ved folkevandringens virkelige liv.

Derimod mener jeg, at det er tilstrækkeligt godtgjort, at der mellem Østgoterne og Anterne, 3: Tjerkesserne, har været voldsomme kampe, med disse sidstes nederlag og tilnærmelse til deres undertvingelse. Endvidere at Goterne i længere tid har boet med dem som naboer, og at de på deres største tog er draget gennem Kaykasuslandene endogså til strækningerne syd for Elbrus.

Det er dette jeg har set som baggrund for at forestillingen om „den bundne jætte“ er gået over i vor folkeæts myteverden som den indtil Ragnarok lænkede Loke.

HOLBERG OG LENZ.

EN TYSK LITERATURMYTHE.

AF

CARL ROOS.

I den fortrinlige og komplette Afhandling som Prof. Paludan offentliggjorde i Hist. Tidskr. VI. R. Bd. 2 er Holbergs Forhold til det ældre tyske Drama gjort op en Gang for alle. Derimod er den store og interessante Opgave: Det senere tyske Dramas Forhold til Holberg endnu ikke behandlet i sin Helhed. Herder, A. W. Schlegel og Tieck har alle været inde derpaa, den trofaste Holbergforsker Rob. Prutz har i sin Holbergafhandling fra 1844, i sin Geschichte des deutschen Theaters 1847 og endelig i sin Holbergbiografi 1857 givet mere sammenhængende Oversigter som P. Schlenthers løse og unøjagtige Afhandling i hans og Hofforys Nyudgave af Dänische Schaubühne (1888) kun daarligt kompletterer. Et enkelt Punkt har A. Schimberg taget indgaaende for i sit Program: Über den Einfluss Holbergs und Destouches auf Lessings Jugenddramen. (1883).

En Oversigt over Holbergs Skæbne i den tyske Kritik finder man tildels hos N. M. Petersen i Noterne.

De Stykker som synes at have været mest æstimerede og som ogsaa har sat de livligste Spor i den poetiske Literatur er Kandestøberen og Jaen de France. Gottsched modtog Holberg — maaske fordi han var Professor — med megen Anerkendelse; i hans bekendte Frues Skuespil finder man Holbergpaavirkning t. Ex. i Die Hausfranzösin (Jean de France.) Hagedorn var en stor Beundrer af Holberg. Det er fra ham de kendte Linjer stammer:

Und wer nicht beym Goldoni lacht
der kann beym Holberg weinen. (Udg. 1757, I. 180.)

hvormed man kan conferere hans Udtalelse om Peder Paars til Scheibe. (Fortale til 2. Udg. af tysk Oversættelse p. VII.). Hos Gellert kommer: Das Loos in der Lotterie og Die zärtlichen Schwester

i Betragtning og Elias Schlegels: Geschäftiger Müssiggänger viser Paavirkning fra Den Stundesløse. Ogsaa hos Satirikerne Rabener og Zachariæ skal der findes Holbergreminiscenser. Goethe citerer nogle Gange Holberg i Breve og har i det ufuldendte Drama: Die Aufgeregten (udkastet 1793) indført en Sønnesøn af Herman Breme von Bremenfeld, en Chirurgus Breme von B. der stadig gemmer Bedstefaderens politiske Bøger og minder om den Anseelse og Ære han endnu nyder i Hamburg, skønt „ondskabsfulde og spottesyge Komedieskriblere har behandlet hans store Talenter og visse Ejendommeligheder han havde, paa en lidet blid Maade“. Ogsaa i Ungdomskommedien: Die Mitschuldigen genfinder vi i Værten Kandestøberen.

Schiller synes ikke at have kendt Holberg noget videre. Hans Dom i Über naive und sentimentaliche Dichtung (1795): In welchen Schlamm zieht uns nicht Holberg hinab, er kendt. Meningen med disse Ord er dog næppe saa stræng som det synes. Af Sammenhængen, hvor ogsaa Molière og Goldoni faar deres Bekomst, fremgaar det, at det kun er Stoffet, Milieuet, Schiller tænker paa. — De tyske Romantikere var som bekendt ivrige Holbergdyrkere. Hegel derimod fandt ham: mittelmässig und langweilig. Den store Hebbel, der selv var bondeplump i sin Komik og som 1857 anmeldte Prutz's Holbergoversættelse, savner „entsetzlich“ Gemyt hos Holberg, indrømmer ham dog en Plads blandt de komiske Digtere af anden Rang og mener at han i Ulysses von Ithacia er kommen Shakespeare, „der har opfyldt Loven“ saa nær som ingen anden. Hvis man af Titelen paa et tabt Ungdomsarbejde: Der poetische Kaufmann kan slutte noget, maatte det blive i Retning af en Efterligning af den gamle Komædie og sagtens Holberg.

Adskillige af den frugtbare Theaterskribent Kotzebues Stykker er Bearbejdelser af Holberg; ogsaa Theaterfabrikanten Ernst Raupach har laant hos ham. Men at forfølge Holbergs Efterliv i tysk Aandsverden er ikke Meningen her. Det kræver meget omfattende Læsning ogsaa i Forfattere, hvis Navne først skulde opspores og hvis Værker er ganske glemte. Maaske var der adskilligt at finde i Wienertheatrenes Arkiver.

Unægtelig har han tabt Terræn, ikke engang Literaturhistorikerne synes alle at have ham present, og naar han med Aars Mellemrum opføres — sidste Gang vistnok i 1910, da Erasmus Montanus gik paa Goethe-Theatret i Lauchstedt — tager han ikke rigtig Publikum.

Hensigten med nærværende er kun at udrede en tysk literaturhistorisk Mythedannelse om Holberg og Lenz.

J. M. R. Lenz (1751—1798) er et af Hovednavnene i den tyske Sturm- und Drangperiode, han hørte til Goethes Ungdomskreds; hans anonyme Ungdomsarbejder antoges ofte for at være af denne; Kritiken nævner dem i ét Aandedrag og kalder Lenz en tysk Shakespeare. Baade som Lyriker og Dramatiker — han ved ikke selv om han skal kalde sine Dramer Komedier eller Tragedier — har han ydet interessante og betydelige Ting. Desuden var han virksom som Oversætter. Goethe roser hans Shakespeareoversættelser og gav ham gode Raad m. H. t. det som her interesserer mest: hans Oversættelser og Bearbejdelser efter Plautus, som han uden Held forsøgte at bringe frem paa den tyske Scene. Her saavel som i sine Originalarbejder viser han en i tysk Literatur sjælden Sans for djærv Komik. Goethe ventede af ham en Genfødelse af den tyske Komedie.

Hettner er vistnok den første, der har nævnet Holbergs Navn i Forbindelse med Lenz, idet han i sin *Gesch. der Literatur d. XVIII. Jahrh.* (4. Udg. III, 1 p. 157) beklager at Goethe ikke viste samme Modtagelighed for Holberg som for Shakespeare; thi som han siger: *Die künstlerische Fortbildung und Veredelung der deutschen Volksbühne lag in Holberg.*“ Han følger til, at der i Lenz var noget af en tysk Holberg. Denne nævnes saaledes kun som et Ideal men ikke som et faktisk Forbillede. Lenz's første Biograf O. F. Gruppe (1861) nævner ikke Holberg. Det er den nys afdøde Erich Schmidt, der grundlægger Mythen med sin lille Bog: *Lenz und Klinger* (1878), hvor det (p. 22) hedder: *So lebte Lenz sich immer mehr in Plautus und Holberg ein.*“ og ham følger H. Rauch: *Lenz und Shakespeare* (1892). De gaar begge ud fra at Lenz har studeret Holberg flittigt uden dog at antyde noget Bevissted. Russeren M. N. Rosanows store ny Biographi af Lenz (overs. t. Tysk 1909) gentager paany Paastanden om Holbergs Betydning for Lenz, men synes forøvrigt, mærkeligt nok, ikke at kende noget videre til Holberg skønt han ogsaa ved Omtalen af den russiske Holberg, von Wisin nævner ham. Han viser hen til Reinhardstoettner: *Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele* (1886) som naturligvis omtaler baade Jac. v. Tyboe og Lenz's Bearbejdelse af *Miles gloriosus*. — Ligeledes har nuværende Prof. Eugen Wolff i en Afhandling fra 1888 (*Z. f. vergl. Literaturgesch.*

N. F. I.) som tydelig nok staar under Erich Schmidts Paavirkning: Die Sturm- und Drangkomödie und ihre fremden Vorbilder, vist hen til Holberg ved Siden af Hans Sachs, den engelske Komedie fra XVII—XVIII Aarh., Diderot og Shakespeare, idet han karakteriserer ham paa samme Maade som Plautus: Et sprudlende Vid, et kraftigt Lune, en dristig djærv Komik; navnlig skal han derved have indvirket paa Lenz. Beviser fremfører han ikke.

Derimod siger K. Weinhold i sin Udg. af Lenz's dramatischer Nachlasz (1884) som netop omfatter Plautusoversættelserne ikke andet end, at hans Komedier beviser at Tyskland i ham: einen neuen Holberg hoffen konnte, hätte er nur nicht so viel Lenzisches an sich gehabt“. Han staar saaledes udenfor Mythedannelsen. Heller ikke de to ny Lenzudgaver fra de sidste Aar af Blei og Lewy nævner Holberg, saalidt som Tieck, Holbergelskeren, „der Freund der Dänen“ (Øhlenschlägers Udtryk) i sin Fortale til sin Udgave af Lenz's samlede Arbejder (1828) som citeres her. Hverken Prutz eller Schlenther nævner Lenz i deres Holbergarbejder.

Det synes da som om vi her har den gamle Historie om Fjeren og de fem Høns. Hettner ønsker det havde været saaledes; Schmidt siger: det var saaledes. — Nu er det selvfølgelig ganske usandsynligt at Lenz ikke skulde have kendt Holbergs Dänische Schaubühne, som netop 1771—78 kom i ny Udgaver. Vi møder mange Steder en-passant Bemærkninger, som viser hvor godt Samtiden kendte Holbergs Skrifter og Fata. Goethes Moder skriver spøgende til Klinger (se Rieger: Klinger I, 383) at hun ikke kan lide Vers: das hat freilich seine Ursachen; der politische Kannegiesser hatte den nämlichen Hass gegen die lateinische Sprache“. G. A. Bürger, den store Balladedigter sammenligner ved en Lejlighed, da han udkaster Rejseplaner, sin Økonomi med Holbergs paa dennes Rejser og bruger et Sted som Pseudonym: Frau Menschen-schreck, hvad hans Biograf Wurzbach udlægger som en Holberg-reminiscens. Aloys Blumauer, en østrigsk Satyriker fra XVIII Aarh.s 2den Halvdel, kalder et Digt om en Mand, der ved alt, hvad der ikke kommer ham ved og omvendt: Der politische Kannegiesser. — Men hvis vi undersøger, hvad der faktisk kan vides om den Ting er det dette.

Lenz omtaler ham to Gange i Breve. Først 1772 (se Aug. Stöber: Lenz und Friederike 1842, p. 55 ff.): Ich halte viel auf die Extreme und Niklaus Klimms (!): aut Schulmeister aut Kaiser ist eine

Satire auf ihren ... Lenz; dernæst 1777 (se E. Dorer-Egloff: Lenz 1857, p. 233) hvor han taler om: die Gelehrten in Klims Unterwelt, die grosse Abhandlungen über den berühmten Kometen schreiben, den sie endlich in der Person, des Herrn Klim selber vor sich sehen.“ Som man ser er det begge Gange Nils Klim, der holder for; men i intet af de bevarede Breve, heller ikke i dem, han skriver mens han arbejder paa Plautusoversættelsen, nævnes Komedierne med Ord eller Hentydninger. Derimod hedder det (1772) (se Stöber, a. St. p. 65.): Meine Lectüre schränkt sich auf drei Bücher ein, eine grosse Nürnbergerbibel ... ein dicker Plautus ... und mein getreuster Homer.“

Heller ikke ellers nævner han Komedierne, skønt der var rig Lejlighed til det. Hverken i Fortalen til, eller „Vertheidigung“ for Oversættelsen, saalidt som i hans dramaturgiske Arbejder eller i hans dramatiske Literatursatire: Pandæmonium Germanicum, hvor han ellers aabenhjærtigt gør op med Venner og Fjender, nævnes Holberg. Derimod skraber han ærbødigt ud for Lessing, hvis Exempel han anerkender at have fulgt, da han tog Plautus op til Behandling.

Nu har man beklagelsesvis aldeles ingen Breve fra Lenz fra 1773, da han omarbejdede sine Oversættelser til Bearbejdelser. Til Gengæld er der bevaret Breve fra Goethe, som omtaler Lenz's Foretagende og de Raad Goethe giver ham. 6. Marts 1773 skriver han til en fælles Bekendt Actuar Salzmann: Die Komödien belangend geht ja alles nach Wunsch, ein Autor, der sich rathen lässt ist eine seltene Erscheinung. Idet han dernæst gaar over til at omtale Mulighederne for en Fornyelse af den tyske Komædie, som fra Gottscheds Tid kun bestaar af: Sittlichkeit und Langleiwe, følger han til: at al Besynderlighed uden Formaal maa undgaas (nemlig ved Bearbejdelsen af Plautus.): Das ist was gegen die lateinischen Namen spricht. Leander, Leonora sind Geschöpfe, mit denen wir schon bekannt sind, wir sehen sie als alte gute Freunde wieder auftreten. Besonders da übrigens das Costüm neu ist, der König von Preussen vorkommt und der Teufel. (se Lenz: Dramal. Nachlass p. 9.)

Med Leander og Leonora kan der sikkert kun være hentydet til Holberg. Thi vel forekommer disse Navne allerede i Maskekomedien og vel genfinder man dem i den franske Komædie, men som staaende Elskernavne har man dem vistnok kun hos Holberg.

Dette viser da, at Goethe som Raadgiver for Lenz har haft Holberg i Tankerne, men intet m. H. t. Lenz's Fortrolighed med Holberg. De to Navne har han ikke indført i sine Bearbejdelser.

Nu kan man for saa vidt ikke slutte noget afgørende af Lenz Taushed. Lessing hvis Ungdomsarbejder skylder Holberg saa meget, nævner som bekendt kun én Gang „der berühmte Verfasser“, i den affejende Anmeldelse af Fablerne (Lachmann-Maltzahns Udg. III, 165.); ganske vist tier han med en vis Ret, thi hans Gennembrud i Lystspillet: Minna v. Barnhelm er jo netop fremragende ved at betyde et Brud med den gamle Komædie. Hvis Holberg derimod skulde have haft en Betydning for Lenz, der svarer til Lessings, Shakespeares o. a., som han nævner Gang paa Gang, kunde han vel kun tie af samme Grund, som hvorfor en Tyv ikke snakker om sit Tyvegods. I saa Fald maatte en sammenlignende Undersøgelse give et betydeligt Resultat.

Stofberøring mellem Holberg og Lenz har man deri, at de begge har bearbejdet plautiniske Æmner. Men Tilskyndelsen dertil fik Lenz gennem Lessings Exempel og det var Goethe, der raadede ham til at modernisere Milieuet og lægge det over i vor Tid. Der tales om østrigsk og hollandsk Krigstjeneste, nogle Scener foregaar i Stockholm; der hentydes til Danskerkrigen. — Om dette sidste skulde være et Fingerpeg? — Lenz har forøvrigt hentet Navn og Idé til et originalt Drama fra Pontoppidans Mendoza. Af Paralleler i Replikkerne lader der sig ingen paavise og Ligheder i Karaktererne forklares let ved det fælles Grundlag: Plautus. En maaske tilfældig Ting kan nævnes. I den frit tildigtede Slutning paa Aulularia (Die Aussteuer V₁) nævnes en Tjener Heinrich. Ogsaa Heiberg, hvis Gæld til Holberg jo er evident, kalder Tjeneren i „Kong Salomo og Jørgen Haltemager“ Henrik.

Lenz' Originalarbejder er saa personlig farvede og i den Grad bygget over egne Oplevelser, at der ikke bliver tale om Stofberøring her. Der findes nogle enkelte Paralleler til Holbergske Replikker, som for Fuldstændighedens Skyld anføres, skønt der næppe kan tillægges dem nogen Betydning. I „Die Freunde machen den Philosophen (I₂) forlanger Officeren Dorantino nogle Vers til sin Elskede af sin studerede Ven Streplon med disse Ord: Du weisst wohl, ich kann mich mit solchen Sachen nicht abgeben, sonst schmiert ich in der Gescharudigkeit selbst was“. Det minder om Jacob von Tyboe II₂. Men Ræsonnementet er jo almindeligt.

Lessings Ven, Digteren Chr. E. v. Kleist, en tapper Officer i 7-Aarskrigen, beklagede sig over Kammeraternes Ringeagt for Poesien; og hans sene Slægtsfælle, Løjtnant Heinrich von Kleist, fik endnu revet i Næsen, at han havde gjort „Versche“.

I en dramatisk Torso: Der Engländer (IV, 1) hvor en ulykkelig ung Elsker, forklædt som Savoyard, vanvittig staar udenfor sin tilbedtes Vindu og tigger om en Skilling hedder det: „ach gnädigste Prinzessin, ... allergnädigste königliche Hoheit ... eure kaiserliche Maiestät ... eure päpstliche Heiligkeit.“ Den komiske Stigning minder om Ulysses IV, 8 hvor Dragen vil hente Rasmus eller om Arvs Klimax i Maskerade I. —

Harde Holberg staaet i Forgrunden af Lenz's Bevidsthed, vilde han sikkert være omtalt i: Pandæmonium Germanicum, den allerede nævnte Literatursatire, hvor baade hans beundrede og ringeagtede Forgængere og Samtidige optræder under Navn. Eller i Anmerkungen übers Theater, hvor det hedder i et Udfald mod den franske Komædie. (Schriften II, 220): Geeinzelte Charakterzüge geben noch keine Umrisse von Charakteren, personificierte Gemeinplätze über den Geiz noch keine Personen; ein kützliches Mädchen und ein Knabe, die allenfalls ihre Rollen umwechseln könnten noch keine Liebhaber.“ Den sidste Del passer maaske nok saa godt paa Holberg som paa Franskændene, men hvis det var hans Mening at ramme ham, hvorfor da ikke ligesaa godt nævne ham, som han nævner baade Gellert, Molière og Goldoni.

Rosanow kalder (a. St. p. 184) Lenz „aandsbeslægtet“ med Holberg. Intet kan være mere forkert. Holbergs kølig-satiriske Livsbetragtning har intet at gøre med Lenz's lidenskabelige, som spiller mellem Humor og Tragik. Deres kunstneriske Virkemidler er desuden helt forskellige. Med en vis Ret paapeger A. v. Weilen i sin Anmeldelse af Hoffory og Schlenthers Holbergudgave (Z. f. vergl. Litt. N. F. II 128 ff.) et Slægtskab mellem „die erste deutsche naive“ i Lenz's Hofmeister og Lisbet i Erasmus, (det lyder pudsig at Holberg skulde have virket forbilledligt med en Ungpige-Skikkelse) men som Helhed gælder det dog, at Holbergs Figurer er langt mere satirisk end humoristisk set, medens netop det humoristiske: det at se Personen i hele dens diminutive Fuldkommenhed er ejendommeligt for Lenz i hans komiske Figurer. Saaledes den lille Musicus Rehaar i Hofmeister. Han opdager at en

Student er ved at forføre hans Datter og deler nu sit Sind ligeligt mellem Harne og Angst, dyb Respekt for de Herrer Studiosi og en komplet Mangel paa Mod. Man vil have ham til at duellere med vedkommende, men han erklærer standhaftig: „Ein Musicus muss kein Courage haben, oder er ist ein Hundsfott. Ein Musicus, der Courage hat ist zu allen Lastern fähig.“ Eller den fortræffelige gamle Skolemester i samme Stykke, der kaster Godsejeren paa Døren, naar han vil øve Vold i hans Hus og hvis Livsprincip er: In amore omnia insunt vitia. Ryg Tobak, det hjælper.

Kun i det kraftigt krydrede Sprog mødes Lenz med Holberg; men forsaavidt det er nødvendigt at søge Forbilleder ogsaa for det, havde han jo allerede Shakespeare og Plautus selv. Paa en enkelt Side i Hofmeister finder man følgende Blomster: abgeschabte Laus, kahler lausigter Kerl, Posaunenkerl, Hundejunge; og i: Aussteuer: Blitzkrøte, lyderlicher Balg, Rabenaas, sakkermertscher Hund.

Resultatet bliver da. Det er højst sandsynligt, at en systematisk Undersøgelse af det XVIII. Aarh.s tyske Komædie, vilde vise, at Holberg i den Grad er gaaet ind i det tyske Theaters Atmosfære, at en tysk Komædieskriver overhovedet ikke kunde arbejde uden at staa i en ubevidst Gæld til ham; dette vilde altsaa ogsaa gælde Lenz. Men det er ikke muligt positivt at paavise at Lenz har haft et direkte personligt Forhold til Holberg, der som den tyske Mythe vil, kan sidestilles med hans Forhold til Lessing og Shakespeare og paa anden Led til Rousseau.

FOLKELIG HOF- OG STATSKALENDER.

AF

GUDMUND SCHÜTTE.

Det ariske Ursprogs vigtigste Ord var i Reglen „Kortetyper“, dvs. indeholdt i Ental Nævneform eller Ental Nutid første Person ikke mere end to Stavelser; i Dansk er de fleste hidhørende Hovedord og Tillægsord nu enstavelses. Dette af Sprogmandene næppe iagttagne Forhold har forlængst været kendt af de danske Planteforskere, som derfor har opstillet den Regel, at Væxter med enstavelses Navne sædvanlig er indenlandske, medens Væxter med længere Navne sædvanlig er sildig indførte.

Der er visse Ordklasser, der danner Undtagelser, — saaledes er de urariske Personnavne oftest Sammensætninger paa 3 el. 4 Stavelser. Men Folke- og Stammenavnene følger Hovedreglen, og saaledes endnu hos vore snævrere Forfædre i den ældste historiske Tid. I latinsk Sprogform lyder deres Ental Nævneform f. Ex. saaledes: Gotus el. Goto (Flertal Goti, Gotones), Danus, Svio, Eutio (dvs. Eutjo), Brito, Scotus, Finnus. Efter Kristi Fødsel kan der kun paavises en eneste got. Nydannelse af denne Slags indenfor Stammenavnene, nemlig Franker. Derfor kan vi sige, at her, ligesom ved Plantenavnene, udgør Kortetyperne den ældste Klasse; et Navn som „Jyde“, „Britte“, „Skotte“, „Kvæn“ eller „Finne“ lader os ved første Øjekast ane en gammel Borger i Sproget.

Allerede indenfor de ældste gottonske Stammenavne findes enkelte, der ved paahæftet Afledning har faaet 3 Stavelser, f. Ex. Bastarner, Cherusker. Og kort før Kristi Tid optræder sporadisk de første Sammensætninger, f. Ex. Marko-manner.

I de følgende Aarhundreder tager disse vidtløftigere Dannelser Overhaand, og selv de gamle Kortetyper bliver i Reglen forlængede: Goter til Gutthiuda, Gotthjod, Daner til Danskere, Sveer til Svithjod el. Svenskere, Jyder og Finner undertiden til Jyllændere, henh. Finlændere.

Ved denne Udvikling lader der sig mere eller mindre klart iagttage visse Regler for Valget af Vedhæng. „thjod“ (dvs. „Folk“) er en Udmærkelse for de større statsdannende Magter: Gotthjod (ophøjet til Enhedsmærke for de gottonske eller germanske Folk), Svithjod, Gautthjod, eng. Sæxtheod, Angeltheod. „sat“ el. „sæt“ (dvs. „Sæde“) udtrykker Nybyggere eller fremmede Grænsfolk, f. Ex. Holt-sater paa Grænsen af Venderne, El-sass („Fremmed-sæde“) paa et fra Romerne vundet Omraade; hos Saxer, Svenske og Nordmænd bruges dette Navneled dog ogsaa ved Bygdnævne i Hjemlandet. „Rige“ bruges af Tyskerne kun som Udtryk for Lande paa fremmed Grund: Frankrig, Østrig, Champriche s. f. Bøhmen, Isterreich omkring Istrien; jfr. oldengelsk Vala rice, „de Vælskes Rige“.

Dansk synes at have en særlig stor Rigdom paa Afskygninger indenfor den ætniske Navneskik. Men hidtil har dette Stof i Forskningen drevet for Lud og koldt Vand. Det eneste Tilløb til Iagttagelser findes i Bogen „Dansk Navneskik“, udg. af Frederik Nielsen, Axel Olrik og Johannes Steenstrup 1899 (S. 17 ff.), samt i mine egne Artikler i „Højskolebladet“ 23. Aug., 18. Okt. 1912. Langtfra at værne om vor Navneskat, har vi tværtimod udsat den for systematisk Forbigaaelse, ja tildels ligefrem hensynsløs Forfølgelse: alle Ordbogsforfattere og de fleste Korttegnere har indtil for nylig ihjeltiet Syssel- og Herredsnavnene, og Regeringsmyndighederne har udryddet Sysselnavnene ved Amtsinddelingen.

Her vil jeg nu prøve at fastslaa den folkelig-danske Rangfølge indenfor de ætniske Navne. Min Opstilling gør ikke Krav paa endelig Gyldighed, da Stoffet endnu ikke er fuldstændigt; foruden fra „Dansk Navneskik“ har jeg hentet Stof fra Evald Tang Kristensens „Danske Ordsprog og Mundheld“ samt fra en Del private Meddelere, men der savnes endnu en Mængde, hvorved der levnes Udsigt til en Del Forskydning af det givne Billede. Ofte er det overhovedet umuligt at fastslaa et Egnsfolks nøjagtige Rangplads, idet Navnet samtidig optræder i flere Klasser. I det store og hele haaber jeg dog allerede at være naaet til sikre Resultater.

I. Klasse. Suveræne Folk i Skandinavien samt Stormagter i Nabolaget mod Syd og Vest. Afledning -sk, undertiden udvidet med „verjar“ (dvs. „Mænd“, nu afslebet til „ere“) og „mænd“. Danske el. Danskere, Norskere (sjældent, D. Navneskik 18), Svenske el. Svenskere, Tyske el. Tyskere, Engelskmænd, Franske el. Fransk-

mænd, Vælske. Afledningen er overalt uden Vokal, hvad der tyder paa høj Alder og Rang; i senere indførte Navne med Tonen paa første Stavelse har vi sædvanlig -isk: serbisk, frankisk. Saavidt muligt har Tillægsordet Enstavelsesform; istf. nydansk „engelsk“ staar paa Oldnordisk „enskr“.

Uregelmæssigheder. Nor-bagger ligesom Stevns-bagger, efter Kl. VI; eller Nord-mænd. Paa Grund af Norges lange Afhængighed af Danmark har Formen Norskere ikke kunnet sætte sig fast. — Englændere efter Kl. III. — Romere = oldnord. Róm-verjar er ingen egentlig Undtagelse, da Romernes Stormagtstilling ikke mere fandtes, dengang den danske Folkenavnsdannelse foregik.

Englænderne har en tilsvarende Klasse, hvor -sh afvexler med -sh-men: the English eller Englishmen etc. Den indeholder Folkets Synskres fra Vikingetiden: Englishmen, Dutchmen, Norsemen, Welshmen, Cornishmen, Manxmen (x = sk), Scotchmen, Irishmen, Frenchmen. Paa Tysk findes kun et Tilløb: Deutsche, Franzmänner.

Klassen svarer — efter sit Omfang — hovedsagelig til den oldgottonske med Elementet „thjod“.

II. Klasse. Større hjemlige ikke-suveræne Stammer samt fjærnere Fremmedfolk, saavel suveræne som ikke-suveræne. Enten Kortetyper uden Videreudvikling, eller tilføjet Element „verjar“ (nu „ere“). Jyder, Fyner? (bornholmsk), Friser(e), Saxer(e), Lybækkere, Britter, Skotter, Vender, Slaver(e), Rysser el. Russere, Kurer (bornholmsk), Grækere, Romere, Spaniere, Tatere (= Tatarer), Finner, Kvæner, Lapper, Tyrker, Jøder. Irer bruges vel nu kun literært. Letter og Ester maaske ved literært Laan fra Tysk. Som i Kl. I er Tillægsordet sædvanlig uden Suffixvokal og enstavelses: jysk, fynsk, lybsk, skotsk, irsk, græsk, spansk, finsk; jfr. polsk (og tysk Polen), oldnord. brezkr = brittisk, og svensk rysk = russisk.

Uregelmæssigheder. Jyskere efter Kl. I (sjældent, Samsø D. N.), Jyllændere eft. Kl. III, Jydekarle nærmest eft. Kl. VI; Fynsken eft. Kl. I (sjældent, Sønderjylland, Ev. T. Kr.), Fynlændere eft. Kl. III, Fynboer eft. Kl. VI; Sindinger (af Sindh, Indien = Tatere) eft. Kl. V.

De fleste hidhørende Navne genfindes i tilsvarende Form paa Tysk; paa Engelsk ialfald Jutes, Greek(s), Spaniards, Gipsies, Fins, Turks, Jews. Det er klart, at Rangen er noget under Kl. I, — hvad vi seer, naar vi jævnfører Jyder med Danske, Saxer med Tyske, Spaniere med Vælske etc. Alligevel har Kl. II en høj Rang:

den rummer adskillige Hovedfolk, og Tillægsordet har oftest ligestem i I Enstavelses-Typen. Derfor træder hidhørende Navne ogsaa undertiden over i I (Jyskere, Fynsken).

III. Klasse. Større hjemlige ikke-suveræne Stammer og ikke-suveræne Fremmedfolk. Element „lændere“ (af „land-verjar“). Jyllændere, Fynlændere, Flamlændere (i Flandern), Livlændere (istf. literært Liver), Irlændere (istf. literært Irer), Finlændere. Denne Klasse kan knap skelnes fra Dannelserne ud fra de rent geografiske Navne paa „land“: Sjællændere, Langelændere, Laalændere, Islændere, Hollændere, Nederlændere. Tillægsordet kan dannes paa -sk ligesom i Kl. I og II; sporadisk findes Enstavelsesformer: flamsk og irsk.

En tilsvarende Klasse findes paa Engelsk og Tysk: Rangen maa sættes noget lavere end i Kl. II, da der i Kl. III kun findes et eneste Stormagtsfolk, Englænderne. Mærk: paa Engelsk siges normalt kun Englishmen, og den tilhørende Form paa -landers har en nedsættende Mening: Little-Englanders.

IV. Klasse. Større hjemlige Stammer. Element „far“ = Folk. Sjællandsfarer, Hallandsfarer, Lavindfarer (af Lavind = Langeland). Klassen findes kun rudimentært, og kun østenfor Fyn; vestligere synes „far“ at erstattes af „bo“, f. Ex. Fynboer. Udenlandske Exempler er burgundisk Burgundafara(ns), og oldengelsk Lindisfare i Lindsey.

Kl. IV er nogenlunde jævnbyrdig med II & III. Sjælland er rigelig stort nok til at svare til et Stammeomraade; Hallandsfarerne fremtræder hos Jordanis som Stammen Hallin; Burgundernes Stamme-Rang er velkendt; Lindisfarerne havde en egen Kongeæt; kun Lavindfarerne er noget under Gennemsnittet. Imidlertid findes der i Kl. IV ingen Repræsentanter for vælske, slaviske el. lignende Folk som i I, II & III, og ligeledes savnes en udpræget Adjektivdannelse; dette tyder snarest paa en noget lavere Rang.

V. Klasse. Hjemlige Indbyggere af store og mellemstore Øer samt af store og mellemstore Kystlandskaber, undertiden svarende til Oldtidens Stammer. Afledning -ing; subsidiært hos Øboer -ik eller -is. Øboer: Morsinger paa Morsø, Læsinger paa Læsø, Samsinger paa Samsø, Falstringer paa Falster, Tøsingere paa Taasinge, Alsinger paa Als, Gullændinger paa Gulland, Færingere paa Færøerne, Lolliker paa Lolland, Fanniker paa Fanø (derefter lavet: Manniker paa Manø), Rømisere paa Rømø. Fastlandsboer, hovedsagelig paa Halvøer: Hallinger i Halland, Skåninger i Skåne, Smålinger i

Småland, Gønger i Gythings Hæreth, Lovringer i Lofræth Sysæl, Håninger i Hanæ H., Rousinger i Rougsø H., Odsinger i Ods H., Revsinger paa Revsnæs, Vålsinger paa Valnæs (Falster), Gejsinger paa Gedser. Tillægsordet er ved Skåninger skånsk som i Kl. I & II, jvf. sv. gotsk til Gullændinger. Ellers kan der vel dannes Former som alsingsk, men de er ikke gængse.

Uregelmæssigheder. Hos Øboerne er der kun meget faa Undtagelser fra Brugen af Afledningsdannelse: Fynsken efter Kl. I, Fynlændere eft. III, Fynboer eft. VI; Sjællandsfarer, Lavindfarer eft. IV; Bornholmere eft. II; Loller el. Låler paa Låland (Kæleform?) eft. II; Arreboer paa Ærø, Andboer paa Anholt, Mønboer paa Møn efter VI. Aabenbart hører Indbyggerne af de større Øer normalt til Klasserne (I) II-IV; kun de tre sidstnævnte Former kan regnes for egentlige Undtagelser fra Hovedreglen. Hos Halvøboerne bruges -ing og -bo temmelig i Flæng, mest dog -bo.

Afledningen -ng brugtes ved Stammenavne allerede i Oldtiden, og flere af de hidrørende nydanske Navne svarer til oldkendte Stammer: Gullændinger = Gutar, Hallinger el. Hallandsfarer = Hallin (Jordanis), Skåninger i det fra Oldtiden kendte Scadinavia = burgundisk Scadinii. Lovringerne i Lofræth er Indehavere af et „Syssel“, hvad der efter jysk Skik svarer til et gammelt Stammeomraade (jfr. VI A). Dog svarer de fleste hidhørende Navne blot til forholdsvis smaa Omraader, og paa en ret underordnet Rang peger ogsaa Fraværelsen af et fast udpræget Tillægsord. Allerede i Oldtiden knyttes Navne paa -ng ofte til Underafdelinger, f. Ex. Tervinger og Greutunger indenfor Goterne, Hazdinger og Silinger indenfor Vandalerne.

VI. Klasse A. Indbyggere af jydsk „Sysler“, normalt svarende til Indehavere af oldkendte Stammeomraader. Element „bo“. Himmerboer i Himber S. = Kimbroi, Tyboer i Thythæ S. el. Þjóð, lydlig svarende til Teutones¹; Hardboer el. Hasselboer (Hardsysselboer) i Harthæ S. el. „Hrðr á Jótlandi“ = Charudes; Sallingboer i Saling S., nu Salling, = Sabalingioi? (Detlefsen)²; Vendelboer i Vændle S. el. Vendill, lydlig svarende til Vandalerne; Åboer i Åbo S. (if. Detlefsen = Aviones??)²; Vardboer i Varvith S., Angelboer i Angel,

¹ Den romerske Geograf Mela sætter Teutonerne paa Øen Codanovia i Østersøen, nærmest svarende til Landskabet Piup, der nævnes paa Vordingborg-Runestenen. ² Die Entdeckung des skand. Nordens im klass. Altertum (i Sieglins Quellen u. Forschungen zur ... Geogr. u. Gesch., 1905—1909).

Isted Syssels Hovedomraade, = Angeiloi. Maaske skal ogsaa Fynboerne stilles hid, skønt Fyn ikke kaldes Syssel; m. H. til Lovgivning hørte Øen under Jylland. — Til Navnene paa -bo gives der ingen Tillægsord.

Uregelmæssigheder. Varrer = Vardboer efter Kl. II; Anglere (dvs. Kvægracen) eft. Kl. II; Lovringer el. Skov-Lovringer (ogsaa kaldet Skovboer) i Lofræth S. efter Kl. V.

Ved Siden af Vendelboerne i Vend-Syssel findes Herredsnavnet Vændle-Folk i Hard-Syssel. Jfr. Landsbyen Svan-Folk i Himber S., Vifolka Härad i Ø. Götland, Landskaberne Norfolk og Suffolk i East Anglia, samt norsk „Fylke“, der svarer til norsk-jysk „Syssel“. Det nordisk-engelske Sætningsled „Folk“ var vel oprindeligt jævnbyrdigt med „Syssel“, og ligesom dette og norsk „Fylke“ udtrykte det sikkert et gammelt Stammeomraade. Norfolk og Suffolk danner tilsammen det østangelske Kongerige.

Øbonavnet Morsinger optræder nuomstunder sædvanlig i den udvidede Form Morsingboer. Da Afledningen -ing i Forvejen tilstrækkelig udtrykker Egenskaben „Indbyggere“, synes Tilføjelsen „bo“ ikke at skulle tydes geografisk, men ætnisk. Altsaa det hele ikke = „Mors-Indbyggere“, men derimod „Mors-Indbyggernes Stamme“.¹ Denne Tydning kunde synes at falde i Traad med Ligningen Vendelboer = Vændle-Folk og ligeledes med den Omstændighed, at saa mange af de jyske Sysselboers Navne svarer til Oldtidens Stammenavne (ialfald lydlig). Det ene med det andet kunde tale for at opfatte Sysselbo-Navnene som en afsluttet Klasse og sideordne den med Kl. V eller maaske endog stille den højere.

Paa den anden Side er imidlertid Elementet -bo afgjort yngre end den i Kl. V herskende Afledning -ing, der haves i Stammenavne fra Oldtiden, og det kender endnu mindre til Adjektivform. Da det endvidere genfindes hos Indbyggerne af mindre og helt smaa Omraader, taler ialfald praktiske Hensyn for at sammenstille Sysselbonavnene med de øvrige bo-Navne til een Klasse med to Underafdelinger.

VI. Klasse B. Indbyggere af hjemlige Smaaøer og af mellemstore og mindre Halvøer, samt af Heder, Sletter, Skove. Element „bo“. Øboer: Sireboer paa Sejro (egl. Sire), Lavboer paa Endelave, Tundboer paa Tunø (Tund), Lyboer paa Lyø, Furboer, Gøl-

¹ Mulig kan dog Morsingboer være en mekanisk Analogidannelse efter Nabonavnet Sallingboer.

boer, Jegindboer, Strynboer etc. Halvøboer: Stevnsboer i Stethyums Hæreth, Odboer i Ods H., Hindsboer el. Holmboer i Hæghnæz-holm H., Molboer i Mulnæs H., Helboer i Hælghænæs H., Fjandboer i Fyallans H., Sundvedboer i Sundvith H., Hannæsboer paa Hannæs (i Hanæ H.)¹, Kulboer paa Kullen, Skagboer paa Skagen, Næsboer paa Næs (Morsø, skæmtvis kaldet „Snudeboer“), Aggerboer paa Agger, Holmboer paa Holmsland, Hard-bo-øre-boer i Nordvestspidsen af Hard-Syssel (pleonastisk, 2 Gange bo). — Hedeboer paa Sjælland, Sletteboer paa Fyn, Skovboer = Lovringer i Jylland. — Ved Siden af Stevnsboer staar det sjældne Synonym Stevns-bagger, jfr. Nor-bagger i Kl. I. Adjektivform fattes ligesom i VI A.

Hos Smaaøboerne kan Elementet -bo siges at herske uden Undtagelse, naar bortsees fra Sprogbrugen paa Lolland (se Slutn. af nærv. Afh.). Ved Halvøerne bruges -ing og -bo i Flæng: Odsinger = Odboer, Håninger v. S. af Hannæsboer.

Indenfor Kl. VI B gives der knap et eneste Navn, der med nogen Sandsynlighed kunde lade sig føre tilbage til et Stammenavn fra Oldtiden.

VII. Klasse. Indbyggere af hjemlige bittesmaa Øer. Element „batting“ = „ikke flyvefærdig Fugleunge“. F. Ex. Fej-battinger paa Fejø. Dette er en særskilt lollandsk Udtryksmaade af skæmtefuldt Indhold.²

VIII. Klasse. Købstad- og Landsbyboer. Element „verjar“ (nu „ere“) = „Mænd“. Paa Sjælland f. Ex. Kjøbenhavnere, Køgere, Skovsere i Skovshoved, Gentoftere, Strøbyere, Holtugere, Herfølgere; i Jylland Allinger, Sorringer, Tørringer, Råvader, Rudere, Hjortsvangere, Hammere, Gadbjergere, Knapstruppere, Havrumer, Karlumer, Holbøller. I Vestjylland findes ogsaa Navne som Hornsognere i Horne Sogn.

Nutildags er de fleste danske Købstadbonavne fortrængte af latinske Bastardnavne: Køgensere etc.

Elementet „verjar“ fandtes i adskillige Stammenavne fra Oldtiden af, f. Ex. tysk Angri-varjer, Bai-varjer (Bajrer), eng. Cantvære i Kent, norsk Vik-verjar i Viken. Brugen af dette Element

¹ [Mere folkelig benævnelse på Hanherreds folk er Håning. *Udg.*].

² Mon det er en Tilfældighed, at „Dreng“ synes at knyttes særlig til mindre Halvøers Indbyggere: Rersø Dreng, de Revsnæs Dreng, de Hads-Herreds Dreng; jfr. de Rinds Herreds Knaber.

ved Købstad- og Landsbybonavne har Dansk fælles med Engelsk og Tysk. Rimeligvis er Udviklingen af denne Klasse blevet fremmet gennem Tilskud fra den opr. latinske Afledning -ari-, der paa samme Maade bliver til -ere, f. Ex. Skippere etc.

IX. Klasse. Gaard- og Husboer. Elementer „mand“ og „bonde“. Hedemanden, Bjergmanden, Uglemanden i Uglegården, Ravne-
manden i Ravnegården, Sjøgårdsbonden. Brugen af „Bonde“ er særlig sjællandsk og bornholmsk. I Øvretysk svarer hertil Navne som Moosbauer, Waldhuber etc.

Der findes nogle stedlige Særudviklinger, som tildels krydser de ovenfor nævnte Klassesdelinger.

Afledningen -ing, der ellers kendemærker Kl. III, bruges paa Lolland ofte i Kl. VI og VIII: Tæringer paa Tærø, Haslinger paa Hasselø, Ringsinger i Ringsebølle. Ligesaa bruges den paa Sydvest- og Sønderjysk i Kl. VIII: Lynninger i Lyne ved Varde, Løjninger i Lydom smst., Viumninger i Vium smst., Strellinger i Streluf smst., Seemninger i Seem ved Ribe, Høvringer i Højer, Tøndringer i Tønder, Lækninger i Læk, Brarpninger i Brarup. Denne jyske Lokalskik skyldes maaske Indflydelse fra de nordfrisiske Øer; Øbonavnene Sildringer, Ferringer, Amringer stammer ialfald herfra. Dog bør det mærkes, at Endelsen -ing fortrinsvis knyttes til Navne af gammel Type, enten Kortetyper som Lyne, Tønder, Læk eller -um-Navne som Vium, Seem etc.; dette kunde nok tyde paa Fastholdelse af gammel Skik.

Elementet -bo, der ellers kendemærker Kl. VI, bruges paa Bornholm og paa den øst-sjællandske Kyst almindelig ogsaa i Kl. VIII: Sandvigabo, Nexøbo, Skovboer i Bjeverskov, Viboer og Råboer = Indflyttere fra Viken og Rå i Skåne. Samme Skik følger det midterste Vestjylland: Skiveboer (latiniseret: Skiboniter), Husbyboer, Ferringboer, Transboer. — Mærkeligt er det, at paa Bornholmsk har -bo i denne Forbindelse ingen Flertalsendelse, — det hedder Nexøbo, hvor vi andre vilde sige Nexøboerne.

Vi har nu iagttaget en lang Række Navnetyper — Danske, Jyder, Irlændere, Sjællandsfarer, Alsinger, Fanniker, Rømisere, Vændlefolk, Stevnsgagger, Himmerboer, Hard-bo-øre-boer, Fejbattinger, Skovsere, Hornsognere, Ravnemanden, Sjøgårdsbonden.

Mærkværdig nøjagtigt og fast er Skellet i mange Tilfælde, saaledes som f. Ex. mellem større og smaa Øer.

I andre Tilfælde kan der endnu være Tvivl om Rangfølgens rette Fastsettelse, delvis grundet paa enkelte Navnes Vaklen mellem flere Klasser, men hovedsagelig grundet paa Materialets Ufuldstændighed.

Jeg maa slutte med igen at bede kyndige Folk meddele mig deres Viden om Egns- og Indbyggernavne. Trods gentagen Opfordring savner jeg endnu Meddelelse om Navne paa Indbyggere af forskellige Halvøer: Ommer Syssel (bruges Sysselnavnet endnu?), Dyrslund el. Djursland, Hasnæs (ved Æbeltoft), Hads Herred, Bjerger Herred, Horneland, Helnæs paa Fyen, Arts Herred, Tudse Næs, Egnen ved Rørvig, Horns Herred, Halsnæs, Rersø, Stignæs, Svinøland, Baarse Herred, Fedet ved Præstø, Tørring Lehn, Svans og mange flere. Maaske nu ovenstaaende Skitse kan faa nogle af de kyndige til at overvinde deres Ligegyldighed og sende mig de savnede Oplysninger. Der trængtes i høj Grad til Fredning af dette interessante Navnestof, inden dets vanrøgtede og halvglemte Levninger forsvinder.

Eskier pr. Jebjerg, Sallingland.

NAVNEFORSKNING.

PERSONNAVNE

Hans Naumann, *Altnordische namenstudien*. (Acta Germanica. Neue reihe. Heft 1.) Berlin 1912, Mayer & Müller. 195 s.

Medens arbejdet med stednavnene nu går for sig mange steder i Norden, er det en adskillig mindre kres der sysler med personnavnene. Men opgaverne her synes ikke at være mindre, ej heller kravene til videnskabeligt overblik, — og tallet på de værdifulde ordnende og tolkende værker er al anerkendelse værd.

Man må yde en yngre forsker, dr. Naumann, den ros, at han med godt navnehistorisk overblik er gået til den ingenlunde lette opgave at gruppere og værdsætte hele den nordiske oldtids navneforråd. Hans skrift falder i to afsnit; det første indeholder hele navneforrådet sammenlignet med de nærmest beslægtede folks, det andet de mere specielle undersøgelser.

Værkets fortrin er hans fortrolighed med hovedspørgsmålene i nyere navneforskning og hans ævne til at rette de betydningsfulde spørgsmål til materialet. Han har store betingelser for at skabe et helt fortræffeligt værk. Hvad han mangler deri, er desværre, at han dels ikke har skaffet materialet fuldstændig tilveje, og dels mangler nøjere indsigt i almindelig nordisk sproghistorie. Med nogen undren ser man hans beklagelse af, at han ikke har haft Aasens Navnebog og Lundgrens Personnamn, og først efter den egenlige udarbejdelse har han nyttet Linds Norsk-isl. dopnamn; brugen af sagaregistre og diplomværker kan ikke erstatte savnet af disse hovedkilder og andre mindre af samme art. Endelig er det meddelte materiale undertiden grumset. Slår man f. eks. op på s. 60: *stark*, findes *rógstarker* (et tillægsord!), *Stercolf* (som ingen Nordbo var, men en tysk missionsbiskop), *Vigsterkr* (oldefar til en landnamsmand og altså en tvivlsom person), *Allsterkr* og *Fullsterkr* (to jættekæmper i en æventyrlig saga). Med andre ord, forf.s påstand at nordisk har stammen *stark*-fælles med østgerm. og vestgerm. er ganske uvederhæftig; det har kun det ene navn *Starkaðr* der i høj grad indtager en særstilling (jf. min Danm. helled. II 86 og Birger Nerman, Studier öfver Svärges hedna literatur [1913] s. 104). — Slår man op på s. 66 findes under stammen var-: „Sævar“ (mindre god variant til Sævill, Sefill i Rolf Krakes historie) og „Hafvar“ (Saksens skrivemåde for isl. Hafr).¹

¹ Man vil ud af værket kunne samle en højst anselig række af navne, der er henført til falske eller dog højst tvivlsomme typer, på tilnavne der uden bemærkning er opførte som personnavne o. desl.

Man skulde tro at denne upålidelighed overfor enkeltheder ganske ødelagde bogens videnskabelige værdi; men dette er dog næppe tilfældet. Stoffet er så stort, og det meste af det oldnorske navneforråd så gennemslagsigt, at der endda nås ikke lidt af betydning. Jeg skal kort give dens hovedindhold.

Forf. giver først 132 navnestammer som fælles for den gotiske (germanske) folkeæt (deriblandt 74 identiske tveledsnavne og 27 identiske kortnavne). 167 navnestammer er fælles for nord- og vestg.; 195 særlig nordiske [deraf dog mange tilnavndannelser]. Derimod mangler der i nordisk 30 navnestammer der er fælles for særgotisk og vestg., og 18 gamle navnestammer der kun kendes som vestg. Andre undersøgelser gælder, hvilke navnestammer der er frodige, hvilke der er stivnede eller døende.

Bogens anden (men mindre) afdeling omfatter: kælenavne; fremmede navne; nationale forskelligheder indenfor Norden; navnearv og bogstavrimende navnegivning; navnegivning efter guder, dyr og folkestammer; heltensnavne. Flere af disse kapitler indeholder en mængde interessante, og i det hele pålidelige iagttagelser.

Kort sagt, en værdifuld bog for alle dem der har skrifter og personligt overblik til på ethvert punkt at kunne eftergå dens oplysninger.

A. O.

NORDISKE NAVNE I ENGLAND.

J. Köpke: *Altnordische personennamen bei den Angelsachsen*. Teil 1. Berlin 1909, Mayer & Müller. (disp.)

Der ligger i de angelsaksiske kilder fra vikingetiden et så overvældende nyt stof til de nordiske personnavnes historie, at man kun kan glæde sig, når det endelig bliver genstand for videnskabelig undersøgelse. Hvad vi får i denne doktordisputats fra Berlins universitet, er ganske vist kun indledningen, hvorefter den lover en 2. del, navnebogen, og 3. del, undersøgelser om sprogforskelle indenfor nordisk. I det hele synes forfatteren at gå ganske vel rustet til sin ingenlunde lette opgave; nu og da finder man dog en vel afgjort mening om spørgsmål, som videnskaben næppe har sagt sit sidste ord om; eller det kan løbe ham i pennen at tage Sillende (Sønderjylland) for Sjælland. Men allerede hvis han giver en navnebog, præget af den samvittighedsfuldhed han har, vil forf. have gjort sig højst fortjent. I det foreliggende hæfte får vi kun: kildeliste, historisk indledning og Angelsaksernes benævnelser på de nordiske nationaliteter.

A. O.

CHRISTIAN(US): KRISTJARN, -STJÆRN, -STERN: { KRISTER,
KRISTEN.

I Arkiv f. nord. filol. XI 267 f. forklarer E. H. Lind *rn* i denne navnerække som opstået ved folkeetymologi af *jarn*, jærn, der så bliver navnets efterled. I Ark. IX 149 ned. og XII 268 f. mener derimod A. Kock, at dette *r* er overført fra navnene på *bjarn* [opr. bjårn]. Som det vil fremgå af det følgende, kan jeg ikke underskrive nogen af de to ærede forfatters udlægninger. På den anden side er jeg helt enig med Lind, når han forudsætter (hvad der ikke modsiges af Kock), at den pågældende form er indkommen til Sverrig (og Norge) fra Danmark; kun må dette nærmere bestemmes således: at den er født på jydsk grund.

Vitterligt er det, at ordet „Christianus“ (for at holde os til den latinske gengivelse) forekommer tre gange, den ene med flertalsbøjning, i det ny testament (Ap. gern. 11,26 og 26,28; Peters første brev 4,16), men — vel at mærke — kun i sin oprindelige betydning: Kristi tilhænger(e), altså svarende til vort langt yngre: en Kristen, flt. Kristne. Først længe efter mødes *Christianus* som særligt mandsnavn (døbenavn) hos vore sydlige naboer, hos hvem jeg derimod aldrig har truffet formen med *rn*. Ti den „Christiernus“, der omtales hos Sakse (Müllers udg. II 772) og siden blev Ærkebisp i Mainz († 1183) hed i virkeligheden Christianus (se de i anmærkn. til udg. opgivne kilder), medens vor lærde landsmand — eller snarere en senere afskriver — kun brugte den af Christjarn omlydte form. Og at vor første „Oldenborger“ kaldte sig „Christiern“, er let forståeligt, da hans moder jo var en sønderjydsk hertugdatter.

Det er nemlig umiskendeligt, at navnet i sin oprindelige skikkelse har skudt sig fra Tyskland op på den jydsk halvø, hvor jeg har forefundet det fra ellefte hundredår af: 1062 eller 65 blev en „Christianus“ Biskop i Alborg (Srd. I 338, VII 211). Dog, skönt menigmand naturligvis slog en streg over den latinske endelse, kunde han kun forlige sig med dette fremmednavn ved på vanlig vis — ledet eller forledt af en tilfældig lydlighed — at omstøbe i det mindste dets efterled til et almenkendt dansk ord; og ved *Kristiæn* lå forvandlingen lige for hånden. For ved den tonevægtige afledsændelse gled hovedstavelsens *st* umærkelig over på efterledet (hvis *i* af sig selv blev til *j*), ligesom Danerne sikkert altid har sagt f. e. po-stil(le), te-stament(e), for ikke at tale om vor tids høj-stårede prov-stinde, Ve-stindien m. m. Fra den Del af Sønderjydskens område, hvor lydforbindelsen *rn* har holdt sig til den dag i dag (Lyngby Sndrj. sprogl. s. 40 jfr. P. K. Thorsen Nørrej. lydl. s. 76), skriver sig det *r*, som indskødes forved *n*, og dermed er omdannelsen til *stjarn* — d. v. s. stjærne¹ — fuldbyrdet, så navnet blev *Kristjarn*.

¹ Det ved nedertysk påvirkning opståede *stjærn* d. e. pande (på dyr eller mennesker) viser sig først ved kirkeforbedringens tid. Lige så lidt kan der være tale om det særlig bondske „stjærn“ i betydning: hvid, rundagtig plet i hestens eller koens pande; på Sælansk er ordet, om jeg mindes ret, ha. (in *stjærn*) ligesom i svensk rigssprog, hvorimod både Rietz (681 b) og Rost (762 a) har det som ik. — („en bles“ var lidt mere langstrakt).

Her påtrænger sig et par spørgsmål. Hvor gammelt er vel det omhandlede mandsnavn? Ja, jeg skønner ikke rettere, end at vi ved det, ligesom ved det til grund liggende Christian(us), er henviste til det *ellefte* hundredår. Den „*Christiarn*“, fader til ærkebisp Eskil“, som nævnes i Lunde domkapitels gavebøger, Weekes udg. s. 128, og om hvem W. oplyser, at han „levede endnu“ 1137, må, som broder til ærkeb. Asser, være født ikke så ganske kort før år 1100, skønt naturligvis ikke så nær op mod år 1000, som det tør forudsættes om den første, sønderjydske, bærer af navnet. Men kan den — sagtens gennem æ — fra den oprindelige endelyd *a* f. e. i stjarna udrundne *hulvlyd* allerede da være bortfalden? Ja, hvorfor ikke! Ellers tror jeg for min del, at jo længre, f. e. blot trestavelset, vedkommende ord blev ved at indtræde som efterled i en sammensætning, des tidligere gik afslappelsen og tilsidst bortkastelsen for sig, hvilket afspejler sig i, at senere op- eller afskrivende Jyder havde ondt ved at opgive disse afsnubbede former, jf. Lyngby Udsagnsordene i jydsk lov s. 9 øv. om datid og tillægsform nutid i visse svagt böjede udsagnsord og Danske studier 1911 s. 117 f. om nogle stednavne.

Et vil jeg her gøre opmærksom på. Mange danske vilde i vor Tid udtale Kristjarn, -stjærn, -stern med stød på efterledet; men efter at prof. Jespersen (i Arkiv XXIX) har påvist det lidet holdfaste i Anders Petersens opfattelse af stødet som fælles oldnordisk, må dettes opkomst nødvendigvis sættes længre ned i tiden end til det 11te hundredår, måske vi med Mar. Kristensen (i Arkiv XV 57) tør sige: til det 14de; yngre endda bliver vel den nu temmelig udbredte fremtrædelse, at ord med opr. tostavelsesakcent (f. e. sæl. stjerne, kærne = mange Jyders stjan, kjan), brugte som efterled i en sammensætning, får stød, f. e. sæl. Nor(d)stjærnen, bygkærne, smørkærne.

Kri eller måske rettere *Krēstjarn* lød altså navnet, hvis efterled udviklede sig ganske regelret: *j* omlød *a* til *æ*; efterhånden forkortedes lavtrykstavelsens selvlyd, *j* forsvandt, tilsidst også *n* eller *r*, alt efter som man i vedkommende egn plejede at behandle opr. *rn*, og således fik vi, lydretr udtrykt, både en *Kresd'r* og en *Kresd'n* (om *Kræsten*, *Kræn* og flere særegne jydskheder se Feilberg II 299). Naturligvis er der dog intet i vejen for, at en ældre form kan have holdt sig længer (i al fald på papiret) i én egn, eller endog i én slægt, end i en anden. I Valdemars jordebog findes én „*Cristiarn*“ på Falster (s. 30), og hele tre, en „*Kristiarnsun*“ medregnet, i Nørrejylland (s. 84 og 86), medens omlyden er indtrådt i „*Kristiarnsthorp*“ (s. 7), nu Kristrup ved Randers. I Ribe oldemoder (ved O. N) omtales en „*Cristiarnus*“, biskop i Ribe († 1313), samt en kannik († 1304) og en adelsmand († 1318) med dette fornavn. Lunde domkapitels gaveb. har foruden den ovenomtalte *Cristiarn* 4 personer med samme navneform, latiniseret ved tilhæftet *-us*, de tre fra 13de, én (Weeke s. 85 og 181 f.) fra 14de hundredår. Vildledende er „*Kristiern*“ i registret s. 356; ti denne form forekommer slet ikke i gavebøgerne. Noget andet er, at den 1299 afdøde kannik „*Christiarnus*“ (W. s. 220) 1290 i Codex Esromensis (O. Nielsens udg. s. 259) skrives „*Christiærnus*“. Derimod har Ribe oldemoder 8 *Christierni*, af hvilke én

(s. 20) levede 1275, to i 14de, resten i 15de hundredår. I „Gamle jyd-ske tingsvidner“ (fra 1438 til 1556, alle i Ribe stift) ved O. Nielsen har -„stiern“ holdt sig helt igennem, skönt det er nærvædet at overskygges af -„stern“, der atter trues stærkt af den stedlig og folkelig tillempede form på -„en“: „Cristhen“ (d. e. Kræsd'n).¹ At menigmand og hans pennefø-rere dårlig har kunnet forlige sig med overgangen fra Christiern d. 1ste og 2den til Christian d. 3dje, fremgår af, at da „herredsmændene“ i henholdsvist Vandfuld og Malt herred ²⁷/₂ 1535 (udg. nr. 10 og 87) udnævnte 4 mænd, der sammen med herredsfogden skulde hylde den udvalgte konge på det forestående Viborg landsting, kaldte Vandfuldboerne ham „koning Cristern“ (s. 16 øv.), Maltboerne endog (s. 95) „koning Christhen“!

Medens -„stiarn“ må være uddød ved år 1400, overlevede — for Danmarks vedkommende² — dets arvetager -„stiern“ ikke år 1600. Sit banesår havde denne endelse fået, da en *Christian* besteg kongetronen. Hvor vilkårlig end tilbagegangen til den sydfra indkomne navneform tager sig ud, lader det sig ikke nægte, at den står i fuld samklang med kirkerensningens grundsætning: at bortrydde alt hvad der, bevidst eller ubevidst, havde ført bort fra Kristendommens bibelske grundlag. „Christian“ hvilede jo til syvende og sidst på et nytestamentligt underlag, skönt mindet derom vistnok for de allerfleste var gået i glemme. Lunde domkap.s gæveb. nævner rigtignok 3 „Christianus“; men de to af dem (Weeke s. 65 og 164) er fra 12te og den ene (W. s. 134), fra begyndelsen af 13de hundredår. Altså: først med Christian den tredje kom dette navn ret til ære og værdighed; længe varede det da heller ikke, inden det bredte sig stærkt, om end indtil videre aldeles overvejende i de højere samfundskredse; i det mindste langt ned i forrige hundredår var „Kristjan“ f. e. ude på landet lige så almindeligt blandt „di fornemme“ (for at bruge et sælandsk udtryk) som sjældent i bondestanden; omvendt forholdt det sig med „Kristen“, som bonden i de egne, hvor overgangen -rn til -n fulgte af sig selv, har holdt trofast på til den dag i dag. Hvor -rn blev -r, er naturligvis Kristern blevet *Krister* (ofte skrevet med Ch). På dansk grund kender jeg dog fra den nyere tid kun dette navn som ærøsk (Hübertz Beskr. over Ærø 1834, s. 274); men dermed tør jeg vel fra fortiden sammenstille „Crystersen“ i Sønderj. skattebøger (under 1543) såvel i „Freslant“ (s. 432 a) som i Kær herred (s. 442 b) ved siden af „Crystern“ og „Crystersen“ fra Kær og Højer herreder (s. 262 og 442 ndrst). Også på svensk grund møder navnet os både i ældre og nyere tid. Rydqvist III 104 har „Krister“ som døbenavn; en Christer Some spillede en rolle i Kalmarkrigen, og i et svensk avertissement i Berl.

¹ Den samme trefoldighed møder os i Diplomater, Flensborgense og i „Søn-derjydske skatte- og jordebøger fra Reformationstiden“ (udg. 1895—99), medens — sagtens tilfældigt — hverken Dueholms diplomater eller Diplomater, Vibergense har eksempler paa mellemformen -stern.

² Nogle steder i Sverrig synes -stjern at have holdt sig længe; thi når Hof i sin *Dialectus Vestrogothica* (1772) s. 182 siger: „Kristjærn vulgo *Kreschern*“ menes med det sidste åbenbart *Kresjærn*, altså med den overgang af *stj* til *sj*, der er så almindelig i danske Øbomål (min Udsigt s. 45), hvorefter endog Kristian (udt. Kresdjan) bliver *Kre-sjan* ligesom i københavnsk bøllesprog („Kresjan Vesterbro“!).

tidende 1901 nr. 20 optræder en Christer Bökman. Om at føre navnet tilbage til Krist(e)r i betydning Christus kan der umulig være tale.

Intet er vissere, end at udviklingen af den med *Kristjarn* begyndende navnerække på en prik falder sammen med udviklingen af den, på grundlag af bjárn (ejef. bjarnan), efter forskellige forled begyndende navnerække, f. e. (jf. Wimmers runeordbog s. XXXIX):

Asbjarn, Esbjærn, -bern $\left\{ \begin{array}{l} \textit{Esben.} \\ \textit{Esber,} \end{array} \right.$

Men der er ingen grund til at sætte den ene række i afhængighedsforhold til den anden; ensartet udgangspunkt: *-stjarn* og *-bjarn* medførte uundgåelig ensartet udvikling. I regelen fulgtes da også de enkelte led i begge rækker broderlig ad: en Krestern Esbernsen levede 1444 i Nörrejylland (Tingsvidner s. 20), en anden 1542 i Sønderjylland (Skattebøgerne s. 79 øv.). I samme sogn, Brøns, som den sidste boede dengang en Knud Cresternsen og en Andres Esbernsen.¹ Derfor, da jeg har optegnet en *Esper* Jensen i Vendsyssel 1568 (Saml. t. j. hist. og topogr. III 43) og en Thor Espersen på en gård ved Skive 1901, forudsætter jeg uden videre, at man på dette område også har haft navnet *Krister*, hvilket tilmed synes at falde godt i tråd med P. K. Thorsens oplysninger ovenanf. sted om udtalen af rn.

Anderledes på Sælland: der har jeg aldrig hørt eller (f. e. i ældre kirke- og markebøger) set andet end *Kristen* (i = kort e) og detertil svarende *Esben* (også skrevet med Æ og ofte med p).² Ved første øjekast tager dette sig lidt underligt ud, eftersom det i Fynbomålet så almindelige bortfald af r i de selvstændige ord på rn i Sælandsområdet hører til de rene sjældenheder, da det efter min Udsigt (1857) s. 20, med delvis undtagelse af no. barn (udt. med „mørkt“ a), i ord som garn, korn, kærne var indskrænket til „de vestligste Yderpunkter (Refsnæs, Rersø)“. Heri ligger dog ligesom et fingerpeg om, i hvilken retning afstumpningen måtte gå, når i de i dagligtalen idelig tilbagevendende mandsnavne det vægtsvækkede efterleds rn ikke længer kunde holde sig.

Særegen er stillingen på Bornholm. Medens man der lige til eller ned imod den nyeste tid har bevaret navnene *Esber, Gøbber, Øbber* (se Espersens ordbog), kendes kun *Kristen* (se f. e. N. Rønnes Fortegnelse 1876). Sagen er, at medens efterledet i den første navnerække, hvortil må lægges *Torbern*(sen) 1516 (hos Hüb. s. 55) nedstammer i lige linje fra det ældgamle *-bjarn* (*Øbber* fra *Audbjarn* på den bornholmske Lundhøjssten, efter Wimmer fra omtrent år 1100), har *Kristjarn* med sine aflæggere *-stjærn, -stern* aldrig fundet vej til Bornholm; i det mindste

¹ s. 93 nd. kaldes den første „Christensen“. Brøns lå nemlig ved Grænsen af den egn, hvor -rn var beholdt, og den, hvor r var bortkastet, så man kan forstå at skriverne har hørt begge former. I Resby boede da en „Cresternsen“ (s. 80), skönt i denne by efter P. K. Thorsen nu kun bruges n for -rn. ² En urmager Espersen i Roskilde ved 1840 stammede fra Bornholm. „Espergærd“ (sml. „Tudse gårde“ i Molb. Danske ordsprog s. 368) kaldtes endnu 1854 af menigmand i omegnen *Esbere*(ø) d. v. s. *Æesperød* af ik. *æspe* (= aspe), jf. Birkerød.

har jeg forgæves søgt derom hos Hübertz. Kristen må da være indkommet andensteds fra, hvad enten det nu var fra Sælland eller fra Skåne.¹ Ligesom Bornholmerne næppe nogensinde har kendt „Christiern“ uden som kongenavn, således ser det ud til, at det samme langt ned i tiden har været tilfælde med Christian; nu er Kristian(sen) dog ikke ualmindeligt (se Rønnes Fortegn.)

Lader det sig end ikke nægte, at ved omdannelsen af afledsændelsen i Christian(us) til efterled i en sammensætning var det nyskabte forled „kommet til forkort“ (som det endnu hedder i bondemålet), tør jeg dog ikke nægte sandsynligheden af, at ophavsmændene (eller -kvinderne) til Kristjarn har været påvirkede af tanken om og troen på julestjærnen (Matth. 2dt kapit.). En sådan umiddelbar opfattelse er det måske, der har fremskyndet navnets udbredelse både mod nord og øst.

Lad mig tilføje nogle eksempler, fra ældre og nyere tid, på den folkelige behandling af fremmede personnavne, hvis bærere kom til at indtage en mere fremragende stilling i Danmark eller over for Danske. Først møder os Valdemar Sejrs to dronninger, hvis navne har været genstand for adskillige lærdes granskninger. Lægfolk tog sig sagen lettere: Dragomir blev *Dagmår* (= mø), Berengaria *Berngerd*. Det første (jf. Svend Grundtvigs udg. af folkeviserne III s. 190 og N. M. Petersen i *Annaler for nord. oldkynd.* 1842 s. 7) har unægtelig en vis folkepoetisk duft over sig; det sidste falder mere hverdagsagtigt: forledet var blevet landekendt ved den hellige Bernhard af Clairvaux, klosterskaber og kortsogsprædikanten, medens efterledet, som fremhævet af A. D. Jørgensen, var lånt fra de ældgamle, men endnu dengang livskraftige, kvindenavne på *gerd*. Siden bortfaldt forledets *r*; men udtalen med „ee“ d. e. langt e har sikkert altid været falsk.²

Så melder sig slægtnavnet *Reventlov*, der skal stamme fra Ditmarsken. Allerede i Christian d. 5tes dagbøger er *t* her ombyttet med *k*, som i

¹ Hos Hüb. s. 479 nævnes 1578 en „Her Ingvald Christensen“, sognepræst til St. Olufskirke, og s. 496 under 1584 en Ingvord Christensen „til St. Olai kirke“. Uden tvivl er det dog én og samme person, talen her er om (på det første sted har fornavnet fejlagtigt fået et l for r), nemlig den „vællærde mand“ Ingvar Christensen, som efter den af Skougård s. 342 omtalte ligsten over ham i Olskirke (Olsker sogn) „er begravet“ 16/2 1590 og ved sin død var „provst på Bornholm og sogneherre i St. Ols- og Allinge menigheder“. Stammede han fra Sælland eller måske snarere fra Skåne? — Fra Skåne har jeg navneformen *Øbben* (1552): Eline Göyes jordebog s. 22. ² „Beringeris“ i Lunde domkapitels ældre gavebog (Weeke s. 73 øv.) ligger grundformen lidt nærmere, men er, ligesom 20 andre af bogens kvindenavne, på ægte middelalderlig vis latiniseret ved det tilhæftede *-is*, der gør det ud både for nf., udrf. og ejef. „Gerthrudis“ og „Walburgis“ går endog igen i Kristjærn Pedersens danske oversættelse af Litaniet (Brandt og Fengers udg. af hans danske skrifter II 348 øv.).

udtalen gled over på det følgende l. Heraf kom det, at i en svensk mid-vise (se i Fr. Barfods „Fortællinger“ udg. 1858 s. 574) om en Reventlov, der spillede en rolle i den store nordiske krig i begyndelsen af 18de hundredår, nævnes han „Räfvenklo“, idet han sigtes for at have gået på ræveklør efter geder, der viste sig at være bukke. Dette er dog forsætlig fordrejelse. En helt ubevidst, jeg tør sige nedarvet, tillempling af navnet foreligger derimod i „Rēw'nlāw“, som jeg for en del år siden hørte en bondefødt folketingsmand kalde den ædle bondeven Chr. Ditl. Fr. Reventlov. Efterledet lød her ganske som „klov“ på de såkaldte klovdyr, hvilket ord jeg på Holbæks amt har hørt böjes: klāw ft. klōwe.

I et hus nær indgangen til Løvenborg skov boede i min ungdom „Pæ' ryddere“ (Peder rytter), der som rytter havde „le'ød“ (ligget) i Frankrig ved det „kontingent“, vi efter Napoleons fordrivelse måtte sende derned, — noget, Pæ'r gerne talte om. Da jeg så engang spurgte ham: „hvem var egentlig jeres højstkommanderende?“ svarede han: „Ih, det var jo ham *Villington*“ (Wellington). Her har nu ganske vist forledet, skönt det udtaltes ganske som „hvidling“, intet med denne fisk at gøre, men var fremkaldt ved, at han havde hørt Franskmandenes drilagtige *Vilainton* (se Nyrops vilde skud s. 30 ndrst.). Derimod er efterledet, no. *torn* (udt. med bredt o), aldeles, så at sige, i dansk bondestil,¹ hvad der også vil fremgå af de to følgende eksempler: man ligefrem trængte til et sådant støttepunkt for Hukommelsen.

Den næste i rækken bliver min tapre bataillonschef, der fik sit bane-sår ved Isted: hans navn *Saint-Aubain* (broder til „Carl Bernhard“) var udtaleligt for de allerfleste af mine brave kampfæller. Til jævnsbold kaldtes han naturligvis „Majåren“; men når det endelig skulde være, ja „så kaller di ham“ eller „så kaller han sæ“² *Sén-de-bèn*, d. v. s. endestavelsen blev vort nævneord *bèn*, udtalt med det formørkede og bredgjorte e, som ofte betegnes ie (Danske studier 1911 s. 105).

På samme måde blev Schleppegrell til *Slæbbengrèn* (jf. Joh. Helms Soldaterliv s. 42), d. v. s. endestavelsen ombyttedes med no. *gren*, ligeledes udtalt med mørkt og bredt e.

Tillægsvis vil jeg henlede opmærksomheden på forundringsudråbet „ijane“, som jeg til langt ned i forrige hundredår stadig har hørt både i sælandsk og fynsk almuesmål og siden oftere har fået meddelt fra dem bække. Den almindelige og uden tvivl oprindelige udtale er *ijåne* med kort i og langt, kun undtagelsesvis stødtonet, *a*. Når P. N. Jørgensen i „Bonden i Tivoli“ (1847 s. 18) lader bonden i sin overraskelse udbryde „hiane!“, skal dette vel læses jane, ligesom han straks efter skriver „hjelbe“ d. e. jælbe. Det samme gælder da vel Chr. Winthers „et skingrende Ihiane“ (Saml. digtn. IX 45 nd.) d. e. ijane. Skönt H. C. Andersen i „Mit livs æventyr“ s. 234 kalder hele forbindelsen „Ih Jane dou“ (dog)

¹ Sml., at i Svensk blev Hamilton til *Hamiltång*: Lind i Arkiv XI 268 øv.

² Bonden brugte aldrig „hedde“ uden om fornavnet.

en „fynsk interjektion“, er det sandsynligt, navnlig efter skrivemåden i O. T. II 133 (med komma efter lh), at han har tænkt sig „ih“ som et selvstændigt udråbsord, altså udtalt som et langt i, hvad der rigtignok vilde være uden hjemmel i folkemålet. Medens jeg i Fyn undertiden har hørt, „jane dåw“ (dog) uden nogen indledende selvyd, er det kun derfra, jeg kender forbindelsen *ājane*, forklaret som et smertesudrøb, hvilket stemmer med brugen deraf i Dania IV 241. For så vidt kunde det være fristende at stemple følgende ræmse: „å, *janneheden* [altså med kort a] vel dog!“, der 1908 meddeltes mig af en oplyst Dannekvinde, som fynsk, hvorvel tillægget *-heden* o. s. v. klinger fuldstændig sælandsk (se Dania X 126 f.). Meddelerinden havde til hjemmelsmand en seminaristeleve (i København), der ofte havde hørt en gammel kone bruge denne ordstrøm som „en slags ed“. Enestående er formen „*ijān*“ hos Kryger (Blandinger 1377) fra den sydlige del af Hornsherred (fra samme herred har jeg ellers den fulde form på e). Særlig nordfynsk er det „*higiane-higiane* eller *higianedov*“, hvormed ved arbejdsgilderne de gamle kvinders „rørende“ sange modtoges af tilhørerne: Christine Reimers Nordfynsk folkeliv i mands minde (1910) s. 74.

Hvad er nu, bortset fra senere tillempninger og udpyntninger, oprindelsen til dette *ijane*? At de to sidste stavelser skulde være opståede af et udtværet *jānē* (for nej), altså være udtryk for vedkommendes tvivlrådighed overfor det foreliggende, forekommer mig alt andet end rimeligt. At *nē* i *jane* skulde være den gamle forstærkningsstavelse (opr. *-na*), kan jeg så meget mindre gå ind på, som Sælandsk af didhørende fremtrædelser kun har „denne herne“ og (sjældnere) „den derne“. Snarere kunde jeg tænke mig, at det udråbsord „*ija*“, som opstilles af alle vore gamle sproglærere (Pontoppidan, Lavr. Kok og P. Syv; hos J. Baden 1785 blev det „ih ja“) er fremkommet ved bortkastelsen af *ne*; hermed stemmer det fynske „*ijā*“, hvormed Kryger jævnfører sit ovenanførte *ijān*.

At de to sidste stavelser i det her omhandlede „*ijane*“ i regelen udtales ganske som det *Jane*, hvormed adskillige kvinder i vor tid tiltales (og omtales), står fuldstændig fast, og det er i så henseende af mindre betydning, om det jyske *Jan* (Feilb. II 42, jf. den fordums præstekone „*Jane*“ på Læssø: Dania III 12, sml. *Janna* i Åsens navnebog s. 80) er et selvstændigt udviklet døbenavn eller, som tilfældet i al fald ofte er, kun en kæleform (et kurzname) for et af vore kvindenavne på *-iane*. Af sådanne har vi endnu mindst 3: *Kristiane*, *Juliane* og *Mariane*, og min afdøde hustru, der havde tilbragt en stor del af sin ungdom dels i Neksø dels i Helsingør, har fortalt mig, at medens f. e. *Kristiane* på Bornholm i omgangssproget forkortedes til *Ane*, blev det i Helsingør til *Jane*; den sidste overgang havde jeg allerede 1855 optegnet fra Fæmø. Som fortolkningsmiddel lå det nærmest at ty til denne, så at sige, „gemytlige“ brug af navnet, så meningen af *ijāne* blev omtrent: i(h) du søde! Jeg for min del tror dog, at det omtvistede udrøb snarere end en rent huslig,¹ har en overvejende kirkelig oprindelse, der går helt tilbage til *Katolicis-*

¹ På mandsnavnet *Jane*, *Janne* (af frisisk herkomst) i Diplomater. Flensborg, kan her naturligvis slet ikke tænkes.

mens dage. Sagen er nemlig, at adskillige af Romerkirkens hellige mænd havde navne, der endtes på „-iānus“, i udråbsform *iāne*. Særlig fremtrædende er dette i „Litaniet“, der efter kirkehistorikerne ikke alene blev sunget i højtideligt optog på de såkaldte „gangdage“, men også hjemme i husene f. e. når en døende fik „den sidste olie“. I Christjærn Pedersens danske oversættelse (se i Brandt og Fengers udg. II 347) påkaldes tæt op ad hinanden „sancte *Cipriane* bed for os“ og på samme måde st. *Damiane*, *Fabiane*, *Sebastiane* (den latinske tekst i Finn. Jónssons Hist. eccles. Island. II 378 har 5 navne af denne støbning). Vel sandt, at dette *i* i ægte Latin var kort; men det er meget muligt, at det under afsyngningen er draget så stærkt ud, at det af menige tilhørere opfattedes som langt; men et langt *i* var, som vi nedenfor skal se, i manges mund allerede dengang i virkeligheden *et bredt i* d. v. s. et kort *i* med efterklang af et blødt, for ikke at sige åndende, *j* (som jeg plejer at betegne ved prikløst *j*);¹ da tonetrykket faldt på *a*, gled dog dette *j*, hærdet til *j*, umærkelig over på efterledet; med andre ord: vi har vort omspurgt *ijāne*. På de ulærde tilhørere af bægge køn måtte det flere gange tilbagevendende *ijāne* nærmest tage sig ud som et slags omkvæd, der sikkert har øget indtrykket på de troende sjæle.

En følsom, alvorlig grundtone klinger jo endnu gennem nogle af de ovenfor fremdragne træk fra nytiden; men ethvert minde om udråbets nedstamning fra den latinske gudstjeneste er naturligvis for længe siden uddød.

Et væsentligt støttepunkt for den her givne fortolkning har jeg haft i de vidt udbredte tidsudtryk: i jaften (sæl. i jawden), i jaftes, i jår; i jåns; „i jantiguer“ (Feilb. II 8 a). Her er det forholdsordet *i*, der til sidst har kløvet sig i et *i-j*, og, vel at mærke, fremtrædelsen kan her føres tilbage til den senere middelalder, se Kalkar II 363 b og især Söderwall under adhans, aptan og ar. I lighed med det brede *i* har f. e. Sælandsken et bredt *o* og et bredt *u* d. v. s. et kort *o*, *u* med efterklang af et åndende *v* (*w*); en overgang af *üw* til *ü*—*v* foreligger f. e. i Janüvár (*u* stundum afstumpet til *ö*) af opr. Jánuwår;² ligesom *ü-várdi(g)* af opr. *úwårði(g)* d. e. uartig.

F. Dyrlund.

Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning, utg. af Anders Grape, Oskar Lundberg, Jöran Sahlgren. Upsala 1913- (Akad. bokh.).

Det kan vel siges, et dette tidsskrift udfylder et savn, for så vidt som stednavneundersøgelserne dærmed har fået et samlende organ, medens afhandlinger vedrørende disse spørgsmål hidtil har været spredte i fem forskellige tidsskrifter. Dersom det virkelig kan lykkes at gøre *Namn och*

¹ Hvor *i*, under påvirkning af efterlyden, blev *e* eller endog *æ* (se min Udsigt s. 41 øv.), blev denne naturligvis mere iørefaldende.

² En anden sag er det, at Nörrejyderne beholder deres *w* også i forlyden: Janewår, Febrowar (Feilb. I 276 b og II 37 b). Sml. ellers Noreen i Fårømålets ljudläre (i Lundells tidskrift 1879) § 24 og 67.

Bygd til et midtpunkt for navneforskningen, vil det for selve forskerne være en meget stor fordel, da det vil spare dem en hel del søgen i øst og vest. Men så må dette nye tidsskrift også passe på, at det letter medarbejderne, bl. a. ved gode henvisninger. Her savnes således i første hæfte i Oskar Lundbergs afhandling om „Den heliga murgrönan“ en aldeles nødvendig henvisning til Arkiv f. nord. filol. XXIX, 109, ligesom det vil være nødvendigt, når titelblad og indholdsliste til 1. årgang kommer, at medgive en fortegnelse over de faste forkortelser¹, som bruges i henvisninger.

Af det foreliggende kan man nære gode forhåbninger om tidsskriftets fremtid. Det har ævnet at samle en stor kreds af medarbejdere, særlig fra Sverige, men dog også både fra Island, Norge, Danmark og Finland. Som det er naturligt, bliver det særlig bidrag til tolkningen af enkelte navne, som fylder hæfterne, men der er dog også plads for mindre afhandlinger om almindelige spørgsmål vedrørende navnene. Ikke mindst vil det have betydning, om et sådant tidsskrift kan blive pladsen for drøftelse, så man ikke som nu skal samle indlæggene i et spørgsmål rundt omkring. Dersom udgiverne i denne henseende vil vise den størst mulige rummelighed, vil det gavne tidsskriftet meget.

Vi ønsker det ny tidsskrift den størst mulige tilgang både af holdere og medarbejdere.

Marius Kristensen.

Erik Björkman, *Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittel-englischer Zeit* (Stud. zur engl. Philologie XXXVII). Halle 1910.

Samme, *Zur englischen Namenkunde* (Stud. XLVII). Halle 1912.

I fortsættelse af sit store værk om de nordiske låneord i middelalderlig Engelsk har prof. Björkman her behandlet personnavnene. Hovedmassen af plads indtager i begge en alfabetisk ordnet liste over nordiske (i Zur e. N. også tvivlsomme) personnavne med angivelse af kildested, således at den anden afhandling på mange punkter udfylder den første. I særlige kapitler behandles kendetegnene på nordiske navne i engelsk og spørgsmålet om, fra hvilke dele af Norden de er indkomne. Björkman viser sig her som i sit foregående værk meget forsigtig og lidet tilbøjelig til at vove sig ud i usikre slutninger, men på den anden side heller ikke bange for at drage en slutning, når kendsgerningerne taler nogenledes tydeligt. Med disse to afhandlinger er stoffet sikkert i det væsentlige samlet og lagt til rette for fræmtidig brug.

Marius Kristensen.

¹ En sådan findes på omslaget til h. 2 [note under korrektoren].

FRA SPROG OG LITERATUR

DANSKLÆRERFORENINGENS UDGAVER

Johan Herman Wessel, *Kærlighed uden Strømper*. Tredie, helt omarbejdede, Udgave, ved Axel Sørensen. 1911. 128 sider. — Adam Oehlschläger, *St. Hans Aften Spil*, udgivet ved Sv. Gundel. 1911. 111 sider.

Det er en overmåde betydningsfuld virksomhed, Dansklærerforeningen udfolder ved udgivelsen af den danske literaturs mesterværker. Særlig for den opvoksende slægt, skoleungdommen, er disse billige udgaver en stor velsignelse — og for læreren. Ganske vist har man også andre billige enkeltudgaver, men hvordan er de? Ofte vilkårligt behandlet tekst med slet ingen kommentar eller utilfredsstillende „noter“ eller „oplysninger“, der i deres jammerlighed skriger til himlen. Det skal nu ingenlunde påstås, at alle Dansklærerforeningens bøger er lige gode, langt fra! der er stor forskel. Af de ældre må særlig fremhæves Verner Dahlerups udgave af Hjortens Flugt og Ida Falbe-Hansens af Fiskerne som mønsterværdige.

En udgiver har en smuk men svær opgave at løse. For hver side, han læser igennem, for hvert ord, han kommenterer, er han omringet af farer og udsat for fejlgreb. Undgår han een fare, er han måske derved kommen for langt over til den modsatte yderlighed.

Det allerførste krav, der må stilles til udgaven, er naturligvis den, at den giver en ordentlig tekst. I de fleste tilfælde vil det sige, at man kommer så nær som muligt til originaludgavens tekst eller i hvert fald til den af forfatteren autoriserede tekst. Nøjagtigheden må være fuldstændig, hvad angår selve ordlyden og ordformerne, — naturligvis må åbenbare trykfejl og sjuskerier rettes. Derimod kan man være mindre nøjeregnende med hensyn til stavemåde og tegnsætning; Dansklærerforeningen kræver i alle sine udgaver den moderne retskrivning. Det kan diskuteres, hvorvidt dette strenge krav også er nødvendigt — i mellemskolen er det utvivlsomt, men næppe i gymnasiet; een fordel medfører det i hvert fald, nemlig at alle inkonsekvenser, især for de ældre forfatters vedkommende, derved ophæves. Dog må udgiveren også på dette område gå frem med varsomhed, især med tegnsætningen; blot med en lille smule sjuskeri vil det ofte lykkes at fordunkle eller forvanske forfatterens udtryk. Endelig vilde det være overmåde rart, om udgaven var så vidt muligt fri for trykfejl. Vor kritiske tid har haft travlt med at

granske gamle håndskrifter og undersøge skrivefejl; der kunde skrives et muntret kapitel — ja en hel bog — om vor tids trykfejl i almindelighed og i den pædagogiske literatur i særdeleshed. På dette område er det kun så som så med Dansk lærerforeningens udgaver (da jeg ikke har gennemgået alle teksterne, kan jeg ikke udtale mig med større sikkerhed); det er f. eks. yderst generende i en mellem skoleklasse, når første og andet oplag af den samme udgave ikke stemmer overens¹. Trykfejl kan somme tider berede elever og lærer en vis nøjsom glæde, som når Knud Bokenheuser i sin udgave af Jeppe paa Bjerget, s. 22 (I, 2) lader Nille sige: . . . da skal Mester Erik danse *Polskdansk* paa din Ryg. — Alligevel må det tilrådes at rette fejlen i et nyt oplag.

For at læseren kan tilegne sig digterværket på den fyldigste måde, må teksten forklares gennem kommentar. Her melder sig straks en række spørgsmål; det første er fornuftigvis: hvad skal man kommentere? det næste: hvorledes skal man kommentere? De er begge meget vanskelige at besvare.

Hvor mange gange har man ikke i et forord læst noget lignende som: det er jo en skønssag, hvor meget man skal tage med i kommentaren osv.! Og der er noget rigtigt deri. — Hvad den rent sproglige kommentar angår, tror jeg, man gør vel i at stræbe efter dette: at se bort fra alt almindeligt sprogstof og kun kommentere det, der er ejendommeligt for forfatteren, ejendommeligt: i første række i sammenligning med nutidens sprogbrug, i anden række i sammenligning med forfatterens samtid og fortid. Et eksempel vil oplyse det. I Sankthansaften spil² (Gundels udg., s. 43) hedder det:

den kan sige uden ringeste Varsel,
hvem af mine Damer der laver til Barsel.

Gundel har kommenteret *Barsel*, men ikke *Varsel*; det omvendte vilde formentlig være heldigere. Fristelsen til at forklare *barsel* < *batnsøl* osv. ligger ligefor, men kommentaren er overflødig eller bør være det; det vilde være urimeligt at kommentere dette så almindelige ord, hver gang det forekommer hos klassikerne; i det højeste kunde det være på sin plads at omtale det ved titlen „Barselstuen“ — for øvrigt må det henvises til sproghistorien.

Derimod er ordet *varsel* på dette sted udsat for at blive misforstået; uvilkårligt opfatter man *uden ringeste varsel* som = „øjeblikkeligt, på stedet“, fordi dette er den moderne betydning. Man skulde tro, at udtrykket havde samme betydning som i

Peer Gynt: Ugørligt! Sådan *foruden varsel* —!
Knappestøberen: Det er gammel vedtægt ved grævl og barsel
i stilhed at vælge dagen til festen,
uden ringeste varsel for hædersgæsten.

¹ Jeg sigter til F. Christensens udgave af Hertz, Sparekassen, 1. oplag (1905) og 2. oplag (1909). Afvigelserne er så mange og delvis så alvorlige, at det må kaldes noget af en skandale — hvordan skal man rette, når man ikke ved, hvad der er det rigtige? — tekstkritik og den slags skulde man være fri for i mellem skolen. ² Jeg foretrækker at skrive titlen således fremfor de mange andre måder; Gundel skriver St. Hans Aften Spil; originaludgaven (Ida Falbe-Hansens nytryk) har Sanct Hansaften-Spil.

Foruden denne betydning, „frist“, har ordet også betydningen „(mirakuløst) forbud“, f. eks. hos Holberg, *Mindre Poetiske Skrifter* (udg. Liebenberg), s. 153:

Der sværge tør paa Riim, at saadant Tegn er *Varsel*
For hans Huus-Frue, at hun lave vil til Barsel.

Men ordets betydning i Sankth. er en tredje, = „vink, underretning“; smlgn. Erasm. Mont., II, 5: Jacob: . . . at jeg skulde sige . . . : Det regner, Monsør! vil han ikke tage Kappen paa? Han havde jo ikke fornøden min *Varsel*, Regnen kunde jo nok *vare ham derom*. Jvfr. også Lisbed: Ach, *vær* mig dog ad [= „giv mig et vink, lad mig det vide“], saa snart han kommer; Chr. Winther, *Vaabendragerens Ed*: Da Morgenhanen galer | og *varsler* dem at gaa. — Enhver tvivl om betydningen på nærværende sted må svinde, når man sammenholder de citerede linjer med de to forudgående ganske parallelle:

Den kan sige *uden Punkterebog*,
hvem af mine Herrer der er dum eller klog.

(At de tre betydninger er beslægtede, er indlysende, men det skal der ikke yderligere gøres rede for her).

Er udgiveren bleven enig med sig selv om, at det og det ord eller udtryk bør kommenteres af sproglige eller „reale“ grunde, melder vanskeligheden sig straks. Det viser sig, at fristelsen til at give for meget er svær at besejre; det skyldes den naturlige tilbøjelighed til at gøre det så godt som muligt, i forbindelse med den ofte lidt naive tro, at jo mere = des bedre. Et afskrækkende eksempel frembyder Knud Bokkenheuser i Jeppe paa Bjerget, s. 83:

IV, 6: Fairfax: Jeppes Hund maa være opkaldt efter den store engelske Feltherre Thomas Fairfax, f. 1612, † 1671. Han var i den engelske Borgerkrig Feltherre for Parlamentet imod Kongen (Karl I), hvis Afsættelse han billigede, hvorimod han misbilligede hans Henrettelse og blev en af Cromwells Modstandere.

Hvilken forløren konversationsleksikonvisdom! Jeg vidste det min-tro ikke tilforn! — Det er rimeligt at oplyse, at fabeldyret har navn efter en engelsk general i d. 17. årh. — men så heller ikke et ord mere. Hvad vedkommer alt det andet Jeppes køter? Mon vore efterkommere lige så grundigt vil kommentere vor literaturs hingste og tyre og hunde og katte?

En anden omfangsrig kommentar af Knud Bokkenheuser findes i den for mellemkolen bestemte bog *Smaa fortællinger* af Sophus Schandorph, Sophus Bauditz og Henrik Pontoppidan¹. I Bauditz, *Junisol* (s. 47) veksler personerne ude i Rørvig et par bemærkninger om, hvortil det gamle Isøre-marked formentlig skal henlægges. Opflammet af denne antydning fremtager udgiveren Salmonsens illustrerede og slår op på „Isøre“ og „Rørvig“ og afskriver, delvis ordret, delvis med lette stilistiske ændringer

¹ I forbigående bemærket: det er en mærkelig tanke med den slags sammenplukninger, er det for at frembæve, hvad der dur, og hvad ikke? Der findes også et bind eventyr af H. C. Andersen og Carl Ewald!

[når *Sandbanker* bliver til *Sandbunker*, er det vel en afskriver- eller trykkefej] en kæmpenote, der fylder 25 trykte linjer. Bekvem — men hverken opfindsomt eller pædagogisk!

At kommentaren skal give rigtige oplysninger, siger sig selv. Hvor let man kan komme galt af sted, har vel enhver ung lærer prøvet, når han selv nøjsommeligt har måttet plukke oplysninger sammen til en tekst, der helt manglede eller var utilstrækkeligt forsynet med noter. Her et par eksempler. Det bliver virkelig nødvendigt igen at nævne Knud Bokenheusers udgave af Jeppe paa Bjerget, III, 1; om den velkendte periode med „... Abner, der kom og hilsede Roland, sigende: Hil være dig, min Broder! og med det Samme stikker ham Dolken i Hjertet.“ Dette sted er blevet mindre rigtigt fortolket af ældre kommentatorer, hvilket er oplyst af Sigurd Müller i Dania, VIII (1901), s. 104—105; men udgiveren har (i 1911) ikke fået denne oplysning med og giver igen det mindre korrekte. — I sin, i øvrigt fortjenstfulde, bog Studier over C. Hostrups Genboerne har Oskar Schlichtkrull i varianterne (s. 140) forklaret ordet Vand-Huus med „o: W. C. (egl. bygget over Vand).“ Denne folkeetymologi har S. måske efter Kalkar, IV, 755 b, 52; det både historisk og sprogligt rigtige ses f. eks. hos Torp og Falk, Dansk-norskens lydhistorie, og sammes Etymologisk ordbog; *vand* = *vånd*; det betyder altså „et hus af stave“.

Axel Sørensens udgave af Kærlighed uden Strømper er således ind delt: forbemærkninger af udgiveren, s. 3—4; indledning, s. 5—42; teksten, s. 43—97; noter, s. 98—114; efterskrift, s. 115—128; alt undtagen teksten er trykt småt og sammentrængt. Man bliver som lærer noget betænkelig ved denne rigdom og er ikke helt sikker på, at man skal glæde sig derover. Mon der ikke kunde spares noget?

I indledningen findes en del citater af Zarine, der ikke fyldestgør de rimelige krav til nøjagtig tekstbehandling, hvilket ses ved en sammenligning med originalen 1772 (og for de nedenfor nævnte citaters vedkommende ligeledes det Gyldendalske optryk, i Nye Originale Skuespil, [I—]II, [1776—]1778). Småting må det vel kaldes, når der tales om „akt“ og „scene“ i stedet for „optog“ og „optrin“; når *Cyaxares* skrives *Kyaxares*; når friheden i tegnsætningen bliver så stor, at spørgsmålstegn ombyttes med udråbstegn o. l. Betænkeligere er det, når et indskudt tegn forvansker meningen; s. 33 læses:

kom, Elskov, du mit Lys! og min Vejleder vær!

Både Orig. og 1778 mangler tegnet efter *Lys*; enhver ser forskellen.

Værst er det dog med den vilkårlige behandling af ordlyden. S. 21 Den Helt, som dør i Krig, Udødelighed *faar* — de gamle udgaver: *naaer*; 22 Fortvivlelse, for Forvirrelse; i Strid med Dyden: *mod*, jvfr. 33 skulde du med Dyd i Hjertet stride: *mod*; 23 i Heltes Bryst: *Helters*; Nævn den ej: *ei den*; svoret: *soret*, ligeledes 32; 24 Den kun er uden Haab, som sig i Lasten glæder: *Laster*; Dog — hvorfor glemme *sligt*?: *Pligt*; 25 Men hvo er Borgen for, *min Ære ikke* lider: *at ei min Ære*; 28

det skal den Sorg dig lære: *din*, omvendt 30 *din* Behrejdselse: *den*; 29 *Hvorved?*: *Hvormed*, jvfr. 38 *ved* egen Arm: *med*; 30 O Dronning! *højt* jeg dig besvær: O. *holt*, 1778 *holdt*; *grusomt*: *gruesom*; 33 *længselsfuld*: *Længselfuld*; 35 O, *det* er mer end nok: *Og det*; Han *tager* *atter* sit Sværd: *tager* *atter* *til*; 36 Man slaar i Luen ned og *Ildens* Kraft forøger: *Luens*; 37 *fortjenere*: *fortiente*; 38 at brøle, tumle sig i *Evig-hedens* Nat: *Evigheders*; 39 *dette* Ord: *disse*; 40 som rinder *her*: *der*. — Også i de spredte citater i noterne og i efterskriften er der fejl.

Hvor mange hånsord er der ikke i tidernes løb sagt om Zarine! Udgiverne har sandelig ikke sparet sig, i den redelige hensigt at fremhæve Wessels overlegne geni. De har overset, at Wessels fortjeneste vilde blive endnu større, når det arbejde, han satiriserede ihjel, var hans en jævnbyrdig modstander. Det er uendelig let i vore dage, når vi har læst K. u. Str., at få øje på det „grinagtige“ i Zarine; vanskeligere synes det at være, bag om satiren, at vurdere dette stykke retfærdigt, ud fra dets egne forudsætninger. Når udgiveren siger, at „en Nutidslæser saa langt fra at anse det for „originalt dansk“ snarere maa faa Indtryk af at staa over for en daarlig Oversættelse af et tarveligt fransk Stykke“, er denne dom efter min mening ganske uretfærdig. I betragtning af, at det er den første omplantning af den franske tragedie i dansk jordbund, tør jeg endog påstå, at forsøget er lykkedes fortrinligt; det er et talentfuldt debutarbejde af den 27-årige nordmand, hvis sørgelige skæbne det var at frembringe et mesterværk inden for en genre, der var i færd med at ebbe ud i europæisk litteratur. I sprog- og versbehandling står Zarine på højde med K. u. Str. og rager i alle henseender himmelhøjt op over så meget andet i tiden, således det talentløse og ganske tåbelige stykke Tronfølgen i Sidon, som gerne nævnes i samme åndedrag.

Citaterne er valgt og arrangeret således, at læseren ustandselig må få indtryk af arbejdets elendighed og tåbelighed. Der appelleres direkte til latteren ved små bemærkninger som disse: nu har vi Spillet gaaende med den traditionelle Strid . . . — . . . Tanken om, at der beredes ham den samme sørgelige Skæbne som forgangen Nat vor sultne Kat [!] — anbefaler Lorano ham at sove godt og drømme behageligt om Zarine — Nitocre kommer — som Jeronimus jævnlig hos Holberg — meget belejligt . . . — Et morsomt eksempel på den tendentiøse behandling findes i den (naturligvis ubevidste) forvanskning s. 39: *Stikker sig*, hvor de ældre udgaver har: *han støder til*. Udgiveren citerer Zarine, men kan ikke frigøre sig for forestillingen om K. u. Str.

Er det pedantisk at anke over trykfejlene? Her er de værste. S. 65 og under *Sagen* var saa lykkelig at finde, skal være *Sangen*; s. 89 de *lastfærdige*: *lastværdige*. I indledningen (s. 16) står: de *forreste* af Tilskuerne, formentlig: de *færreste*. Overalt skrives *Nordal* Brun, for *Nordahl*; nævnes kan også det kuriosum, at Wessels navn på titelbladet (og ellers) staves (rigtigt) Johan *Herman*, men på omslaget *Hermann*. Endelig at *Mads* i genitiv har ikke mindre end fem former: *Madses* (47; således Orig.), *Mads's* (48), *Mads'es* (69), *Mads'()* (121). — I noterne henvises til side og linje, men i teksten er der ingen linjetællere, så man

møjsommeligt må tælle sig frem. Det vilde være praktisk over siderne at angive optog og optrin. — Hvorfor er de få indledende linjer til Epilogen ikke taget med?

Det fik nu alt sammen være, hvis teksten ellers var omhyggeligt behandlet, men det er desværre ikke tilfældet. Få forfattere er blevet så vilkårligt behandlet af eftertiden som Wessel; med Levins veråb in mente er der i nutiden al anledning til at være varsom med teksten, søge tilbage til de ældste udgaver og indskrænke afvigelserne til det mindst mulige. Jeg har sammenlignet Axel Sørensens tekst med 1) originalen, 1772 [her betegnet O.]; 2) Henrik Jægers anden udgave, 1910, som angiver at være lagt nær op til 2. udgave 1774¹ [her: H. J.]; 3) Nye Originale Skuespil, I[—II], 1776[—1778] [her: 1776]; 4) J. H. W.s samtlige Skrifter, I[—II], 1799[—1800], som må benyttes med varsomhed og i det hele ikke er meget værd [her: 1799].

S. 46 en *Heltedrøm*, s. 47 jeg skulde *søbe* selv; på disse to steder har O. — og kun denne — en *Heltes Drøm* og *spise*. Her er det selvfølgelig ikke nødvendigt at beholde O.s ordlyd, da ændringerne må opfattes som forfatterens forbedringer. Men når der s. 47 står Jeg ser *den* visse Død, og alle de 4 nævnte udgaver har *min*, så burde denne læsemåde være valgt. S. 48 at Mads foragter *ej den*, *ham* har før foragtet; overalt *ej*, *den ham*; se H. J.s motivering af kommaets plads². S. 49 mod hvilken du omsonst og jeg mig vilde væbne; overalt: , og jeg,. S. 49 din Skønhed jeg *endnu til Trods* tør drage Aande; overalt *til Trods endnu*. S. 49 naar jeg skal sige *Sanden*; overalt *sanden*. S. 52 en *Frydsorkun*; overalt en *Fryds Orkan*. S. 53 Saa var mit Haab omsonst! *Du* syntes at samtykke; overalt: , *du*. S. 54 Jeg gaar at lukke op. (*gaar*); overalt mangler parentesen med indhold. S. 54 Mit eget Hjerte sig nu *færdigt* er at hade; overalt *færdig* — heller ikke nu vilde man i talesproget bruge neutrum i denne forbindelse. S. 60 Hvad, Redning? — kommaet bør fjernes. S. 60 jeg ellers *dræber* dig; således alle udgaver undtagen O., der har *myrder*; der kunde være grund til at genoptage denne læsemåde, da Mads kort efter taler om . . . det *Mord*, jeg nylig vilde —. S. 61 *Smaating*; 1)—3) *smaa Ting*. S. 63 *Det sidste Ord*; overalt mangler disse tre ord; det følgende skal stå i linje med den foregående tekst. S. 63 *længselsfulde*; overalt mangler *-s*. I Aria s. 64 vilde det være praktisk at genindføre kommaerne om *ej for at svales*. S. 64 Hvor *jeg* er lykkelig; overalt *er jeg*. I Aria s. 68 der *bankes*; således overalt undtagen i O., der har *pikkes*; saa skælver *Synderen* endda; således H. J., men O., 1776, 1799 *Skyldneren*; i første linje står der jo også en *Skyldner*. S. 72 *Jeg være* længer vred; der kunde måske være grund til, med O., 1776 og 1799 at sætte komma efter *Jeg*. S. 73 Han tager en *Kniv frem*; overalt *sin Kniv op*. S. 74 paa Gravens *Rand*; overalt *Pynt*. S. 78 Grete. (Med Johan i Haanden); overalt *ved*. S. 78 de kummerfulde Dage, som, Himmelen ske Tak, jeg haver *ladt* tilbage;

¹ Vidunderligt er det, at H. J.s anden udg. skiller sig fra hans første ved at udelade Epilogen — uden spor af motivering. ² Jeg har før lejlighedsvis omtalt det, i Aalborg Katedralskoles Indbydelsesskrift, 1912, s. 16.

overalt *lagt*. S. 78 Da *et Kvarter endnu*; O., H. J., 1776 Da *endnu et* . . . S. 79 jeg — — næppe ved *af Fryd* — — paa hvilken Fod at staa; overalt *for Fryd*. S. 84 at aldrig nogen Tyv kan føre saadant Sprog. | Hvor *heltemæssigt*, stolt — — —; overalt mangler neutrums-t, og udgiveren kan jo da endelig ikke vide, om adjektiverne vilde komme til at høre til *Sprog*, hvis sætningen var fuldført. S. 86—87, hvorfor må de to latinske *M'er* ikke staves *Emmer*, således som der staves overalt? S. 88 om det for silde er, ved Pokker, ikke jeg; O., H. J. og 1776 mangler kommaet efter *Pokker*, hvad der ændrer meningen en del. I Aria s. 88 har udgiveren foretaget en rettelse, der synes ganske uforståelig; der står:

Til en, som nøs i Gaar, at sige:
 „Hjælp Gud“, i Dag, „bitt' Faar,
 for det du nøs i Gaar,“
 sig passer ikke just saa lige.

Hvad mening er der dog i at sætte *i Dag* uden for den direkte tale? en sådan læsemåde har ingen hjemmel i de ældre udgaver. S. 88 *Kor* og s. 96 *Koret*; hvorfor ikke *Chorus*? S. 89 jo *mændt*; overalt *men*.

Et sted kunde man ønske, at udgiveren dristigt havde prissgivet alle senere udgaver for at optage originalens læsemåde, nemlig s. 85:

saafremt jeg mod min Ed og Løfte skulde handle,
 medmindre du mig selv vil løse fra min Ed.

Sidste linje lyder i O.:

Før du mig kiendte frie fra Løfte og fra Eed.

— en læsemåde, som i alle henseender er at foretrække for den af W. selv ændrede.

S. 127 omtales det brud på den regelmæssige vekslen mellem mandlige og kvindelige rim, som findes V, 5 (s. 84) Ord: tror — Ed: Evighed. Hvad nu end grunden dertil kan være¹, er det dog ikke rigtigt, når udgiveren sammesteds siger, at forfatteren kun på dette ene sted har fraveget reglen; Henrik Jæger siger det samme. Begge synes at have overset tilfældet i II, 5 (s. 57), hvor der i stedet for 2 findes 3 linjer med det samme mandlige rim:

Hvo giver bedste Raad til en uheldig Stympet,
 som Æren byder eet, et andet Elskovs Gud?
 „Hvis du i Støvler staar, saa ler dig Folket ud;“
 det Ærens Stemme er. „Du miste skal din Brud
 ved en Opsættelse,“ saaledes Elskov truer . . .

Også dette tilfælde skyldes formentlig sjuskeri.

Et tredje sted, som heller ikke synes at være bemærket af de to udgivere, er mere ejendommeligt. I V, 7 (s. 88) læses:

¹ Udgiveren mener, at det skyldes „den stærke Bevægethed med korte, slaaende Svar“, og „Replikkerne falder som Sværdhug“ i de to mandlige Rimpar. Jeg er tilbøjelig til at se mere prosaisk på sagen; det skyldes dog vist den gode Wessels sjuskeri. Henrik Jæger nævner kun faktum uden forklaring.

Grete.

Jeg i saa slibrig Sag ej stoler blot paa mig.

Aria.

Til en, som nøs i Gaar

.....

Kor.

Den Prosit

Mette.

Besvime, skønt lidt sent, er vores Raad til dig.

Her må det ganske vist formodes, at W. med vilje har adskilt de rimende linjer; i hvert fald understreger det virkningsfuldt den løjerlige situation; Mettes svar kommer latterlig sent: Besvime, *skønt lidt sent*, . . ., og på samme måde kommer rimet haltende længe efter.

Udgiverens noter er overordentlig fyldige og giver mange værdifulde oplysninger. En del af dem fylder dog til modsigelse. Hvad der virker forstemmende, er en vis tilbøjelighed til at ville se en morsomhed, hvor en sådan ikke er tilsigtet. Uheldigvis er den første note (til s. 45) affattet således: *Gefst* (tysk = Aand) spøgende Udtryk for Spøgelse, Genfærd, Drømmeskikkelse. — Spøgende? Denne opfattelse røber et mærkeligt syn på satirens væsen og virkemidler. Tværtimod, da Grete vågner, er hun dybt fortvivlet og ikke oplagt til at spøge. De følgende sider og hele den samtidige litteratur modsiger også en sådan betydning.

Noget lignende gælder den straks efter følgende note til linjen

Jeg var hans eneste, hans *allerbedste* Pige,

derom hedder det: Komisk Selvmodsigelse: i eneste ligger, at der ingen andre er, i *allerbedste*, at der er andre, Johan elsker. — Denne opfattelse er — med forlov! — pedantisk. Når Grete s. 54 siger til Johan

Jeg dig fornærmet har, min *allerbedste* Ven!

ligger så også deri, at Grete har andre, hun elsker? Jvfr. citatet af Zarine (s. 27), hvor Rhetea tiltaler Stryange med: min *allerbedste* Ven — hun elsker visselig ingen anden. Alle tre steder er det retorisk fynd, der udtrykkes ved absolut, ikke relativ, superlativ¹.

I noten til s. 65 hedder det om *højlig*: Af lutter Heltindeomhu for at tale et „værdigt“ Sprog gør Grete for meget ud af det og giver Biordet *højlig* (dannet af Tillægsordet *høj* ved Biordsendelsen *lig*) endnu en Biordsendelse *en*. — Man fristes til at vende det om og sige, at udgiveren gør for meget ud af det og tillægger Grete, og Wessel, en hensigt, som de slet ikke har haft. Det havde været rimeligere at gøre opmærksom på de to linjer s. 72:

¹ Når derimod H. C. Andersen lader Snemanden sige: Skal jeg aldrig komme derind? Det er et uskyldigt Ønske, og vore uskyldige Ønsker maae dog vist blive opfyldte. Det er mit *høieste* Ønske, mit *eneste* Ønske . . . — så må disse superlativer opfattes som relative; den sidste superlativ overflødig-gør og ligesom forjager den første.

hvor min Højagtelse højt til Beundring steg,
og steg alt højere, jo mer du bister skreg.

De minder stærkt om Den politiske Kandestøber, V, 3 at see en saa værdig og høy oplyst Mand ophøyet til en saa høy Høyhed.

I noterne til s. 76 siges om den sidste linje i duetten: Linien læses (og synges): den ny P-sal-me-bog. — At måske nogle skuespillere på et givet tidspunkt har fundet på at synge således for at gøre W. morsommere, kan ikke være det afgørende; alle de gamle udgaver har *den nye Psalmebog*, og der skal *nye* naturligvis læses i to stavelser. Det bevises til overflod ved læsemåden i N. Schjørring, Arier og Sange, Divertissements, Mellemacter etc. . . . (Khvvn., 1786), s. 103: (til noder) den nye Psalme-bog. Det ser ikke godt ud, at udgiveren i en forfæjlet hensigt fraviger den gamle læse måde uden at gøre opmærksom på sin tekstrettelse.

Om de berømte *tørre Jyder* (s. 51) siges: Saaledes kaldtes i Norge den simpleste Art af vindtørrede Smaafisk — Det er muligt, at det var en norsk talemåde, men H. J. giver den oplysning: vindtørkede sild og flyndrer (dansk talesprog). — I Feilbergs ordbog, II, 59 b, 20 siges der, med en henvisning til Aagaard, Thy, s. 41, at tørre jyder er vindtørrede vårsild, der lægges ned i tønder, hvor de lagvis bestrøs med kalk. — *En tosset Jydedreng* (s. 63) opfatter jeg som „en molbo“, „et gudsord fra landet“; hvis dette er rigtigt, er udtrykket altså ikke udslag af nordmandens, men københavnerens følelse (jvfr. også noten).

S. 55 siger Grete

Jeg tvivler ikke paa,
du mig *jo* elsker højt, naar du mig elsker saa.

I noten omtales dette *jo* efter et nægtende udtryk: Vi udtrykker os nu paa modsat Maade, idet vi tilføjer en ny Nægtelse. — Meget rigtigt, men uheldet vil, at det netop ikke passer i dette tilfælde; man kan prøve at indsætte *ikke* i stedet for *jo*, og meningen bliver den modsatte af Gretes. Sagen er den, at nægtelsen i hovedsætningen er ophævet ved en ny nægtelse (*tvivler ikke* = „er overbevist om“); derimod passer det et par steder, hvor det ikke er omtalt, nemlig s. 74:

jeg haver *intet* Ben, jeg haver *ingen* Marv,
som *jo* [= ikke] Erkendtlighed og Medynk gennemtrænge.

og s. 93:

man nu *ej* finder mer, hvor vidt man søge vil,
et Skrin, en Kiste, Skab, som *jo* [= ikke] er lukket til;

Men begge steder er der da også en virkelig nægtelse i hovedsætningen.

S. 69:

just da udi min Sjæl Dyd førte *Regimente*;
det var ej raadeligt et Øjeblik at vente,

derom hedder det i noten: *Regimente* = Herredømme. Af Hensyn til Rimet sætter Wessel ikke Ordet i Bestemthed. — Det er sikkert ikke rigtigt. I betydningen „herredømme“ hed ordet både *regiment* og *regi-*

mente og brugtes ofte ubestemt, f. eks. Holberg, M. P. S., s. 105 hans *Regiment* og Magt; s. 107 sin Magt, sit *Regimente*: ... vente; s. 68 ... erkendt: ... som fører *Regiment*; s. 59 *Regimente* føre; Jeppe paa Bjerget, slutningsversene Naar Bønder, Haandværksmænd man *Regiment* vil give; J. L. Heiberg, Fata Morgana, IV, 4 et kjedsomt *Regiment*; IV, 5 Det ene *Regiment*.

S. 49 sige *Sanden* skyldes, som ovenfor nævnt, en tekstrettelse, idet alle de ældre udgaver har *sanden*; måske er rettelsen rigtig — og noten også —, men det burde i hvert fald stå omtalt, at forfatteren selv opfatter ordet som adv. (således opfatter H. J. det også).

S. 85 da du mig takke skal, *for* jeg ulydig var; — i noten indskydes efter *for* [underforstaa: at]. — Dette kan kun forstås således, at *for* er at opfatte som præposition styrende en at-sætning (kommaet skulde så egentlig stå efter *for*). Men denne opfattelse er forkert; *for* er — som hyppigt i ældre dansk — konjunktion = *fordi* (*at*), se Kalkar, I, 587 a, 15. Fra Holberg kan eksempelvis nævnes M. P. S., s. 105:

I fierde han saae Folk til Døden villig vandre,
For de ey maatte gaae paa høyre Haand af andre.

Sankth., s. 46 Bliv ikke vred, *for* jeg modsiger Dem. På nærværende sted er fejltagelsen så meget mærkeligere, som Dansklærerforeningens tidligere udgiver, Dorph, i sin udgave 1891, s. 64, har den rigtige forklaring, — og desuden har Axel Sørensen selv allerede givet det rigtige til s. 59:

og spyr Forhandelser mod deres General,
for han dem endnu ej til Angreb gav Signal.

De to steder, s. 59 og 85, er tydelig nok parallelle.

Af småting skal anføres, at (s. 58) (en) *Puf* i betydningen „lille stød“ ikke altid ellers er neutr., som det hævdes i noten; at værdierne af *mark* og *daler* (s. 93, 95) vistnok ikke er rigtig angivet, og at lydlige omskrivninger som (boalo), (lø lytreng), (sænjör) helst måtte være borte, da de er skikkede til at bringe fonetiken i miskredit.

Et par tilføjelser kunde hist og her ønskes. — Til sammensætningerne med *major* (s. 46): *generalmajor* og *tamburmajor* kan føjes *klods-major*. — Som eksempler på *for* = „før“ (s. 48) citeres 2 steder fra den gamle bibeloversættelse; det havde dog ligget nærmere at citere Holberg: om Englene ere skabte *for* Menneskene (Erasm. Mont., II, 2), osv.; Liebenberg har samlet nogle eksempler i sin udgave af M. P. S., s. 312. — *Fortryde* (*paa*) = „blive fortrydelig (over), føle mishag (ved)“, i noten til s. 56; det findes allerede i arien s. 52 og senere s. 94; jvfr. også Sankth., Prologus. — Noten til s. 95: *bruge*, Tyskagtighed: brauchen = behøve; — denne oplysning kan af den ukyndige opfattes som en for W. speciel germanisme; men den var ikke ualmindelig, nævnes kan J. L. Heiberg, Elverhøj, III, 7, hvor kongen siger: Jeg *bruger* her et Paa-skud, og dertil kan et Jagtpartie vel gjælde. — Det er (noten til s. 49) ikke alene Wessel, der lader *omsunst* rime på *Kunst* og *Gunst*; jvfr. J. N. Brun, Einer Tambeskielver, II, 5 *Gunst*: *omsunst*. For resten har

originalen af K. u. Str. i første linje af II, 2 *omsunst* inde i verslinjen. — S. 81 'endda, efter norsk udtale; — således flere gange hos Holberg, f. eks. M. P. S., s. 38 to gange; Peder Paars, I, 2, v. 116: Som endda i Behold, som endda frelset var; men udtalen end'da findes i arien s. 68, s. 93 og i Zarine, II, 6, citeret i indl., s. 28.

Om det berømte *Kalveskind* findes en hel afhandling, fornøjelig og oplysende, men den fylder 99 tættrykte linjer! Ved universitetet kunde det være rimeligt, men i en skolebog! Tiden er dog begrænset, og begrænsningens kunst er svær. Det ligeledes berømte *gør mig en Smag* må nøjes med 38 linjer. Hvis udgiveren i stedet for 137 linjer havde nøjedes med 15, var der blevet plads til omtale af en del, som nu forbigås i tavshed.

S. 95 findes et ord, som udgiveren antagelig har misforstået, da det ikke omtales i noterne. Da Merkurius diskret har henstillet til de genoplivedes „ædle Mod“ at berede ham en løn, ler de ham ud, og Grete tilføjer, at „den liden Villighed . . . vises os omsonst“ [gratis] osv. Da siger M.:

Med bitre Klagemaal til Jupiter jeg gaar;
jeg skal fortælle ham, hvordan i Guder *drille*.

Det sidste ord betyder „narrer, bedrager“; Jesper havde jo netop stillet M. „en tung Taksigelse“ i udsigt, og nu bliver han snydt for betalingen. Verner Dahlerup har i Dania, VIII, 105—107, citeret en del eksempler, deriblandt et fra Wessel, Lykken bedre end Forstanden, og henviser for øvrigt til Liebenberg og Kalkar; nærværende sted er vist ikke før fremdraget. Betydningen er endnu tydelig i J. L. Heiberg, Fata Morgana, III, 7:

Jeg troer, at I vil *drille* mig tilhøbe;
Jeg har dog Øine, jeg kan selv dog see.

Her betyder ordet omtrent „drive halløj med, have til bedste“¹.

Et andet ord, som — i hvert fald delvis — også har en noget anden betydning end nu, er *forræder*. S. 56—57 Grete: Troløse! . . . *Forræder!* jeg forstaar, hvad det har at betyde, | naar først Opsættelser en Elsker² foreslaar. — Her findes den moderne betydning, *troløse* = *Forræder*. S. 60 Mads: Læs, før du dør, Misdæder! Jesper: Han ingen Strømper har. Mads: Jeg siger: læs, *Forræder!* — Her er betydningen noget udvisket, Jesper „forråder“ ikke nogen, men han er en „misdæder“, fordi han formentlig „spotter“ Mads. Men i V, 5, s. 83:

¹ I Elverhøj, II, 8, Flemmings slutningsord: Nu da! ved Himlen! | Det skal fortryde jer, at I mig *drilled!* — kunde man være tilbøjelig til at opfatte *drille* som „narre“, da samtalen jo ender med et brud (Elisabeth viser ham døren og tillader ham at opfatte hendes ord som en kurv); i det foregående har F. imidlertid sammenlignet sig selv med en stakkels fugl, som hun gärne vil *drille*; dette kan, som nu, betyde „irritere“, men kan dog også gengives ved „gække, lege med“, altså lidt af den ældre betydning, men mere udvisket.

² I forbigående bemærket: dette ord skal læses med stærkt eftertryk for at fremhæve den maskuline betydning.

(s. 82) Mads.

Madam, der staar en Tyv.

(s. 83) Grete.

Der staar en Helt, *Forræder*.

og længere nede:

Grete.

Jeg ingen Lynild ser! ej hører Tordenskrald!
 Hvordan er dette fat? en fræk *Forræder* skal
 ustraffet spotte os? ...

Mads har ikke „forrådt“ nogen; tværtimod har Grete ikke været rigtig loyal over for ham. Her betyder ordet øjensynlig „bedrager, løgner“. Det er hans formentlig løgnagtige beskyldning for tyveri, der lægger Grete ordet i munden. Og s. 94:

Jesper.

Jeg lever op.

Merkurius.

Just da en fræk *Forræders* Brøde
 jeg give vil sin Løn, jeg vækker ham af Døde ...

Merkurius har lige forklaret „forræderens brøde“:

At tale uden Liv, det lader meget slet
 og røber en Poltron, som ej har dræbt sig ret ...

Forræderiet består altså i det bedrageri, at han fingerer at tage livet af sig. — Kalkar angiver da også Forrædere: forræder, bedrager, og det første eksempel lyder: hand och war tiuff heller forreddere.

Mange steder i ældre sprog er (*u*)held(ig) = (*u*)lykke(lig). Således her — mer eller mindre tydeligt — s. 58 Aria Som en *uheldig* Skipper; s. 57 en *uheldig* Stymper; s. 67 som til min *Uheld* har min Grete lært at smile; s. 60 I min Fraværelse jeg *heldig* [„lykkeligvis“] har opdaget, | at der maaske endnu er Redning for min Ven. — Fra d. 18. årh. kan nævnes en mængde eksempler. Et meget tydeligt findes i M. P. S., s. 81 Dreyer om med Almagts Finger | U-helds, Lykkens Spinde-Traad. Ligeledes i Envold de Falsen, Salvini og Adelson, IV, 4 Og er da mit Uheld ei stort nok, uden at det forøges ved Dine Spørgsmaal — ja — jeg er hendes Morder; IV, 7 Dit Uheld er mit — og vore Ulykker ere nøie forbundne. Når Axel i Axel og Valborg, IV, akt, forsvarer Hakon med de ord: Munkens List | forstod at nære lumsk hans Liden-skab. | *Uheldig Elskov*, Ungdom, onde Raad — | et af de tre var nok til at forvirre | det bedste Hjerte . . ., da betyder *uheldig elskov* ikke noget i retning af „udskejelser“ e. l., men ganske simpelt „ulykkelig kærlighed“. I den endnu brugelige formel *held og lykke!* er de to ord fuldstændig synonyme.

Angående ords betydninger kunde også være nævnet følgende små-ting. S. 94 bruges *straffe* i den velkendte bet. „dadle“, jvfr. Zarine, I, 1 (citeret i indledningen, s. 21); en del eksempler er samlet af Liebenberg i M. P. S., s. 360—361. S. 94 *lader* meget slet; *lade* = „klæde, sømme

sig“ o. l.; jvfr. D. pol. Kand., II, 2 det *lader* saa farlig gemeent. S. 87 *daarligen*, i den ældre betydning, „som en dære“. S. 65 et *mistrøstigt* [„mistrøstende“] Svar. S. 61 *ubekvem* = „upassende“. S. 56 en *umild* [„grusom“] Skæbnes Dom. S. 56 *forson*e [„(ud)sone“] den Forurettelse. S. 48 men jeg tør *endnu* [„yderligere“] sige. S. 70 *med lige Skridt* = „med samme fart“; jvfr. s. 63 med en *lige* Fart. S. 80 *elskværdig* i den oprindelige betydning; derimod betyder *gunstig* (s. 55) det, vi kalder „elskværdig“. S. 71 Jeg *Maale*t, sagde I, for Eders Elskov var; | nej *Maal* for jer Foragt . . . ; = „genstand“; jvfr. Zarine, III, 3 (citeret i indl., s. 30) et *Maal* for Himlens Straf; Envold de Falsen, Salvini og Adelson, I, 6 *Formaale*t for hendes Foragt — hendes Had.

Nogle talemåder. — S. 59 det vil *ej langt* forslaa, = „ikke på langt nær“ e. l. S. 92 *af Sted* vil *tage*, = „tage på vej(e)“. S. 94 *falder* . . . lidt plump; jvfr. Sankth., s. 42 Den Knægt *falder* lidt impertinent, og s. 67 Lidt mørkt og sort det *falder* her; lignende udtryk i moderne dansk, men ikke i så vid udstrækning. S. 97 du *lægge* vil et Ord til gode for . . .

Enkelte ordformer. — S. 55 og 77 *Øjeblik*, flt. (jvfr. Sankth., s. 51), men omvendt s. 80 flt. hans *Udtrykke*. S. 56 med *Ret*, men s. 74 med *Rette*. S. 85 de to former *Stene* og *Sten*. S. 70 de to former *Sorg* og *Sorrig*.

Nogle syntaktiske forhold. — S. 50 *mit Hjertes Tab* og s. 57 *Dyds og Ærens Tab* — objektive genitiver. S. 59 *ingen Under*, flsk., således endnu i moderne dansk, i hvert fald i talesproget, som det rigtigt anføres i Kalkar, IV, 651 a, 7; til de der anførte ældre eksempler kan føjes Erasm. Mont., III, 3, to gange. S. 82 Aria Saa Børnesværmen i en Skole | bestige Borde, Bænke, Stole | og skrige højt og skoggerle, | naar de ej Skolemester se; — flertallet er foregrebet. Et ejendommeligt brud på sætningsordenen foreligger s. 59 Jeg ser en Furie, af hvis fortvivlet Øje | en Sky af Gnister far', sig give største Møje, | sig strække voldsom ud, men netop ej *kan* naa | mit Hjerte — — —. Præsens *kan* er brugt for inf. *kunne*.

Dette får være nok. Af det foregående vil det ses, at der klæber adskilligt ved denne udgave. Hvis jeg turde tillade mig at give et råd — eller i hvert fald at udtrykke et ønske —, så skulde det være dette: at hr. overlærer Axel Sørensen i næste oplag vilde optrykke både Zarine og K. u. Str., så vidt muligt efter originalerne, og revidere, og navnlig indskrænke, udenomsstoffet.

Sv. Gundels udgave af Sankthansaftenspil begynder med en indledning, der i meget overskuelige, små afsnit giver en livfuld og i det hele udmærket oversigt over de literære forudsætninger for stykket og en oversigt over dettes indhold. Teksten er aftrykt på grundlag af Borchsenius og Winkel Horns Hovedværker; afvigelserne er få og lidet betydende. Heraf skal nævnes følgende. S. 48 er udfaldet ordet *den*; der skal stå: Ihr Herren! det var *den* første Akt. S. 63 Mod den gamle Mand *ere* vi lykkelige; således også B. & W. H. (3. udg.), men originalen (Ida Falbe-Hansens nytryk) har *er*, hvad der tydelig nok er det rigtige. S. 72 *øgte*-

skabelige (ligeledes B. & W. H.), men originalen har det rigtige, *ægte-skablige*. S. 75 *Højt* svæve Dødnings hvide — skal være *Hist* ... S. 49, 57, 68 burde nogle ord være spærrede: virkelige Verden; Poppe-dreng, at forædle Menneskeheden; svundne, kommende, nærværende. — Savnet af linjetællere føles stærkt.

Kommentarerne (her „Oplysninger“) er i det store og hele meget tilfredsstillende, delvis fortrinlige. Også her mærker man nu og da til, bøjeligheden til at levere en afhandling, f. eks. s. 89—90 om pantomimer; det er også noget rigeligt om Kotzebue, Humor, Fantasi o. a.¹ Omvendt — menneskene er ikke lette at tilfredsstille! — synes en del oplysninger noget magre. Til s. 31 *Flora*. Hos Romerne Foraarets Gudinde. — Det er noget lidt; i vore dage, da hver mellemskoleelev løber rundt med en „lille *Flora*“, og da *Flora Danica* i forskellige betydninger har en historisk nimbus over sig, må der ofres et par ord derpå. S. 33 *Lekse* = Lektie. — Den, der ikke ved bedre besked, må tro, at det er en speciel form, dannet for at rime på *hekse*, men det er ikke tilfældet. De ældste former er *læjs* (endnu i jysk) og *lekse*, der endnu træffes f. eks. hos P. M. Møller (Hans og Trine o. a. steder); i Genboerne, III, 7 bruges den vulgært. S. 45 *vittig* o: aandrig (spirituel). — Der kunde oplyses, hvad ordet egentlig betyder (Jeppe p. Bj., I, 3 Var jeg en Taasse men . . . jeg er en *vittig* Mand), så meget mere som (det ikke omtalte) *Vid*, s. 51, må opfattes som „klogskab, forstand“. S. 51 *Bet*; udgiveren nøjes med at anføre det franske *bête*; ved at gå tilbage til latin *bestia* > da. *bæst* får man dubletten frem. S. 62 *Fiolen*; udgiveren har modstået fristelsen til at nævne *fiol* = *viol* (blomsten) og *Fiolstræde*. S. 38 *gotiske Kirke*, Kirke i Spidsbuestil. Oehlenschläger kan kun have tænkt paa Gentofte Kirke, der i øvrigt er en ganske almindelig Landsbykirke. — Den relative sætning er overraskende og værdiløs; den burde snarere have lydt: der også har spidsbuede vinduer. Om *det mosgroede Tag*, sammesteds, siges, at det er på en bondegård — hvad der dog ingenlunde er givet. S. 64 *man* . . . *trygge*; *man* behandlet som flt.; oplysningen er rigtig, som parallel kunde anføres, at *enhver*, s. 29, lige i begyndelsen, er brugt som flt.: *enhver*, som *tidlig nu har samlet sig*; jvfr. H. C. Andersen, Mit Livs Eventyr, Samlede Skrifter², I, 247 Malere, Billedhuggere, *hver* havde *deres* Emblemer i Flaget; og I, 320 *Skyggerne af hver*, som gik mellem Monumentet og Kirken, glæde . . .

Udgiveren anholder pleonasmen i en *gammel Gubbe* (s. 30); er det nu ikke for strengt? *gubbe* betyder sandt nok „gammel mand“, men da ikke alle gubber er lige gamle, er det vel tilladt at sige *gammel gubbe* i betydningen „meget gammel mand“. Udgiveren kunde så også have nævnet s. 56 en *stor Skoggerlatter*; endvidere kan henvises til K. u. Str., s. 81 En *ringe Bagatel*, og s. 69 en *ringe Ting*, *ej værd at tale om*.

S. 54 siges om *Purpurkoral*: Der tænkes vel paa Mundaabningen med de røde Gummers Purpur og de korallignende Tænder; men Billedet er i hvert Fald mislykket. — Nej, billedet er godt nok, når det blot

¹ I sandhed omsorgsfuldt oplyses det, at *Staden* er København, og *Tycho Brahes knejsende Ø* Hveen.

forstås rigtigt. Teksten har: Sølvbølgen kysser | den Purpurkoral, | som Læben omringer. Det betyder: det sølvklare vand berører den purpur-røde læbe; der er ikke tale om tænderne; purpurkoral indeholder ingen modsigelse, da koral som bekendt også kan være rød; *Læben* er objekt. Det er, med flere ord, ganske det samme som Axels: din *Purpurlæbe* (A. og V., I). —

Af trykfejlene synes det rimeligt at nævne: s. 100—101 3 gange *Krucifiks* stavet med *s* for *c* (i teksten s. 53 derimod rigtigt); s. 91 Forsvaret af Tuillerierne 1790, skal være Tuilerierne 1792; s. 54 *Kisten*, for *Kirsten*.

En del ting er forbigået i tavshed, som dog formentlig havde fortjent omtale. Allerførst den mærkelige form s. 32 *Dyrehavsspil* (og de to andre sammensætninger *-bakken*, *-tiden*), mens det ellers hedder (Trap) *Dyrehavegård*, *Dyrehave Huse*, *Dyrehavevejen*. I stedet for simpel sammensætning frembyder de 3 ord bortfald af *-e* med deraf følgende ud-tale [há:və] > [háu], og tilføjelse af *-s*. Det ser noget jysk ud; sammenlignes dermed kan det ålborgske gadenavn *Reberbansgade*. En delvis parallel synes at foreligge i *Havbølle* på Langeland, < **Havebølle* (men den ældste form, Vald. Jord., er rigtignok *Hakæbølæ*). Der findes rundt om i landet en masse navne *Havgård* (et enkelt *Havsgård*, Gentofte sogn), *Havlykke* o. l., hvoraf mange ligger langt fra havet; mon der i noget af disse skulde skjule sig en *have*?

S. 37: Ak, Længsel lærte disse Kinder blegne,
adskilt fra den, for hvem mit Hjerte banker,
for hvem jeg kun kan sukke ømt og græde!

Hvortil hører *adskilt*? til *disse Kinder*, men enhver kan straks høre, at den gramatisk korrekte form *adskilte* ikke vilde passe så godt. Sagen er den, at *disse Kinder* betyder det samme som *mig*; det er pars pro toto.

I næste vers: En grusom Skæbne, kold som Jern, sit *Gitter* | imellem tvende unge Hjerter trænger — minder om Axel og Valborg, I, slutningen: En grusom Skæbne har oprejst sin *Mur*¹ | af Jern imellem eders Hjerter.

S. 45 Det var *en sanddru Officer* 3: „sand, ægte, virkelig“ (jvfr. Kalkar), „som en officer bør være“; hele den følgende skildring viser dette; det kan formentlig sidestilles med *en ren Major*, K. u. Str., s. 46, og Du er *en rigtig Soldat*, Fyrtøjet og flere steder.

S. 62—63, den blindes sang. I de 5 første vers taler han i 3. person; tonen er dæmpet og vemodig, anmodningen diskret; men efterhånden stiger følelsen; smerten ved tanken om de lidte tab river ham med — og måske giver ingen ham noget? —, så han til sidst i et skingrende nødråb trænger på for at vække opmærksomhed. Dette indtryk understøttes af overgangen til 1. person i de to sidste vers; det sidste vers har jo en overskydende linje, hvori al hans smerte munder ud: den truende død.

¹ Jvfr. Hauch, Valdemar Atterdag: at en Kobbermur han bygger | mellem dig og Verdens Lyst; P. M. Møller, Kunstneren mellem Oprørerne: I Fredens milde Skygge, | bag Lovens Kobbermur | vi Kunstnere sysle trygge.

S. 47 O! hvilken Taler, *nok saa klog*, kan ...; = „hvor klog han end er“; men s. 44 Spejlekabinet, *nok saa net*, hvor *nok* er yderligere forstærkende til det forstærkende *saa*; jvfr. Genboerne, III, 7 Nej, vil man se. Det gaar jo *nok saa net*. (Kalundborgs Krønike: En Skræder kan jo blive *nok saa klog som jeg* = „endnu klogere end“).

S. 53 *den tykke Straale som en Arm* = „den armtykke stråle“; længere nede: Den runde, *tykke Søilverarm*.

S. 44, lige før marionetspillet, hedder det:

Ludvig. Maa jeg byde Frøkenen min Arm?

Konen til Maria. Forkøl Dem ikke, De er saa varm!

Konen ved det ikke bedre; men varmen er af en egen art. Vi hører om den igen s. 49, lige før anden akts begyndelse.

Ludvig sagte til Maria. Tag denne glødende Appelsin! [legnet mangler]
Hvor dine Kinder har sødt Karmin.

Maria trykker hans Haand.

Endelig kunde være omtalt småting som s. 37 det *drukne Øje*, = „glædesdrukne“; s. 39 *Drikkevare*, flt.; s. 40 *Budskab*, = „indbydelse“; s. 50 *Kjol*; s. 51 *Øjeblik*, flt.; s. 64 *Ørk*; s. 66 *underlig*; *Herrefærd* = *hærfærd* (ligesom *herreskjold* = *hærskjold*); osv.

Alt i alt er Gundels udgave et fremragende arbejde, som man ikke kommer uden om i den moderne undervisning.

Hasseriis, ved Ålborg, juli 1913.

Anker Jensen.

LOKE-PROBLEMET.

ETT GENMÅLE OCH EN EFTERSKRIFT.

AV

HILDING CELANDER.

I en recension med titeln „Den sidste bog om Loke“ har doktor AXEL OLRIK i sista häftet av Danske Studier (1912, s. 90—95) uppmärksammat min avhandling om „Lokes mytiska ursprung“ (Uppsala 1911). Det är närmast med anledning av denna recension, som jag vågar anhölla om plats för ett genmäle — och för ytterligare diskussion av Lokeproblemet.

Recensenten börjar sin granskning med att tillerkänna mitt arbete „uomstridelige fortjenester“ som „samlevværk“. Men därmed är det också slut med de välvilliga omdömena. Rec. nödgas nämligen (med tydligt beklagande) konstatera, att jag icke inskränkt mig till samlandet av nytt material: „han har en hel 'opfattelse' [sic!] af den mytiske Loke, og han støtter den gennem en omfattende bekæmpelse af andre meninger“, bl. a. också (på vissa punkter) de av doktor OLRIK själv framställda. Det är tydligen detta, som rec. framför allt ogillar. „Man kommer til at spørge“ heter det, „om videnskabsmændene virkelig gør deres medmennesker nogen videre tjeneste ved de lange bekæmpelser af andres mening“.

Man kan ju alltför gärna medgiva, att det vetenskapliga tankeutbytet sannolikt skulle kunna ske under angenämare former, om ett sådant kritiskt inslag alldeles kunde undvaras vid problemens behandling. Men hittills har det väl ändå varit gällande kutym i den vetenskapliga världen, att om en forskare — och därtill kanske en av samtidens allra främste på området — har framställt en motiverad uppfattning av en viss fråga, så har den, som senare giver sig i kast med alldeles samma problem, icke rättighet att utan vidare gå denna tidigare behandling av ämnet förbi, med negligerande av därvid framställda synpunkter och argument. Utan det har väl snarare ansetts som en skyldighet att genom en uppgörelse med föregångarnes syn på tingen bevisa sina egna avvikande åskådningars vetenskapliga existensberättigande. Det är denna tankegång (vilken jag för min del trodde äga allmän hävd), som ligger bakom

den kritik av doktor OLRİK (och flera andra forskare), som återfinnes på olika punkter av min framställning. Jag har därför svårt att utan vidare finna mig i den beskyllning för „skiveskydning på sine medmennesker“, som utgör doktor OLRİKS avskedsord till den granskade författaren. Doktor OLRİK anser, att min kritik över vissa moment i hans tidigare Lokestudier är obefogad. Och möjligheten härav kan jag naturligtvis icke bestrida: att misstaga sig är mänskligt. Men den anklagelse som rec. framställt, är berättigad, endast om dessa kritiska misstag härflyta ur ett slags skadelystet begär att söka sak med sin motpart. Och därvidlag beder jag få på det bestämdaste fritaga mig, så mycket mer, som det gäller en forskare, vars arbeten ha lagt en grundval, på vilken alla, som arbeta på området, efter måttet av sin förmåga bygga vidare. Att även undertecknad därutinnan erkänner sin förbindelse, tror jag skall framgå av åtskilliga ställen i min undersökning, fastän detta väl knappast behövde eller ens borde särskilt framhållas av författaren till ett första försök på det mytologiska arbetsfältet.

Efter denna gensaga i fråga om den allmänna karaktären av min opposition beder jag få övergå till en belysning av de enskilda punkter av densamma, som rec. särskilt ogillat. Doktor OLRİK börjar sin antikritik med orden: „En hel del af denne gendrivelse kunde sikkert være spart. Den 'OLRIKSKA teorien' om Loke som oprindelig ildgud eksisterer nemlig ikke“ (annat än i „en gammel leksikonsartikel“). Vad jag har vänt mig emot är emellertid endast doktor OLRİKS tolkning av folktraditionens Lokeföreställning såsom ett elds- eller „lysmands“-väsen (vars namn etymologiskt identifieras med ordet låga). Och denna teori synes mig fortfarande existera, eftersom doktor OLRİK i sina senare utkomna framställningar icke på någon punkt uppgivit den, utan tvärtom, även i denna recension, ytterligare argumenterar för densamma. När jag i ett senare kapitel bemöter „teorien om den isländska mytens Loke som eld- och blytgud“, har jag däremot icke haft någon anledning att vända mig emot doktor OLRİK eller nämna honom bland förkämparne för denna åskådning.

„Denne hang til at kæmpe mod vejrmøller fortsætter sig ret stærkt igennem bogen“, heter det vidare. „Forf. anvender halvandet kapitel til at bevise, at eddamytologien betragter Thjalfé som Thors sædvanlige ledsager; 'enligt OLRİK är det Loke, som har den ursprungliga hemortsrätten i de västnordiska bygderne'. Der står ikke et ord herom i min artikel; der står, at vi har holdepunkter for at betragte Thor med Thjalfé som hjemme i Sverig, og at Thor-Loke-myterne har deres ældste form i landene hinsides Østersøen! Det er forfatteren selv der slutter, at hvis Thjalfé var svensk, måtte Loke være norsk.“ — Alldeles riktigt! Jag har också uttryckligen betecknat detta just som „en nödvändig konsekvens“ av doktor OLRİKS teori att Loke „fra først af er 'Tordensønnen'“. — „De to skikkelser er dubletter til hinanden og kan ikke tænkes udviklede på samme egn“, säger doktor OLRİK (Danske Studier 1908, s. 145). Följande möjligheter erbjuda sig då — i fråga om förhållandet mellan Loke och Thjalfé såsom åskgudstjänare:

1) Tjalfé är till sitt ursprung östnordisk, Loke västnordisk¹. Hos isländingarne skulle då Loke som åskgudstjänare ha (delvis) utträngts av Tjalfé. — Detta är apriori osannolikt. Och det vederlägges definitivt genom en närmare undersökning av det fornisländska mytmaterialet, som tvärtom visar, att Tjalfé är (icke bara „Thors sædvanlige ledsager“, såsom doktor OLRIK något vilseledande refererar mig, utan) den ursprunglige åskgudstjänaren i den isländska myten, och att Loke är en inträngling på Tjalfés område.

2) Den andra möjligheten (för vilken nu d:r OLRIK själv har uttalat sig) vore den, att medan de östnordiska stammarna haft sin åskgudstjänare i Tjalfé, ha de västnordiska folken icke ägt någon inhemsk representant för denna (enligt OLRIK uråldriga) mytfigur. De skulle i stället ha lånat, dels „åksönen“ (Loke) från östgotiska stammar, dels Tjalfé från svenskarna. — Detta alternativ syntes mig från doktor OLRIKS egna utgångspunkter så otillfredsställande, att jag ansåg mig icke behöva sysselsätta mig med detsamma. Det innebär ju också i själva verket, att Loke från nordisk synpunkt — och Loke-namnet är ju icke känt utanför Norden — icke är någon ursprunglig åskgudstjänare, utan att han lånat denna roll utifrån.

Till frågan om Lokes mytiska ursprung ger i varje fall denna mytkrets endast ett negativt bidrag; den är ett av de många ursprungliga elementen hos den fornisländska diktens Loke-figur. Detta är vad jag velat framhålla. Huruvida sedan Loke har lånat dessa myter om åskgudstjänaren från en inhemsk åsktjänare (Tjalfé) — eller såsom d:r OLRIK förmenar — från en östgotisk, blir ur denna synpunkt en mera underordnad fråga. Jag tror mig dock ha givit goda skäl för det förra alternativet, och gentemot det senare har jag bl. a. sökt påvisa, att den av OLRIK åberopade estniska myten om „Tordengudens dreng“ 1) åtminstone icke direkt har något med Loke att göra och 2) härstammar icke från östgoterna utan snarare från Sverige (som ju enligt d:r OLRIK är Tjalfés hemland!). Detta resonemang finner jag nu ytterligare bestyrkt, då KAARLE KROHN — jämte den av OLRIK framdragna lappska — också uppvisat en finsk variant av samma myt, med ännu ålderdomligare gestaltning².

Doktor OLRIK fortsätter i sammanhang med det nyss citerade: „Særlig uheldig i samme retning har forf. været (s. 101) hvor han beklager sig over at jeg i den estniske tordenmyte har udeladt slutningen på den af ham foretrukne opskrift A.“ Hertil må först anmärkas, att jag ingalunda har „beklagat mig“ över detta. Det står på det angivna stället helt enkelt, att „slutet (att fiskaren Lijon blir åskgudens följesven) saknas i OLRIKS version.“ Då jag nyss förut anmärkt, att OLRIKS återgivande är gjort „efter en annan källa“, så innebära mina ord icke heller något på-

¹ Denna möjlighet upphäves naturligtvis icke därav, att en ålderdomligare form av åksönsmyten anträffas hos esterna. Åskguden Tor befinner sig ju i samma predikament! ² Göttingische gelehrte Anzeigen 1912 s. 203 f. — Även SCHÜCK, som f. ö. accepterar doktor OLRIKS slutsatser ur den estniska åksönsmyten, anser, att den måste vara lånad från svenskarna. (Illustr. svensk litteraturhistoria² i s. 94).

stående, att dr OLRIK har „udeladt“ någonting; jag har endast velat konstatera den faktiska olikheten mellan de båda versionerna¹.

Sakfrågan utredes vidare av doktor OLRIK så: „Forholdet er det omvendte: det er hans (CELANDERS) egen fantasi som har lånt dette træk fra (den af ham foragtede) B og derved skabt et falsk referat af indholdet i A.“ Detta påstående är dock i väsentlig mån en skapelse av min ärade granskares fantasi. Och det är så mycket egendomligare, som jag i min framställning (s. 102 not 1) uttryckligen citerar källan för min (av rec. angripna) beteckning av Lijon som åskgudens „följesven“. Jag kan inte heller finna annat, än att det är med full rätt, som jag på detta sätt har kompletterat en folklig mytsägen med ett drag ur samma folktraditions (på annat sätt meddelade) uppfattning av mytsägens hjälte, Lijon, vilken enligt denna är en förmedlare mellan åskguden och människorna och på samma gång skildras som „en gud på jorden, som vandrar tillsammans med åskan“. — Huru doktor OLRIK i direkt strid mot den anförda estniska traditionen kan draga en slutledning som denna: Lijon är „tordengudens jordiske representant som man kan henvende sig til med sine bønner — altså ikke i tordengudens følge“, det är mig tillsvidare en gåta².

Däremot måste jag med beklagande erkänna ett obestriddigt miss-tag: doktor OLRIK har anfört källan till den skånska formen *noke*. Det var den typografiska anordningen, som därvid förde mig på villospar och kom mig att hänföra citatet endast till det sist citerade.

Detta är — in summa — vad som givit doktor Olrik anledning att beklaga sig över vad han kallar min „skiveskydning på sine med-mennesker“ eller min „jagt efter store og små fejl“ hos honom! Jag tvivlar på att en mera opartisk läsare av min avhandling skall kunna dela denna rec:s syn på saken³.

Jag övergår nu till att söka bemöta den senare delen av doktor OLRIKS granskning, som icke direkt har karaktären av en antikritik. — Vad beträffar den allmänna läggningen av min undersökning, förefaller

¹ Jag observerar nu, att slutet finnes även i doktor OLRIKS referat, fastän — av för mig obegriplig anledning — skilt ifrån den övriga framställningen och nedflyttat i en not. — En saklig olikhet är, att Lijon här göres till medlare „mellem guder og jætter“, i st. f. (enligt min källa) mellan gudar och människor. ² I detta sammanhang framdrager rec. en annan fri tilldiktning, som jag skulle gjort mig skyldig till vid referatet av samma mytsägen: „åskguden giver sig tilkænna for fiskaren Lijon“. I detta stycke måste jag erkänna mig skyldig: „det står ikke i æventyret“. Saken har emellertid icke den allra avlägsnaste betydelse för mitt resonemang över myten. Och jag inser därför icke, huru doktor OLRIK kan tillmäta denna lilla lapsus en sådan vikt, att han därav tager sig anledning till den stränga admonitionen: „Man må helst forstå folkedigtning, for man filosoferer over den!“ ³ Det enda omnämnande av mitt arbete (utom doktor Olriks recension), som hittills kommit under mina ögon — några rader i en massanmälan av FR. KAUFMANN — ger i varje fall en annan värdesättning åt min opposition mot doktor OLRIKS ståndpunkt, då här framhålls, att denna „auf ein Totalbild des Loki abzielende“ debatt förtjänar särskilt beaktande „wegen ihrer grosszügigen Anlage“. — Archiv für Religionswissenschaft XV s. 619.

det visserligen tämligen lönlöst att gent emot doktor OLRİK söka komma med något självförsvar. Redan själva problemställningen måste ju ohjälpligt fälla mig, inför den, som så absolut förkastar vad han kallar „den sædvanlige jagt efter en grundbetydning“. Det skall icke bestridas, att åtskilligt av vad som presterats i den vägen, kan rättfärdiga doktor OLRİKS hårda domar. Men må det å andra sidan tillåtas att erinra därom, att „den gængse søgen efter en enkelt grundbetydning“ — rättare: grundföreställning, eftersom det ju här inte gäller endast en etymologisk fråga utan en mytologisk eller religionshistorisk — att detta sökande likväl kunnat framvisa tämligen säkra resultat i fråga om vissa andra av den fornnordiska mytologiens centralfigurer, t. ex. Odin och Tor. Problemställningen behöver alltså inte nödvändigt vara förfelad, a priori; allt hänger härvid på undersökningens metod. — Att tvista om denna metodiska fråga skulle f. ö., fruktar jag, väsentligen bli en strid om ord. Även doktor OLRİK är inte främmande för möjligheten, att hans undersökning kommer att utmynna i en „grundopfattelse“. (Se Myterne om Loke s. 550). Och å andra sidan behöver ingalunda den, som söker efter „Lokes mytiska ursprung“, bestrida riktigheten av OLRİKS förmodan att „måske har flere grundbetydninger mødtes for at skabe den Loke vi kender“. Det är ju egentligen aldeles samma tanke, jag velat uttrycka, då jag talat om „hur mångskiftande och olikartade de inslag varit, som bildat den nuvarande brokiga mytvävnaden“. Endast att doktor OLRİKS användning av ordet „grundbetydning“ förefaller mig något oegentlig, då ju icke alla dessa heterogena mytiska element kunna vara lika ursprungliga, såsom komponenter i Lokefiguren. Det framstår därför som en huvuduppgift för forskningen, att skilja de mindre ursprungliga myt-elementen från de mera ursprungliga. Därvid kan man, såsom doktor OLRİK nu gjort i „Myterne om Loke“, rekonstruera den mytiska utvecklingen s. a. s. från dess topp-punkt — de episkt og dikteriskt utbildade myterna, som i sig upptaga element från en mängd olika håll — nedåt mot allt mera ursprungliga föreställningar. Eller man kan gå den motsatta vägen, såsom bl. a. undertecknad sökt göra, i äldre forskares spår, och följa de enklaste och ursprungligaste föreställningar, som anknyta sig till en viss mytbild, så långt man kan, på deras utvecklingsväg. Båda vägarna ha sina faror: på den förra riskerar man att „inte se skogen för bara träd“, att för den episka mångfaldens skull förlora den mytiska föreställningens enhetlighet ur sikte; i senare fallet att för den ursprungliga enhetlighetens skull underskatta myt-materialets faktiska olikartenhet. Men båda vägarna ha visat sig kunna föra fram till målet: rekonstruktionen av mytbildens utvecklingshistoria. Full visshet om att vara framme vid målet har man väl först, då de båda vägarna råkat varandra och bilda en sammanhängande linie.

De folkliga Loke-relikterna, som utgöra utgångspunkten för min behandling av Loke-problemet, ha ju också varit föremål för doktor OLRİKS intresse. På sätt och vis kan det sägas, att slutresultatet av hans grundliga undersökningar av detta material (i Danske Studier 1908—1909) rätt nära sammanfaller med det resultat, vartill jag kommit — åtminstone

för en större del av materialet. Doktor OLRIK har nämligen inte nöjt sig med tidigare forskares i samband med etymologien *loki* < *logi* framställt da tolkning av folktraditionens Loke såsom blott och bart ett slags eld-demon. Det material, han sammanfört, kan inte rymmas inom denna trånga ram, utan han konstaterar, att „ligesom 'vættén' spænder over den hele udviklingsrække fra at være den i arnen eller højen boende hjælpende magt og til at være den plagende, spænder den mere personlige benævnelse Lokje over det samme område.“ (Danske Studier 1909 s. 82). I dessa ord inrymmer ju i själva verket precis den tolkning, som jag velat giva åt folktrons Lokeminnen i gemen! Men skillnaden mellan doktor OLRIKS uppfattning och min är likväl väsentlig. Medan jag finner, att denna identifiering av Loke och bolvätten med nödvändighet spränger den gamla tolkningen av *loke* som eldslågan, så fasthåller doktor OLRIK vid denna och anser, att föreställningen om bolvätten endast är en utveckling av den animistiskt uppfattade „arne-ilden“, der modtog stadigt offer, og senere gik over til at være et mere mytisk-poetisk, halvt skæmtende og drilagtigt væsen“. (L. c. s. 81). Det är denna härledning av föreställningen om tomten eller bolvätten ur „arneilden“, som jag har polemiserat emot i min Lokeavhandling (s. 49 ff.). Jag har i stället sökt leda i bevis, att tron på tomten väsentligen härstammar ur själatron, eller närmare bestämt ur föreställningen om den dödes kvarboende på sin gård. Och jag har vidare trots mig finna, att alla folktrons *loke*-minnen kunna härledas ur likartade, på olika sätt specialiserade alv- eller vätte-föreställningar¹.

Att döma av det sätt, varpå doktor OLRIK i sin recension (s. 92 f.) polemiserar emot denna tankegång — som visserligen där finnes återgiven på ett minst sagt karrikerande sätt — tycks här föreligga en meningsskiljaktighet (mellan doktor Olrik och min obetydlighet) av mera allmän natur och berörande ett problem, som av K. KROHN betecknas som „ett av de viktigaste“ inom religionsvetenskapen: förhållandet mellan själakult och naturkult, eller mellan själatro och animism². Den åskådning, som jag tillämpat i min undersökning och som tillägger själatron

¹ K. KROHN tycks acceptera denna uppfattning och på samma gång doktor OLRIKS: „Dass Loki aus den einheimischen Totengeistern emporgekommen ist, und zwar aus solchen welche sich als Irrlichter zeigen, ist aus den gründlichen Untersuchungen Olriks und Hilding Celanders ersichtlich.“ (Gött. gel. Anz. 1912 s. 212.) Emellertid framgår av denna formulering, att K. har misuppfattat doktor OLRIK, som varken medgivit Lokeföreställningens ursprung ur själatron, ej heller satt den i förbindelse med lykt-gubbarna (vilket ju inte heller skulle få något stöd i de förefintliga folktraditionerna). Hans „lysmänd“ — i spisel-elden eller gärdesglindret — är en naturmytisk figur utan någon känd motsvarighet i nordisk eller germansk folkreligion. — En helt annan figur är den brabantiske *Kludde*, *Locke*, *Lodder*, som behandlas av GRÜNER-NIELSEN och AXEL OLRIK i Danske Studier 1912 s. 87 ff. Om denna föreställning har något med Loke att göra, såsom dessa förf. anse, så hestyrker den i hög grad min härledning av Loke ur själatron. Det är nämligen en typisk gångare, av alldeles samma art som den svenska gasten eller backskratten. Hans förbindelse med „lygtmændene“ berör endast en detalj i hans mångskiftande uppträdande.

² Jfr. Gött. gel. Anz. 1912 s. 209 f.

en avgörande betydelse för utformningen även av de naturmytiska föreställningarna, har dock förfäktats av så pass framstående forskare på det mytologiska och religionshistoriska området, att man onekligen blir en smula överraskad av den överlägsna ironi, varmed doktor ORRIK här avfärdar densamma. Den har också mångfaldiga gånger tillämpats på ett betydligt radikalare sätt, än jag här har gjort. K. KROHN uttalar sig på det nyss anförda stället (i anslutning till E. MOGK, O. SCHRADER m. fl.) på följande sätt: „In der sog. niederen Mythologie der Germanen ist es nicht leicht Naturwesen auszuschneiden, die nicht ihren Ursprung aus den Totengeistern in den verschiedenen Bedeutungen ihres Namens, in ihrer Gestalt und Tätigkeit, sowie in ihren Sagen verraten würden¹.“

Min ärade granskare tycks visserligen förutsätta, att jag är fullständigt okunnig om att den primära animismen (i och för sig, oberoende av själatron) spelar en viss roll inom den primitiva naturuppfattningen. „Han synes at være ganske fremmed for den tankegang, at menneskene engang har opfattet enhver rørelse i naturen som øvet af et væsen, og at de har opfattet dette væsens ejendommelighed netop som svarende til hvad de så og hørte i pågældende naturfænomen“. Med vad rätt detta kan sägas, torde framgå av ett par små citat ur min framställning. „Huruvida vättetyper med sig har assimilerat några andra, i grunden olikartade, rent naturmytiska, animistiska föreställningar (exempelvis om växtlighetsdemoner) är en fråga, som här måste lämnas därhän,“ heter det s. 45. Och på ett annat ställe (s. 52): „Däremot må det lämnas därhän som en öppen fråga, huruvida denne bolvätte möjligen kan ha sammansmält med eller, rättare sagt, med sig införlivat en fristående äldre föreställning om eldslågan på härden såsom ett mytiskt väsen.“

Rec. finner överhuvud, att „det virkelighedsfjerne udmærker forf.s tankegang“. När rec. sedan mera i detalj skall bestyrka denna anklagelse, vilken som ett tema med många variationer genomgår hela hans granskning, så är det första, som anføres, följande: „När han bekæmper Snorres deling i lysalfer og svartalfer, er det lysalferne han søger at uddyde, nemlig som stridende mod hans teori; det falder ham ikke ind at det er svartalferne (de 'ktoniske') der mangler hjemmel, medens en mangfoldighed af kilder vidner om alferne som luftige, lyse og fagre.“ Jag har emellertid på det ifrågavarande stället (s. 41 ff.) icke på något vis ifrågasatt föreställningen om „alferne som luftige, lyse og fagre“. Men jag har framhållit, att denna föreställning möter oss även i fråga om de tydligt underjordiska vättarna. Snorres skarpa tudelning av alv-släktet, som låter ljusalverna ha sin boning uppe i himlarymderna och gör dem till ett ifrån de underjordiska (mörka) alverna väsensskilt släkte, är därför en konstruktion, förmodligen uppkommen under kristet inflytande. Detta är vad jag sökt göra troligt². — Rec:s påstående, att mörkalverna, de ktoniska, „mangler hjemmel“, synes mig däremot vara tämligen djärvt. Jag hänvisar exempelvis till de värendeska folkföreställningarna om de underjordiska „trollen“, jordvättarna och bolvättarna, för

¹ Jfr. också t. ex. H. F. FEILBERG i Jul II s. 336 ff.

² Jfr. K. KROHN l. c. s. 212.

vilka det är ett stående karakteristikum, att de äro „ljuta och mörklagda“ till sitt utseende. (Värend och Virdarne I ss. 266, 272, 284 o. flerstädes.) Att alverna (som bl. a. bo i *alfholar*, *elverhöje*, *vettehaugar*, i stenrösen, under träd och i vattendrag o. s. v.) icke skulle vara ktoniska väsen, har väl ändå aldrig varit rec:s mening att påstå?

I motsats mot den syn på de folkmytiska loke-minnena, som jag förfäktat, och som rec. finner vara präglad av „virkelighedsfjernhed“, „abstraktionslyst“ och „bundenhed i sine almenforestillinger“, gör doktor Olrik tydligen anspråk på att hans eget betraktelsesätt är mera konkret realistiskt, mera psykologiskt naturligt. Det kan visserligen så tyckas, det medger jag villigt. När allmogens barn offra den fällda tanden i spiselelden under åkallande av „*locke*, *locke!*“, så tycks ju onekligen den enklaste tolkningen härav vara, att *locke* är eldslågan. Och likaså, när jylländaren tycker sig se „lockes getter“ (får, gäss o. s. v.) i luftdallringarna över heden, en varm försommardag, så synes det ju ligga närmast till hands att säga: *locke* är lika med luftdallringen eller ljusglindret. (En icke alldeles oviktig invändning, ur „realistisk“ synpunkt, är dock den, att det egentligen är lockes boskap, som man ser, springande och hopande, i de oroliga luftdallringarna.) — Rec. finner det nu också vara högst märkvärdigt, att jag icke kan „anerkende den jyske Lokke som noget luftvæsen (enligt OLRIKS teori ju snarare „lys-væsen“!), men kun som et væsen hvis handlinger ses i luften. Som om det i folketroen var to forskellige ting!“ Ja — det menar jag just, att det kan vara! Och jag skall belysa denna mening med en närliggande parallell. Folktron ser älvorna dansa, när dimman böljar lågt över marken om sommarafnarna eller när solen skiner genom det fallande rågnen. I enlighet med doktor OLRIKS sats skulle alltså älvorna vara luft-väsen eller „Nebelgeister“. På sätt och vis är naturligtvis detta alldeles riktigt; om man nämligen däri endast inlägger den meningen, att älvorna i folktron faktiskt finnas anknutna till vissa atmosfäriska företeelser. Men påståendet är absolut oriktigt, om man därmed tror sig ha angivit det centrala eller det ursprungligaste i de nordiska folkföreställningarna om älvornas eller alvernans släkte. Detta visar sig visserligen inte vid en analys, som uteslutande håller sig till det enskilda fallet: älydansen i dimman eller det sollysta rågnen. Men det framgår så mycket tydligare vid en undersökning, som tager med hela materialet av nordisk folktro om älvor och alver. Den tolkning — genom härledning ur själatron — som ger en samfälld förklaring av alla dessa vid olika naturföreteelser anknutna föreställningar, ligger visserligen inte så nära till hands og giver sig inte vid första påseendet. Den har starkt nog utseendet av den metod, som doktor OLRIK beskryller mig för: „I denne hekseryde koger han dem alle sammen, ganske uanset om det i folketroen gælder særprægede væsner eller det blot er store fællesbetegnelser, om de er over- eller underjordiske, enkelte eller flokkede, huslige eller fra den øde natur!“ Icke desto mindre torde denna förklaring vara den mest tillfredsställjande, som åtminstone hitintills är given.

På samma sätt menar jag, att det förhåller sig med de föreställningar, som i den nordiska folktraditionen finnas fästade vid ordet *loke* eller *locke*. Det är lätt nog att uppställa en konkret förklaring, så länge man håller sig till endast en eller två åtminstone skenbart närbesläktade föreställningsbilder. Den animistiskt uppfattade eldslågan ger en omedelbar och påtaglig tydning av föreställningarna om *locken* i spiselden och kan till nöds passera även vid den *locke*, som vallar sin boskap eller sår sin havre i gårdesglindret. Så länge man begränsar sig till dessa båda föreställningar, är saken enkel nog. Då kan man nog tycka, att „det hele forhold med typerne af Lokki er så simpelt, som når en skole-dreng beskriver en naturhistorisk genstand“. Men skall man med denna tolkning förena alla andra *loke-locke*-föreställningar i nordisk folketro, då behövas därtill åtskilligt starkare trollkonster än dem doktor OLRIK finner i mitt förklarings sätt. Det är här den gamla elds-teorien kommer avgjort till korta.

Doktor OLRIK har funnit, att det mytiska *loke-locke*-väsendet i Telemarken och Sverige äger väsentligen samma föreställningskrets som tomten eller bolvätten. Och — i överensstämmelse med sin utgångspunkt — förklarar han, såsom nyss nämndes, hela den rikt formade föreställningsbilden om „den i arnen eller höjen boende hjälpende magt“ (som ibland också är „stjälpande“) såsom till sitt naturmytiska ursprung identisk med eldslågan på härden. Detta är jag tillsvidare böjd för att räkna till de „fantastiska konstruktionerna“. Då jag efterlyst bevisande analogier till en sådan utveckling, hänvisar mig doktor OLRIK till mitt eget material. Där har man „ikke blot den nordiske Lokke, der forener en arne-ild-naturside med et frit mytisk nissevæsen, men også den littauisk-nordtyske 'draak', der ses som ild-stribe fare op og ned ad skorstenen, når han henter rigdom til huse“. Vad beträffar den första hänvisningen, så framgår ju icke härav, vilka element, som äro de ursprungligaste i denna *lokke*-föreställning. F. ö. återopas här just det, som skulle bevisas! I fråga om draken kan det enligt min mening knappast betvivlas, att inte denna föreställning är direkt framsprungen ur själatron. Detta betygas bl. a. så tydligt som gärna möjligt av den värendska folktron, enligt vilken dessa mytiska väsen äro förhamningar av „menniskor, som i forntiden nedgrävt gods lönligen i jorden... Var skattgömmaren en man, så förvandlade han sig efter döden till en stor Orm eller *Drake*. Han ligger då och rufvar på sina medel... Nattetid åter visar han sig... i skepnad af en stor eldqvast, släppande gnistor efter sig i luften, hvar han far fram“¹. Då godsdraken drar rikedom till en gård, sammanfaller föreställningen med den om tomten (nissen, dragedukken etc.). Hos est-svenskarna kallas därför tomten bl. a. också *eldsdrake*. Den omständigheten att han (i Nordtyskland) ses fara ut ur skorstenen som en eldstrimma, bevisar inte ett spår om något samband med elden på spiselhärden. Först och främst är skorstensvägen den vanliga vägen för allt vad spöken och övernaturliga väsen heter — på helt naturliga grunder. Och vidare är detta, at man tolkar skorstens-

¹ HYLÉN-CALLIUS, Varend och Virdarne I s. 461 f.

elden (sotelden?) som „draken“, endast en av de många formerna för hans framträdande som eldsfenomen, vilket (på lika naturliga grunder) är hans regelbundna uppenbarelseform om natten. Eller vilka mytologiska slutsatser vill doktor OLRIK draga därav, att stjärnskott eller „lyktgubbar“ likaledes av folktron uppfattas som „draken“? Och huru vill doktor OLRIK förlika hans vanliga förhållning — som orm — med hans ursprung ur spiseelden?

Då doktor OLRIK hänvisar till den litauisk-nordtyska draken, så må det erinras om E. N. SETÄLÄS tolkning av den litauiske *kailkas*. (Finnisch-Ugrische Forschungen XII s. 190 ff.). Denna föreställning motsvarar noga den nordiske tomten och uppträder på samma gång som eldsdrake. Bland andra betydelsefulla ordet äger må nämnas „ein ungetauft begrabenes Kind“, „ein unterirdisches kleines Männlein“. „Urföreställningen“ vid detta ord belyses om möjligt ännu tydligare av dess användning i finskan, dit det tidigt inlånats; den är enligt SETÄLÄ otvivelaktigt „seele des verstorbenen“. Vi ha alltså här alldeles samma utveckling som vid t. ex. den värendiska draken¹.

Att även den vanliga tomtefiguren leder sitt ursprung från själa-tron, såsom en av dess många särkapelser, det synes mig lika påtagligt. Och jag är ju också långt ifrån ensam om denna mening. Doktor OLRIK betecknar visserligen denna som „en blot teori, uden faktisk underlag“. I fråga om de tomt-väsen, som bo i ättehögen vid gården, är det väl ändå litet svårt att rimligen komma till någon annan tolkning². Og även eljes giver folkföreställningen själv tämligen otvetydiga vittnesbörd. Redan ett namn som *gammelborna* (Norrländ) talar ju ett språk som, inte borde kunna missförstås³. Likaså offret till tomten på julaften, de dödas dag⁴. I Norge (Sogn) säges det uttryckligen, att „gardvoren er attegangaren av den som fyrst rudde garden“⁵. Och slutligen hänvisar jag ännu en gång till det redan i min avhandling citerade stället hos OLAUS MAGNI (bok III kap. 11): „Dessa nattliga dansar af andeväsen kalla invånarne älf-dans, och de hysa den föreställningen, att de människors själar, som hängifva sig åt sinnliga njutningar, . . efter att hafva antagit kroppslig gestalt på detta sätt sväfla omkring jorden själf, där de lefvat sitt lif. Till dessa slags väsen tros äfven de (Tomtar) höra, hvilka ännu i våra dagar pläga i mänsklig skepnad bekväma sig till att tjäna människorna, i det de om nätterna utföra arbete och sköta hästar och boskap.“

¹ Doktor OLRIKS tidigare hänvisning till litauernas *pukis* (Danske Studier 1909 s. 81 — utan citerande av någon källa) har jag inte haft möjlighet att kontrollera med avs. på dess beviskraft.

² Till de i „Lokes mytiska ursprung“ anförda ex. på denna tro kan läggas ännu ett: „Ved udgravningen (1909) av en . . . hang, som viste sig at dekke over en gravkiste fra folkevandringstiden, fortalte manden på gården at det var garvoren som bodde i haugen, og at han pleiet at få et slag hver gang nogen på gården døde.“ (H. SCHETELIG i Fästskrift till H. F. Feilberg s. 211. — Flera liknande fall anföras där.) ³ OLOF HÖGEBERG, Utbölningar ss. 6, 65, ⁴ Se härom FEILBERG Jul II s. 20 f., 321 f. och där anförd litteratur. ⁵ Anförd av FEILBERG I c. (efter Sande, Fra Sogn II s. 202).

Vad särskilt beträffar offren i spiseelden eller på spiselhärden (åt *Lokje* i Telemarken, *årevetti* i Sætedalen), så är det heller ingen lös konstruktion „uden faktisk underlag“, när jag påstått, att dessa äro alldeles analoga med offren till gårdens vätte. „De som ikke havde Vetehei, tømte den lille Skaal Drikke o. s. v. paa Aaren o: Arnen“, heter det från Telemarken. Och på samma sätt betraktade man saken i Sætedalen. Denna identitet mellan spiselhårdens offerhyllade vätte och den underjordiske bolvätten bestyrkes ytterligare genom liknande rituella bruk hos lapparna. Genom att „slå ned“ brännvin på eldstaden bragte lappen sina offer åt akkorna, de kvinnliga skyddsväsen, som bodde nere i jorden, under kåtans golv. Dessa lappska offer härleder REUTERSKIÖLD ur nordbornas offer till bolvättarna; akkorna äro enligt samme författare, uppenbarligen „den lappska utformningen af de väsen, som söderut kallas bolvättar“¹.

Jag har visserligen hos RIETZ funnit en uppgift, som synes ge ett visst stöd åt doktor OLRUKS mening, att tomten ursprungligen är den animistiskt personifierade eldslågan på härden. Det heter där (s. 547 a): „Gårdsråna äro såväl manliga som qvinliga andeväsen och förmenas erhålla sitt kön efter den person, som först gör upp eld i huset.“ Emellertid torde även denna föreställning, närmare besett, i stället bekräfta tomtens och bolvättarnas härstamning från gårdens första inbyggare. Föreställningen återfinnes också hos finnarna i deras tro om *haltia*, d. v. s. ett ställes eller naturföremåls „rådande“. „En vanlig föreställning är, att den person, som gjort upp den första elden vid en nybyggnadsanläggning, blifvit först begravnen vid en kyrka o. s. v. blir ställets *haltia*“². Då *haltia* (enligt K. B. WIKLUND) egentligen härstammar från nordborna — ordet är ett nordiskt lånord och betyder egentligen „den hållande“ — så har man all anledning att sammanhålla dessa båda uppgifter, från Dalarna (RIETZ) och från Finland, och de giva då ett starkt stöd åt härledningen av bolvättarna ur tron på de dödas kvarlevande vid sin gård, på samma gång som de vittna om deras nära förbindelse med „elden på den husliga härden“.

För öfrigt är ju detta förhållande, att gårdens och hemmets skyddsandar, som från början leda sitt ursprung ur tron på de dödas kvarlevande, sättas i den allra närmaste förbindelse med „hemmets härd“, välbekant också från andra folks religiösa föreställningar. I Rom offrades åt *laren*, som ju intet annat är än ättens odödliggjorde stamfader („*pater familiæ*“) på den husliga härden, där också hans bild fanns uppställd. Den ryske tomten, *domovoj*, vars mytiska ursprung framgår av namn som „farfar“ eller „släkten“ (och som för övrigt uppgives även i detaljer svara emot Nordens tomte och gårdsrån), „bor bakom spisen och är härdens vaktare“³. — Anledningen till denna förbindelse kan uppfattas på olika sätt. Kanske ligger den helt enkelt i uppskattningen av

¹ REUTERSKIÖLD, De nordiska lapparnas religion, s. 96 (efter Solander, om offret til Possjo-akka), Qvigstad, Kildeskrifter til den lappiske Mythologi s. 57 (Næromanuskriftet, om offer till Sarakka). ² K. B. WIKLUND Nordisk Familjebok² XIX sp. 168. ³ J. A. LUNDELL, Nordisk Familjebok XIX sp. 181.

eldens betydelse för det husliga livet — vilken ju under mera primitiva förhållanden måste ha känts synnerligen starkt. Härden var ju då också i yttre, rent lokalt avseende hemmets medelpunkt, och även därför var det naturligt, att hemmets osynlige skyddsande fick sin varelse där. Även en annan tolkning har dock framställts, i ERWIN ROMDES *Psyche* (3 uppl. I s. 254). Där hänvisas till det äldsta begravningsskicket, enligt vilket husfadern blev begravd under spiselhärden i sitt hem¹. Jag vet dock icke, om motsvarande bruk varit känt även i Norden, så att denna förklaring vore tillämplig här².

Om bolvätten bor under spiselhärden och mottager sina offer på denna, är det också givet, att den levande „naturrörelse“, som där finnes, i elden, av den mytiska fantasien skall sättas i förbindelse med bolvättens liv och leverne. Detta sker i den nordiska folktraditionen på två sätt. När elden ånyo glimmar upp i askan, eller när det uppstår ett virvlande luftdrag i askan på härden, så är det „vätten, som ligger och blåser på värmen (elden)“. Det är ju uppenbart, att här icke är fråga om någon identifiering av eldslågan och vätten (= den Olrikska „lysmanden“). Mera oklart är förhållandet vid den andra gruppen, där vissa ljudföreteelser härledas ur vättens (lockens, askfisens) åtgöranden. När det smäller och sprakar i elden på härden, är det „vätten, som slår sina barn“ eller som „skjuter“; när det viner med ett entonigt läte i den brinnande veden, är det vätten, som „sjunger“. Det är dock att lägga märke till, att det icke är ljusfenomen, som det här är fråga om — vilket väl vore naturligast, om vätten hade uppfattats som „lysmand“, som lågan — utan det är vissa påfallande ljud. Intet är naturligare, synes det mig, än att dessa ljud sättas i förbindelse med livet hos vätten, som bor där nere under spiselhärden; tolkningen av ljuden är ju så osökt som möjligt på den vägen, för det naturmytiska betraktelsesättet. På samma sätt hänföres det till vätten, som bor under vätteträdets rötter, när det „nirklar och narklar“ i vätteträdets grenar o. s. v.

Mot min tolkning av den andra huvudtypen inom de nordiska folktraditionerna om en *loke-locke*, nämligen den jylländska *locken* i gärdesglindret eller „luftflimmeret“, vill doktor OLRIK också göra gällande, att jag „skyder til side“ de otvetydiga naturmotiven, för att få mina „almenforestillinger“ att passa in. Jag bestrider detta på det bestämdaste: jag har inte förbigått dessa naturmotiv. Jag har tvärtom påvisat en mängd paralleller till dessa från atmosfäriska naturrörelser hämtade locke-motiv

¹ Jfr. I 228 not 3. — REUTERSKJÖLD, *anf. arb.* s. 61 f., uppgiver om lapparna (efter TURU) att man under äldsta tider grävde ned lappen i kåtan, om han dött i denna.

² En detalj i Saxos skildring av Haddings besök i dödsriket kanske förtjänar påpekas i detta sammanhang. Berättelsen börjar så (jag citerar WINKEL-HORNS översättning): „En gang som han sad ved Nadverbordet, saa han en Kvinde stikke Hovedet op af Gulvet henne ved Arnen.“ (Sedan skildras hur hon tog honom med sig ned under jorden och lät honom på sin vandring se „de ställen, dit han skulle efter døden“.) Kanske är det något mera än en tillfällighet, att nedgången till dödsriket i denna gamla norröna mytsägen förlägges till spiselhärden?

inom de nordiska och övriga germanska ländernas folktro om det underjordiska småfolkets uppträdande. (Lokes mytiska ursprung s. 55 f.) — Då jag i detta sammanhang påpekar, att i st. f. *æ lokke* eller *æ lokke-mand* också flerstädes talas om *bjergmanden*, *æ bjærremand*, „som driver med sine får“ eller „sår havre“) och *kullebonden* i samma funktion, så giver detta doktor OLRİK anledning att invända: „Desværre får vi ikke at vide, om når en anden bonde kalder ham 'æ hawmand' (ɔ: vestenvinden) det så er et lige så gyldigt vidnesbyrd om at Lokke oprindelig er en luftånd? eller måske en vandånd?“ — En sådan slutsats vore nu snarare i stil med doktor OLRİKS tankegång än med min. Jag skall f. ö. gärna upplysa, hur jag ser saken i fråga om det enstaka „*æ hawmand* (ɔ: vestenvinden)“. Det bör utan tvivel sammanhållas med andra av doktor OLRİK (i Danske Studier 1909 s. 76) anförda liktydiga uttryck som *æ warm drywer*, *vårvinden trækker*, *vårvinden blaffer*. Här är alltså intet spår av naturmytisk uppfattning, mer än själva namnet på vinden. Men kan *bjergmanden*, som f. ö. förekommer i flera uppteckningar, eller *kullebonden* någonsin betyda något annat än — „bjergmanden“ (d. v. s. han som bor i berget eller kullen)? — Att denna benämning sannolikt är en yngre ersättning för det ovanligare *æ lokke(mand)*, medges gärna, liksom *tomten* för *locken* el. *nocken* i Finland och Sættisdalens *vetti* för Telemarkens *Lokje*. Men har det då alls ingenting att betyda, att denna identifiering av *loke-locke*-föreställningen med välbekanta mytfigurer överallt i Norden går i alldeles samma riktning? — För övrigt säger ju doktor OLRİK själv om den jylländske *locken*, att „han er et bjærgmands- eller elveragtigt væsen!“ (L. c. s. 77.) Skillnaden mellan doktor OLRİKS och min uppfattning av detta väsen gäller alltså (liksom vid *locken* som *bolvätte*) icke hans faktiska uppträdande i folkföreställningen utan endast den naturmytiska förklaringen av dessa *locke*-föreställningar. Och jag ber då att även i fråga om denna *locke*-föreställning få framhålla, att doktor OLRİKS härledning (ur eldslågan) saknar varje parallell i andra kända naturmytiska föreställningar — i varje fall hos germanerna — medan däremot min härledning (ur föreställningen om det underjordiska småfolkets uppträdande i vissa dunstartade atmosfäriska företeelser) kan stödjas med en mångfald paralleller.

I samband med gärdesglindrets *locke* som *driver med sine geder* eller *sår havre* behandlar doktor OLRİK ett par andra danska uttryck: 1) „*Det er Lokke lejemand*“, om lysskæret af solstråler, der kastes tilbage fra strømmende vand; 2) „*Lokke drikker vand*“, om solstråler der skinner gennem skyer.“ Doktor OLRİK tycks (även i Myterne om Loke s. 584 f.) tillerkänna dessa båda isolerade uttryck — vardera antecknade en gång — samma ursprunglighet som *locken* i gärdesglindret, och bygger sin uppfattning av den danske *locke* som „lysmand“ till stor del på ordets användning här. För min del fasthåller jag vid den övertygelsen, att de äro helt sekundära i förhållande till den jylländske *locke* = gärdesglindret och alltså icke äga någon självständig beviskraft.

I fråga om uttrycket *lokke drikker vand* framhölls i Lokes mytiska ursprung s. 58 f., att „snarast skulle man ju här vänta ett uttryck för

den tanken att „solen dricker vatten“, analogt med det tyska folkspråkets „Der Sonnenhirsch trinkt Wasser“ o. d. Svarande emot det tyska „der Sonnenhirsch“ finns i svenska folkmål *solhjorten* (RIETZ s. 561 b). Betydelsen är emellertid en annan: „ånga, som uppstiger vid väggar genom vårsolens värme.“ I samma betydelse finnes *soloxe*, som också användes om lågt strykande dimma, som om sommaraftnarna stundom synes“ (Östergötland, Närke). Och slutligen möter oss i snarlik användning *våroxen* (Västergötland, Värmland, Dal; RIETZ s. 823 b) = „den dimma eller de dunster, som om våren uppstiga ur jorden.“ Tydligt åsyftas här samma fenomen, som i Danmark (på olika sätt) betecknas med *locke*-namnet¹. Det är då intressant, att här också återfinna en formell motsvarighet till det danska *Lokke drikker vand*. I Västergötland säges det, att „*våroxen dricker*“, då jorden om våren tager mycket vatten, liksom *våroxen ryker*, „när solen om våren värmer och jorden därpå afdunstar“. — Liksom i Danmark *locke*-namnet finnes knutet vid vissa atmosfäriska ljusbrytningar, dels i de dallrande luftlagren vid den uppvärmda jordytan och dels i den solen omgivande skybädden, så återfinna vi alltså även *solhjorten* (*soloxen*, *våroxen*) i dessa olika funktioner, i Sverige resp. Tyskland. Och i de norska folkspråken finner man också samma beteckning använd än om det ena, än om det andra fenomenet; se AASEN's och ROSS' ordböcker under *Saabim*, *Solgard*, *Solgist*, *Gil*. Det är alltså uppenbart, att ett uttryck, som från början varit fäst vid endera slaget av dessa atmosfäriska företeelser, senare kan komma att få sin användning utsträckt även till det andra, som för den omedelbara åskådningen tedde sig analogt med detta. På så sätt har det utan tvivel gått till, att det isolerade danska *Lokke drikker vand* kommit att beteckna „det fenomen, at solstrålerne på grund af spærrende skyer nær jorden eller vandet ligesom rør“. Det är en sen analogisk utvidgning av det vid *locke* knutna betydelseinnehållet; här liksom eljes vid de danska naturmytiska *locke*-minnena föras vi tillbaka till *lokkes* boskap i gärdesglindret såsom den ursprungliga föreställningsbilden.

Vad beträffar de övriga nordiska folkföreställningarna om ett *loke-locke*-väsen så förklaras dessa både i doktor OLRIKS och i min framställning (om också delvis på olika sätt) ur tomteliknande eller „elver-agtige“ mytbilder. Med doktor OLRIKS tolkning av *loke-locke* som „lysmanden“ låta de alltså förena sig endast på indirekt väg, genom att dessa allmänna vätte-föreställningar teoretiskt härledas ur ett ursprungligt „lysmands-väsen“, på det sätt som ovan har vidrörts. — Förutom det material, som doktor OLRIK sammanställt och behandlat, har jag tillagt ytterligare några nya *loke-locke*-minnen. Hit hör bl. a. den finländska *nocken*

¹ En utförligare beskrivning återfinnes hos ANNA HAMILTON GEETE, I solnedgången II s. 144: „Långt bort öfver de nyplöjda fälten skälfde luften af värme med en rörelse, som liknade snabbt framilande vågor ... Denna rörelse förorsakades af den hemlighetsfulla osynliga „Våroxen“, som sprang öfver åkrarna för att det skulle bli god årsväxt.“ (Not av förf.: „Gammla folketro i Västergötland“.)

= tomten, och dalmålets *luki*, vars egendomliga betydelse jag finner förklarad ur folktron om bortbytingar, härstammande från det underjordiska småfolket. Hit räknar jag också beteckningen *loke-locke-nocke* för spindel, som jag identifierar med *loke-locke-nocke* = vätte. Rec. tycks inte ha något att invända emot „den omhyggelige påvisning af, at de i alle egne har lydlig overensstemmende former, selv hvor udviklingen ikke sker efter lydlove men ved spring, o: at sammenhængen imellem dem overalt har været almuens bevidst på den tid hvor overgangen skete.“ Någon diskussion av de slutsatser jag dragit ur denna överensstämmelse inlåter doktor OLRİK sig dock icke på här i recensionen. Däremot vidröres den reella sidan av denna överallt uppträdande identifiering, mellan *loke-locke-nocke* som beteckning för ett vätteväsen och för spindeln, i Myterne om Loke (s. 584). Ordet „er i folkeoverleveringen öjensynlig opfattet som et navn der betegner den som 'lille trold' eller 'lille hustrold'. Man synes at have tænkt dels på dyrets lille og uhyggelige skikkelse, dels på den almindelige tro på edderkoppens magt over husets lykke. Det synes dog være en uoprindelig tilknytning; ordet hænger vist sammen med udsagnsordet *lúka* 'at lukke' i en af dets forskellige betydninger“¹.

Att *loke-locke* som namn på spindeln härledes ur verbet *lúka* är dock intet skäl för att beteckna den språkliga identiteten med *loke-locke* = vätte som ursprunglig. Snarare tvärtom, eftersom i själva verket även för det senare ordet samma härledning ur *lúka* torde vara den enda möjliga. Den av doktor OLRİK antagna etymologien av *locke* (< *logi*) leder nämligen till den orimliga — fast av honom själv godtagna — konsekvensen, att *loke* och *locke* som beteckning för samma vätteväsen skulle vara två helt skilda ord! (Jag återkommer senare härtill). — Utom de språkliga grunder, som kunna anföras för identifieringens (eller identitetens) ursprunglighet, komma därtill alldeles avgörande psykologiska eller reella skäl. Såsom jag tidigare framhållit (Lokes mytiska ursprung s. 73), kan nämligen en identifiering mellan spindeln och vätten inte gärna tänkas vara uppkommen annat än på en tid, då föreställningen om de mytiska väsendenas förhållning i djurskepnader var fullt levande och produktiv. Och därmed har man ju kommit så långt tillbaka i tiden, som gärna är möjligt.

De reella förutsättningar för en (senare) identifiering av de båda orden enligt den OLRİkska uppfattningen av Lokevätten (ursprungligen = spiselhårdens eller rättare spiseeldens väsen), vilka nyss anfördes efter doktor OLRİKS egen framställning, synas mig däremot äga synnerligen klen förmåga att motivera en dylik identifiering. Snarare kan man säga, att de förutsätta och utgå ifrån vad som just skulle förklaras. Ty nog är

¹ I recensionen påstås det, att jag i min bok skulle „ved kraftig polemik“ ha „gjort ende på OLRİks teori, at overensstemmelsen skyldes yngre folke-etymologi“. Var finnes denna polemik? Det var så mycket svårare för mig att prestera någon sådan, som mig veterligen doktor OLRİK icke tidigare har framställt en dylik teori! — Om polemiken mot etymologien av *lokki* = spindel se nedan!

väl ändå tron på „edderkoppens magt over husets lykke“ rimligtvis sekundärt uppkommen just ur föreställningen, att spindeln är en förhamning av väkten. Den tron kan alltså icke användas för att förklara uppkomsten av den senare föreställningen. — För mig synes det tämligen klart, att de psykologiska förutsättningarna för benämningen *loke-locke-nocke* (eller *spinn-locke*) = spindel (och vätte) måste ha varit alldeles desamma som för benämningen *dvärg* (eller *spåndvärg*) = spindel, som återfinnes i Svealand och alltså bildar ett fullständigt geografiskt komplement till den förra benämningen. Med andra ord, benämningen utgår från spindel-nätet (*lockanät*, *dvärgsnät*), som på ett naturmytiskt föreställningsstadium så gott som nödvändigt måste ställas i samband med föreställningen om det konstskickliga underjordiska småfolket, som bl. a. just uppfattades såsom skickligt i spånad. En sådan tankeförbindelse är för övrigt intet löst antagande, utan har en mängd motsvarigheter i folktro och folkspråk¹.

Är denna förklaring riktig, så är därmed också det bindande beviset givet för den folkliga *loke-locke*-föreställningens ursprungliga identitet (inte bara med tomten, utan också) med dvärgen, bjergmanden, jordvättarne och vad de allt kallas, det underjordiska småfolkets representanter i nordisk folktro.

Frågan om etymologien av *loke-locke* vidrördes nyss och kan lämpligen i detta sammanhang ytterligare diskuteras. Doktor OLRIK fasthåller vid den gamla uppfattningen av *locke* som en sidoform till *logi*. Däremot finner han sig numera, på både formella och reella grunder, böra uppgiva denna härledning i fråga om formen *loke*, med kort konsonant. (Myterna om Loke s. 588 f.) — Dessa konsekvenser av sammanställningen med ordet *logi* borde väl ändå vara ägnade att göra en något betänksam! *Locke* och *Loke* skulle vara två fullständigt olika ord, det förra (< *logi*) ett „navn på arneildens vætte“, det senare „särnavn for den onde Loke (: den bundne Loke) og vel tillige for grundtypen af Loke, urtidens folkeheros“². Senare skulle dessa båda namn ha sammanblandats med varandra och inträngt på varandras semologiska område. — Det

¹ Som ett lustigt exempel på hur liknande associationer i fråga om spindelvävarna kunna ligga nära till hands även för andra än allmog och uppkomma rent spontant, må anföras följande citat från Strindberg: „De millioner spindelnäten mellan kvistarna äro besatta med vattendroppar så tätt, att det ser ut som om skogsfrun, om det verkligen finns någon sådan, hängt ut spetsnäsdukar att torka per tusen.“ („Upp till solen“ ur Tryckt och otryckt).

² Båda påståendena äro egentligen lika egendomliga. Det föreställningsmaterial som giver det bästa stödet för Lokes härledning ur „arneilden“ (det Telemarkiska) är ju knutet icke vid den långstaviga, utan vid den kortstaviga namnformen. Ett gemensamt „särnavn“ *Loke* för de båda vittskilda *Loke*-typer, som enligt doktor OLRIK utgöra resp. slutpunkten och begynnelsepunkten för Lokes mytiska utveckling — är väl också rätt besynnerligt. — Av de av doktor OLRIK uppställda „särnamnen“ för de olika „*Loke*-typerna“ är det f. ö. endast *Lódur* som beteckning för „Odins-Loke“, som äger något stöd i de fornisländska källorna. Då *Loptr* uppställas som „Thors-Lokes“ namn, så har detta om möjligt ändå mindre hemul i källornas användning av namnen än doktor OLRIKS fördelning av mytmaterialet mellan *Loke* och *Locke*.

torde dock vara allt skäl att fasthålla vid det faktiska förhållandet, att *loke* och *locke* i språket uppträda som två varianter av samma ord, geografiskt fördelade inom det nordiska språkområdet, så att *locke* är östnordiskt-färöiskt, *loke* norskt och isländskt¹. Om härledningen av *locke* ur *logi* inte rätt väl låter sig förena med detta faktum, så är det i stället den härledningen, som bör uppgivas.

I fråga om den kortstaviga ordformen *loke* säger doktor OLRIK, att „nogen sikker mulighed for navnets tolkning har vi hidtil ikke fået“². Emellertid har det för längesedan givits en ur formell synpunkt fullt tillfredsställande härledning: ur verbalstammen i *lúka*. Genom den äro också både *loke* och *locke* förklarade såsom variantformer av samma ord. Svårigheterna ligga här vid betydelsen. Doktor OLRIK invänder emot min tolkning „inneslutaren“ (som utgår ifrån den vanligaste och älsta betydelsen av verbalstammen och i fråga om *loke*-vätten semologiskt motiverades genom en hänvisning till bergtagningsmotivet), att „Loke hverken bor i bjærg eller bjærgtager nogen som helst“. Detta är ju mycket riktigt. Men då folktrons *loke-locke*-vätte identifieras (av folkspråket självt) med väsen som *bjærgmanden* o. d. och även den fornisländska dikten Loke bevarar tydliga spår av sin ursprungliga ktoniska karaktär, så torde likväl denna tolkning knappast kunna betecknas som orimlig³.

Emellertid finns även en annan möjlighet för den semologiska anknytningen till stammen i *lúka*. I min Loke-studie uttalade jag tvivelsmål mot en härledning av ordet *loke-locke* = spindel från verbet *lúka* = spinna, ursprungligen väl sno, fläta. De betänkligheter, jag framställde, bortfalla dock numera, sedan doktor OLRIK i sin recension uppvisat identiteten mellan det färöiska svaga verbet *luka* eller *loka* = spinna och det gamla starka verbet *lúka*. Med den uppfattning av folkföreställningarna om *loke-locke*-vätten, som jag sökt hävda, framställer sig då den möjligheten, att även *loke-locke* som beteckning för en vätte ursprungligen betyder spinnare (eller något dylikt). Det skulle då även till sin semologiska utgångspunkt vara alldeles samma ord som *loke-locke* = spindel. — Överallt i germansk folketro återfinnes föreställningen om alver, vättar och dvärgar som skickliga i spånad och sysslande därmed. Detta gäller även om de manliga vätteväsena, fast detta av lätt insedda skäl inte framträder så starkt i folktraditionen. Jag erinrar

¹ Den kortstaviga formen återfinnes även på östnordisk botten i ett par isolerade fall: Dalmällets *luki* samt Hvitisbofjärdsmällets (i Satakunda) *luku*, i tandoffersramsan. I Lokes myt. ursprung, s. 22, antog jag „tillsvidare“ den senare formen „vara felaktig och bero på uteglömt längdstreck under k“. Enligt upplysning av docenten BRUNO SJÖROS, som nyligen undersökt dialekten i H., är emellertid kvantiteten riktigt återgiven.

² Myterne om Loke s. 589. Doktor OLRIKS egna förslag till namnets tolkning (l. c. s. 590 f.) äro verkligen mer än osäkra.

³ Att Loke icke bor i berg, har härvidlag egentligen intet att betyda, då alvernas bortrövande av människorna till sin underjordiska värld även har andra former än den egentliga „bergtagningen“. (Jfr f. ö. Utgård-Loke hos Saxo!) — Ett bleknat minne av detta motiv äga vi kanske i den egendomliga betydelsen av dalmällets *luki*, om min tolkning därav är riktig.

dock om den i Sverige hemmafödda gamla folksagan om den spinnande dvärgen *Titteli-Ture*, vars historia utretts av docenten von Sydow i hans avhandling „Två spinnsagor“.

De frågor, som beröras i den senare hälften av min avhandling (om de isländska Loke-myterna) har jag egentligen ingen anledning att närmare ingå på i detta „genmäle“, av den enkla orsak, att denna del av min framställning av doktor OLRİK icke aktats värdig att vare sig bemötas eller på annat sätt uppmärksammas i recensionen. De ovan s. 3 f. diskuterade detaljerna i mitt referat av den estniska åkskonsmyten är det enda som vidröres — men så sker ju detta i stället så mycket eftertryckligare!

Sedan min Lokestudie skrevs, har doktor OLRİK själv ytterligare behandlat dessa problem i „Myterne om Loke“ (i Festskrift till H. F. Feilberg). Med red:s benägna tillåtelse skulle jag gärna vilja begagna detta tillfälle att nu, sedan doktor OLRİK framlagt sin tankegång rörande Loke-problemet „om icke i al sin utförlighet så dog i hele sin længde“, något närmare uppehålla mig vid en fråga, som synes mig vara av central betydelse för problemets lösning. Det är den, huru man skall tänka sig det historiska sambandet mellan å ena sidan de relativt enkla, episkt utbildade folkföreställningarna om en *loke-locke*-vätte, och å andra sidan den isländska mytdiktningens komplicerade Loke-bild, för att inte säga Loke-bilder. Denna punkt, där undersökningslinierna „uppifrån“ och „nedifrån“ skola anknytas till varandra, är utan tvivel den kritiska punkten vid rekonstruktionen av Lokes mytiska utvecklingshistoria. Och huru anknytningen lyckas utifrån den ena eller den andra Loke-teoriens utgångspunkter, blir därför ett väsentligt kriterium på dessa teoriers värde.

Doktor OLRİK konstaterar själv, att de folkliga *loke-locke*-föreställningarna, såsom han tolkar dem, icke kunna förklara uppkomsten av Eddamytologiens Loke. Naturligtvis har ingen kunnat vänta, att alla olika element i de fornisländska mytdikterna om Loke skola kunna direkt härledas ur en och samma källa. Så mycket har redan tidigare klargjorts genom doktor OLRİKS och andra forskares grundläggande utredning av detta mytmaterial. Men vad frågan gäller är detta: kunna de enkla folkföreställningarna ha givit tillräckliga utgångspunkter för den senare mytepiska utvecklingen, naturliga anknytningspunkter för de olika artade episka motiv, som från skilda håll attraheras av Lokefiguren i den isländska mytdikten?

Vad doktor OLRİK finner av sådana beröringspunkter mellan folktro och mytdikt om Loke, är inte mycket. Det inskränker sig till Lokes „drilagtighet“ (Myterne om Loke ss. 563, 586.) Men å andra sidan är detta både ett episkt synnerligen fruktbart moment och ett hos mytdiktens Loke centralt. „Drilagtigheten er tilstede som element i de fleste af hans handlinger.“ Och vidare sammanhänger därmed också ett annat

drag, hans „småagtighed“, i fysiskt och moraliskt avseende: „dværgagtig og drillende hører sammen i folkets sagnverden“¹.

Det faller en härvid genast i ögonen, att denna enda anknytningspunkt, som doktor OLRICK Loketeori giver, är hämtad icke från det enligt denna teori konstitutiva hos folktrons *loke-locke*-föreställning — dess förbindelse med vissa elds- och ljus-fenomen, alltså „lysmanden“ — utan ligger inom det enligt OLRICK mera periferiska område, som doktor OLRICKS tolkning har gemensamt med min. Det är nissen eller tomten, under *loke-locke*-namnet, som det här är fråga om. Någon anknytning, som giver stöd åt doktor OLRICKS särskilda uppfattning av *locken* (eller nissen) såsom „lysmand“, finnes icke. Den föreställningen är fullständigt avskuren från varje direkt förbindelse med de isländska myternas Loke.

Utgår man däremot från en syn på folkföreställningarna om *loke-locke*, som hänför dessa till föreställningen om det underjordiska småfolket, så finnes en rad av anknytningspunkter såväl till de stora huvudtyperna av Lokemyter, som till en del genomgående eller sporadiska enskildheter i hans framträdande.

För de fyra grundtyper av Loke-myter, vilka doktor OLRICK uppställer som resultat av sin undersökning (i Myterne om Loke), kan man överallt påvisa utgångspunkter hos en *loke-locke*-alv. — Den yngsta Loketypen är den, som hänför sig till „Lokes ondska“, vilken ju bl. a. helt och hållet har färgat Snorres framställning och f. ö. redan framträder i de äldsta litterära källorna. Denna typ „den onde Loke“ (i mytkretsen om den bundne Loke) har jag härlett ur hans ursprungliga släktkap med Hel och dödsrikets makter, som ju under kristet inflytande förskötes till att bli djävulska makter². — Ett annat ursprung till „den onde Loke“ har nyligen uppvisats av professor E. N. SETÄLÄ („Louhi und ihre verwandten“, i Finnisch-ugrische forschung XII; jfr. Ax. OLRICK i Danske Studier 1912). Loke har satts i förbindelse med en gammal nordisk trollformel om Fårbauti (= stormen) och Laufey eller „Nål-kvinnan“ (= trädet), som tillsammans avla onda söner. (Härur kan så härledas dels Loke som stamfader till alla onda väsen, dels Loke i Baldersmyten). Vilken kan anledningen vara till en sådan förbindelse? En nyckel härtill kanske kan finnas däri, att det nämnda demonparets onda söner (i de urgamla, i finskan bevarade trollformlerna) ha namn efter vissa stickande sjukdomar, som de sända på människorna med sina pilar. Särskilt tycks framhållas den sjukdom, som i nordiskt folkspråk nämnes *hekseksud*, *alvskot*, *dværgslag* o. d. Redan namnet hänvisar här till det underjordiska småfolket, och överhuvud tänkes ju detta giva upphov till plötsligt påkommande sjukdomar av olika slag³.

¹ Oklart är, om doktor OLRICK uppfattar småväxtheten som ett ursprungligt drag eller icke. „Lokeskikkelsen bliver selv lille ved at agere med disse småfolk“ (d. v. s. dvärgarna) heter det. Småväxtheten framträder dock även eljes, t. ex. i färden till Geiröd och vid stölden av Brisngamen.

² Jfr. att i folktron det underjordiska småfolket blir „fallna englar“. Jfr. också K. KROHN, Gött. gel. Anz. 1912 s. 212 (om den finska *hiisi* — „vom Verstorbenen nicht nur zum Riesen, sondern auch zum Teufel“).

³ Jfr. Lokes mytiska ursprung s. 38; T. NORLIND, Studier i svensk folklore s. 91 ff.; von UNWERTH, Totenkult und Odinnverehrung s. 51.

Är nu Loke ursprungligen ett alv-väsen, så kan kanske den nämnda föreställningen giva förklaringen till, att hans namn kom att anknytas till myten om dessa sjukdomars ursprung, och därmed en annan utvecklingslinje vara given från *locke*-vännen till Eddadiktens „onde Loke“¹.

„Tors-Loke“ är enligt min åsikt likaledes tämligen oursprunglig, en relativt sen ersättare för Tjalle, vars historia som sådan till stor del kan följas i den isländska mytdikten. Här äro förbindelselinjerna med folkföreställningen mindre direkta. Väsentliga förutsättningar för Lokes övertagande av denna roll torde ha varit hans litenhet, hans list och hans „drilagtighed“, omformad till svekfullhet.

Av äldre ursprung är sannolikt förbindelsen med Odin. Detta framgår redan därav, att Loke-typen här ännu icke har fått någon utpräglad ond karaktär. Även dess vidsträckt spridning talar för dess relativa ursprunglighet. Förbindelsen återgår möjligen — efter vad jag antagit — på de djupast liggande elementen i de folkliga Odins- och Loke-föreställningarna, deras gemensamma rötter i själatron.

Återstår den sista av de fyra Loke-typerna, vilken enligt doktor OLRİK skulle vara själva „ur-Loke“: Loke som „mytisk stamfader“, kulturheros eller tjuv-heros. Sammanställningen med denna primitiva föreställning om en stamfader, som stal elden, livsvattnet o. d. och bragte dem till människorna, har redan förut gjorts af FR. V. D. LEYEN, och upptages nu av OLRİK med något utvidgad motivering. Emellertid rör sig denna i stor utsträckning med rekonstruktioner av de föreliggande Loke-myterna (särskilt de om stölden av Brisingamen och om Lokelaxens infångande), som delvis förefalla synnerligen osäkra. Även om man lyckades på rekonstruktionens och mytkomparationens väg fastslå, att någon av dessa myter skulle till sin grundform svara mot någon av dessa uråldriga tjuvheros-myter, så återstode dock att bevisa, att deras förbindelse med Loke är ursprunglig. Vid myten om hur Odin stal Suttungsmjödet har man, utan några vidlyftiga rekonstruktioner och omstöpningar av myten, kunnat konstatera en sådan episk identitet. Men man har likväl aktat sig för att draga den slutsatsen, att „ur-Odin“ är en mytisk tjuv-heros — oaktat ju Odin i långt högre grad har karaktären av kulturbringande gudomlighet. Doktor OLRİK påpekar själv, att de „närmaste arvtagarna“ hos de europeiska folken till dessa hos primitiva folkslag uppträdande mytsägner „har vi vistnok icke i mytologierne, men i æventyrene: askeladden der stjal troldeskattene“. Nu ha redan förut av doktor OLRİK och V. D. LEYEN påvisats en hel del folksagomotiv, anknytta till Loke såsom „myter“. Och dessa variera genomgående ett grundtema — om överlistande av jättar och troll — som är ytterst nära besläktat med detta om „askeladden der stjal troldeskattene“. Vad hindrar då, att även dessa ursprungliga tjuvheros-motiv kunna höra till Lokes län från folksagan? Beträffande den ena av de återopade stöld-myterna — om stölden av Brisingamen, i *Sörja-pått* har jag redan i min avhandling framhållit dess slående likhet med vissa varianter af det nämnda folksago-

¹ Jfr. också Lokes mytiska ursprung s. 125 not 1 om *mistilteinn* och alvskott. (Tolkningen av namnet *Fárbaúti* förfaller naturligtvis nu.)

motivet, „Pintel som stal trollkärengens guldsaker“ o. d.¹ För just dessa lån från folksagans motivskatt finnas ju också påtagliga anknytnings- och attraktionspunkter hos det underjordiska småfolket, i de starkt framträdande föreställningarna om deras tjuvnadskonst, som återvända i en mängd vittnesägnar överallt på germansk botten. (Jfr. dvärgen *Alfriks*, den tyske Alberiks, benämning: *hinn mikli stelari*). Föreningen av småväxthet och list återfinnes ju också på båda hållen.

Mera invecklad är frågan om den andra av de Loke-myter, varpå doktor OLRIK stöder sin mening om Loke som ursprunglig „tjuvheros“, myten om Loke-laxens infångande. Då denna tolkas såsom en eldrovsmyt, motiveras detta väsentligen genom mytens (redan av L. v. SCHROEDER och J. KROHN) antagna ursprungliga identitet med den finska runan om eldfiskens infångande. En utförligare behandling av denna runa av en finsk forskare är utlovad i Danske Studier, „i en nær fremtid“. Jag vill därför här endast erinra, att K. KROHN nyligen härlett såväl den isländska Loke-myten som den finska runan ur en kristen medeltids-legend. Och om detta bekräftar sig, förfalla naturligtvis alla mytologiska konklusioner ur denna myt, rörande „ur-Loke“ såsom tjuvheros.

Det enda fall, då Loke i någon mytsägen framträder som kulturbringare, är då han uppfinner fisknätet. Betecknande är därvid, att han ej får behålla äran av denna uppfinning, utan att det är asen Kvasir, som får rollen att göra den fruktbringande för människorna! Detta kan naturligtvis vara en senare förbättring av myten — för att bringa den i bättre överensstämmelse med Lokes allmänna dåliga karaktär, enligt Eddamytologiens uppfattning. Att Loke ändå inte kunnat helt undanträngas härvidlag, tyder i så fall på en ovanligt fast förbindelse mellan Loke och nätet². Det är m. a. o. enligt min tro locka-nätet, som ytterst ligger bakom denna mytsägen. — En intressant parallell till denna förklaring giver ett drag i den av doktor OLRIK refererade indianska skapelsemyten: „Kæmpekaninen“ . . . „danner et næt i lighed med edderkop-pens“. Detta visar ju så tydligt som möjligt, hur närliggande det är för ett primitivt föreställningssätt att sätta dessa två företeelser, spindelns nät och fisknätet, i samband med varandra. Samma association är det väl, som har framkallat den gutniska folktron, att „när grasä um mårnar jär

¹ Då man även i den andra Brisingamensmyten — om Lokes strid med Heimdal vid Singastein — insätter det momentet, att Loke förut stulit Brisingamen från Freyja, så har detta intet direkt stöd i källorna, utan är en mytforskarnas rekonstruktion.

² Möjligen återfinnes den mytiske Lokes namn i förbindelse med fisknätet i en finsk runa, som anföres av E. N. SETÄLÄ (F. U. F. XII s. 256) bland mera osäkert Loke-material. Den lyder i Setäläs tyska översättning:

„Steig hinauf, russiger knabe
auf ein russiges stossfeuer,
erwache auf der jägerhütte:
Lokka hat die netze in ordnung gebracht
Kaunonen (der schöne?) zieht die fische herauf,
ein anderes junges weib wendet sie um.“

Såväl detta som andra fall, där SETÄLÄ velat återfinna den mytiske Lokes namn under formen *Lokka*, underkännes dock av OLRIK (i Danske Studier 1912).

fullt me dvärgnet, modar de mikä fisk“. — Även för denna Loke-myt (varifrån den nu än må härstamma) finna vi alltså tydliga och direkta anknytningar hos folkföreställningarna om alv- eller vätte-folket. Fiskförhamningen står också i full överensstämmelse härmed.

Snorre säger med skäl om den isländska myttdiktens Loke, att han är „mjok fjolbreytinn at háttum“. Bortser man från de senast tillkomna elementen hos denna Loke-bild — „Lokes onskab“, vars förutsättningar i den ursprungliga ktoniska *locke*-bilden jag nyss antytt — så torde man emellertid kunna få fram en relativt enhetlig myt-personlighet. Vissa drag äro tämligen regelbundet återkommande: hans „drilagtighed“, hans tjuvnadskonst och i allm. hans list; allt detta stämmer ju med folkföreställningen om vättarnas och alvernans släkte. Deras odeciderade moraliska karaktär, med möjligheter till både gott och ont, „än hjälpande, än stjälpande“, återfinna vi också hos den ursprungligare Loke-figuren. Ett för båda gemensamt och genomgående drag i deras yttre uppträdande är vidare förhållningsförmågan. Och slutligen har jag påvisat en hel rad av överensstämmelser i fråga om smådrag, som hos myttdiktarnas Loke endast skymta fram mera tillfälligtvis, såsom ett slags mytologiska rudiment: hans småväxthet, hans konstfärdighet, hans roll som erotisk förförare (i Lokasenna), hans förmåga att plötsligt försvinna. Ja t. o. m. hans uppträdande som brandstiftare med makt över elden (i Lokasenna) kan direkt återföras på den nordiska folktraditionen om det underjordiska småfolket.

I Lokes mytiska ursprung (s. 119 f.) nämndes också, att Loke i en dikt uttryckligen betecknas som *alfr*. Det är i Fjolsvinnsmåls uppräknings av dvärgarna, som förfärdigat konstverket innanför asarnas borgvall, vilken avslutas med orden: „at vas þar *lípki alfr Loke*“¹. Men „så länge man icke lyckats finna någon antaglig tolkning på det föregående adjektivet *lípki*“, menade jag, att det var „försiktigast att icke fästa någon större vikt härvid“. Nu har emellertid professor E. LÖNÉN för mig påpekat en möjlighet att komma till rätta med det besynnerliga adj. *lípki*. Skrivningen måste ha representerat ett uttal *litski*. Och bakom detta kan mycket väl dölja sig en variantform till adj. *listgi*, bestämd form av *listugr*. (Jfr. *syzkin* för *systkin*, *Aztriðr* för *Astriðr* o. d. metatiserade former). Skrivaren har visserligen själv inte uppfattat ordet så, det framgår ju av alla pappershandskrifternas samstämmade skrivning med *þ*. Men dikten har naturligtvis länge före nedskrivningen forplantats genom muntlig tradition. — Adj. *listugr* är förut icke bekant från den äldre isländska poesien. Men då subst. *list* användes åtminstone omkring 1000 (i Hallar-Steins Reksteffa och Hallfreds Olafsdråpa Tryggvasonar), torde antagandet av ett ungefär lika gammalt *listugr* knappast vara för djärvt. Ordets användning här stämmer f. ö. fullständigt med den äldsta betydelsen av *list*, som icke inneslöt någon klandrande biföreställning, utan var

¹ Konjekturen *lípki* — som icke får stöd av en enda handskrift — är otillfredsställande även ur betydelsens synpunkt. En sådan betydelse av ordet, som här förutsättes, är ju eljes ingenstädes belagd.

ungefär liktydigt med klokhet, särskilt i form av konstfärdighet och uppfinningsförmåga. — Det vill alltså synas, som om vi verkligen hade rätt att räkna med Fjolsvinnsmåls *lizki alfr Loki* såsom ett litterärt belägg för tolkningen av mytdiktens Loke som en alv.

Den utveckling, varigenom folkföreställningens *loke-locke*-vätte lyfts upp och utformats till de fornvästnordiska mytdikternas *Loke*-figur, har också en språklig sida, som ju ännu mindre kan följas i sina enskildheter, men vars allmänna förutsättningar jag sökt antyda i min *Loke-studie* (s. 68 f.). Det är min tro, att om i stället något av de andra appellativer, som i de nordiska folkspråken äro bärare av samma ursprungliga föreställningsinnehåll, t. ex. *alfr* eller *vætt*, på liknande sätt kommit att språkligt isoleras, så kunde vi lika väl i de isländska myt-episka dikterna ha funnit exempelvis en *Alfr* i alla dessa skiftande roller.

Till sist må det erinras därom, att det ännu måste anses som en öppen fråga, om den norsk-isländska mytdiktens Loke verkligen haft någon utbildad och fullvärdig motsvarighet på östnordisk botten. Den nyare folktraditionen lämnar intet bevis härom; där finnes endast råstoffet, utgångspunkten: *loke*-vätten. (I Danmark möta ju vissa svaga antydningar till en personligt utformad *Loke*-figur, särskilt hos Peder Syv, men männe inte dessa kunna vara härledda ur Edda-dikten?) — Visserligen har hos svenskarna (d. v. s. närmast hos deras läntagare, finnar och ester) konstaterats en del myt-episkt stoff, som västerut uppträder som *Loke*-myter. Men någon bevisning för att detta episka stoff också här österut varit anknutet vid en svensk motsvarighet till Loke har ännu icke förbragts. Däremot tycks åtskilligt tala emot ett sådant antagande. I fråga om de „*Loke*-motiv“, som senast upptäckts hos finnarna, *Lavialar*-myten, framhåller OLRIK det påfallande förhållandet, att själva „*Loke*, den store midpunktskikkelse i det ondes verden, svinder ganske bort“. Detsamma tycks i själva verket gälla även om de andra finska (d. v. s. svenska) motsvarigheterna till de norsk-isländska *Lokemyterna*: *Lämminkäinens* död (= *Balders* död), *eldfiskens* infångande och uppfinningen av *fisknätet*, *stölden* och *återvinnandet* av *åskverket*. Det är samma stoff, men i mindre utvecklad gestaltning, och just i fråga om *Lokes* roll äro likhetspunkterna svagast. Dessa *mytsägners* egenskap av svenska *Loke*-myter är alltså icke ådagalagd; snarast göra de intryck av att någon Loke ännu icke fått sitt finger med i spelet här. — Av det material, som hittills föreligger, vill man därför närmast sluta, att *Eddamytologiens* Loke är icke blott en speciellt nordisk, utan rent av en speciellt västnordisk mytskapelse, om också med rötter i samnordiska vätteföreställningar.

Huruvida denne västnordiske Loke inte bara episkt och dikteriskt utan också religiöst, på kultens område, har höjt sig över vättestadiet, är också hittills en outredd fråga. Jag har i *Lokes* mytiska ursprung uttalat en förmodan, att Loke „tidigare i den nordiska folkreligionen intagit en vida betydelsefullare plats än som framgår av hans uppträdande i den isländska mytdiktningen.“ Detta syntes mig sannolikt med hänsyn till den grundläggande religiösa betydelse, som tron på alverna och dyrkan av

dem påtagligen har haft. Emellertid behöver ju därav icke följa, att också den individualiserade Loke-föreställningen höjt sig till någon fristående religiös och kultisk storhet. Det finnes t. o. m. ett starkt indicium emot ett sådant antagande, nämligen den fullständiga frånvaron av nordiska ortnamn, som kunna intyga en Loke-kult. Om så är, at Loke icke på kultens område har nått utöver den tämligen anspråkslösa ställning, som intygas av folksedens offer till locke-vätten i härden, så kan detta förhållande också på visst sätt ha varit en förutsättning för hans rika dikteriska, mytepiska utbildning, som slutligen omskapar honom till den nordiska mytvärldens representant för den onda principen. Ty det är ju givet, att en dylik utveckling skulle ha rönt vida starkare motstånd, om den vid Lokenamnet knutna föreställningen varit föremål för en utbildad religiös dyrkan inom den västnordiska folkstammen. I alla händelser kan den icke ha varit det vid den tid, då Edda-diktningens Lokefigur utformades.

Göteborg, i Juni 1913.

[EFTERSKRIFT.

Jeg endte en anmældelse af dr. Celanders skrift med ønsket om at videnskabsmændene ikke vilde skrive hele eller halve bøger fulde af bekæmpelse — i småt og stort — af en andens mening, men lægge hele vægten på så underbygget som mulig at fremstille deres egen opfattelse. Som grund dertil gav jeg, at mange videnskabsmænd havde overordenlig svært ved til bunds at sætte sig ind i en fremmed tankegang; og dette må dog være den første fordring til den der skal bekæmpe et standpunkt.

Hvis nogen har tvivlet om sandheden af mine ord, så må han have fået troen i hænde ved at læse det genmæle — af mange gange større omfang — som dr. C. nu har ladet følge på min anmældelse af hans skrift. Ti ifølge genmælet vil dr. Olrik nægte ham ret til at have en opfattelse af den mytiske Loke og henvise ham til blot at være samler; hvilken videnskabsmand har ikke ret til at have en opfattelse af sit stof! Men det som dr. C. fortier — for sig selv og for sine læsere — er at jeg med „opfattelse“ (i gåseøjne) har hentydet til og udførlig beskrevet (se min indledning til „Myterne om Loke“): den fremgangsmåde, hvorved man bunker løsrevne træk op og i denne meget blandede masse finder bevis for hvad der var en mytisk skikkelses grundvæsen; metoden har som bekendt den svaghed at så at sige hver nyere forsker har fundet et andet grundvæsen i Loke-skikkelsen end hans forgængere. Dr. C. regner sig for pligtig til at levere et forsvar for hele sin opfattelse; det som mit angreb galdt var hans „opfattelse“ (i gåseøjne): hans metode.

Jeg skal derfor ikke følge dr. C. gennem hele hans polemik, hvor alene det at sondre mellem forstået og misforstået vil kræve temmelig stor plads. Jeg skal indskrænke mig til et par punkter, der kaster lys

over hovedspørmålet, hans metode og det forsvar for den han leverer. Det drejer sig her dels om den hos forskerne almindelige lyst til at finde et almenbegreb der ligger til grund for Loke-skikkelsen (eller en hvilken som helst anden mytisk skikkelse); dels om det særlig Celanderske standpunkt, at alskens egenskaber der tillægges „ktoniske“ væsner, må være til at genfinde i Loke-skikkelsens oprindelige form.

Lad os da se denne almenbegrebets metode stillet overfor et ganske simpelt spørgsmål, f. eks. det hvorledes det hænger sammen med Snorres inddeling af alferne i lysalfer og mørkalfer. Her er oven i købet dr. C. og jeg på forhånd enige om at det er galt fat med Snorres inddeling; folketroen kender kun én klasse af alfer; hans todeling er en konstruktion med kristne forestillinger som forbilleder (lysets og mørkets engle). Men for dr. C. er det lysalferne der går ud; for mig er det mørkalferne. Dr. C.s modbevis imod mig er så typisk udtryk for hans arbejdsmåde, at det vel fortjener at læses en gang til: „Rec.s påstående, att mørkalverna, de ktoniska, ‚mangler hjemmel‘, synes mig däremot vara tämligen djärvt. Jag hänvisar exempelvis till de värendska föreställningarna om de underjordiska ‚trollen‘, jordvättarna och bolvättarna, för hvilka det är ett stående karakteristikum, att de äro ‚ljuta och mörklagda‘ till sitt utseende.“ — Ja hvem tvivler på at jordvætterne osv. var sorte. Men alferne, alferne, var de ‚ljuta och mörklagda‘? Hvis de var det, lad os så få beviset for det; men hvis kilderne siger noget andet eller endog det modsatte, så lad os få det slået fast. Vi har hundreder af vidnesbyrd om at de var lyse og fagre! — Er der mon da ikke nogen grund til at anvende ordet virkelighedsfjern om dr. C.s bevisførelse?

Man må huske på hvor simpelt det hele spørgsmål er. Det drejer sig om islandske alfeforestillinger i første halvdel af 13de årh.: hvorledes de folkelige forestillinger er, der ligger til grund for Snorres systematiske fremstillinger. Vi har til vor rådighed næsten hele det materiale der lå skrevet for ham: eddakvadene; og vi har en mængde efterretninger der oplyser hans samtids forestillinger om alferne. De benægter alle tilværelsen af mørke alfer, de kender dem kun som lyse og fagre; eddakvadene hensætter dem på en mængde steder i samvær med guderne. De er virkelig lige så „djærva“ som dr. C.s recensent. Men i stedet for at løse dette spørgsmål om alfetroen på Island o. 1220 ud fra kilderne går dr. C. tilbage til en konstrueret urtid, hvor alferne skal have været del af de underjordiske troldes store masse. Dette er slet metode, ti videnskabens vej bør være fra det kendte til det ukendte. Og ved hvilke konstruktioner man end muligvis kan nå til at forestille „mørkalfers“ tilværelse til en eller anden tid og sted udenfor det kildemæssig kendte, så er og bliver de dog „uden hjemmel“ i dette ords alleregenligste betydning, o: de mangler i det kildestof der alene kunde afhjemle dem.

Så magtesløs er denne almenbegrebets metode overfor det konkrete kilde-spørmål, at den ikke blot ingen hjælp yder til løsningen, men at den udtrykkelig sender forskeren galt i byen!

Til dette „bevis“ for alfernes mørkhed knytter dr. C. endnu en

sætning med mere personlig brodd imod hans anklager: „Att alverna ... icke skulle vara ktoniska väsen, har väl ända aldrig varit rec.s mening att påstå.“ — Så lidt er dr. C. med på, at det er hans abstrakte kategorier jeg angriber! Om alfernes udspring er „ktonisk“ eller ikke, er mig ganske ligegyldigt overfor et kildekritisk spørgsmål, der bevæger sig i det 13de år.h.s Island. Og overfor en videregående undersøgelse af deres udviklingshistorie regner jeg et sådant sluttet almenbegreb for i højeste grad vildledende. For mig kan man akkurat lige godt — eller lige dårlig — kalde dem ktoniske og ikke-ktoniske; for mig har begrebet kun interesse som middel til at fastslå deres ejendommelighed: at prøve hvori de ligner og hvori de skiller sig fra de væsner, man med utvivlsom ret kalder ktoniske.

Det er denne protest imod at lade sig beherske af almenbegreber, som var kærnen i min kritik af dr. C.s arbejde. Den er ikke gået i ham mere end at han argumenterer som så: hvis prof. O. ikke indrømmer at alferne er ktoniske, så må han jo anse dem for „nebelgeister“. Jeg — og den virkelige folketro — holder ikke sådanne kategorier. Uden her at drøfte alfernes udspring og navnlig deres forhold til sjæletroen vil jeg blot minde om at forestillinger om afdød sjæl rundt om i verden knyttes snart til gravhøj, snart til fjæld, snart til jorddyb, snart til strøm, snart til hav, snart til skov, snart til luft. Er der nogen klasse væsner, man ikke kan indordne under fysiske almenbegreber, er det netop sjælene“. Her gælder det netop kildemæssig at skaffe sig overblik over hver arts faktiske ejendommelighed.

Lad mig tage endnu et eksempel på dr. C.s metode, denne gang fra den modsatte kant af æmnet: tolkningen af Loke-skikkelsens udspring. Loke skal betyde bjærgtageren, skönt — som dr. C. indrømmer — „Loke hverken bor i bjærg eller bjærgtager noget som helst“. Dr. C. fandt i sin store undersøgelse et støttepunkt deri, at den luftflimrende Lokki i en enkelt vestjysk overlevering ombyttedes med „bjærgmand“ og på Kullen med Kullebonden: i denne enkelthed skulde være bevaret en lævning af den ktoniske ur-Loke, som endnu ikke havde fæstnet Loke-navnet til et afsluttet væsen. Han blev belært om at sådanne sammensatte, og i meningen helt tydelige fællesnavne (fremfor alt dannelser med „-mand“) groede frodig op i nynordisk overlevering, og at forestillingen om bjærgmænd som så at sige eneste overnaturlige væsner — i folketro, i sagn, i æventyr — netop var vestjysk. Dr. C. gav da afkald på denne bjærgmands „urgamla och djupa rötter i germanskt föreställningsliv“ (Lokes myt. urspr. 56): „Att denna benämning sannolikt är en yngre ersättning för det ovanligare *æ lokke(mand)*, medgives gärna“. Og dermed er for så vidt bjærgmanden ude af sagaen. Dog dr. C. er i stand til lige så hurtig at få ham ind igen: „Men har det då alls ingenting att betyda, att denna identifiering av *loke-locke*-föreställningen med välbekanta mytfigurer överallt i norden gå i samma riktning?“ Det er slet ikke gået op for dr. C., at dette bevis alene har gyldighed for dem der allerede har godkendt hans „ktoniske“ teori. Ti det der foregår ude i befolkningen — at en hedeboende jysk „lokki“ nu og da glider over mod

en hedeboende bjærgmand, og at en arneboende norsk eller svensk lokje-locke glider over til eller taber sig i nisseagtige forestillinger — det er så simpelt og nærliggende, at det er komisk at opstille et årtusinder-gammelt slægtskab for at forklare den ting. Intet røber svagheden ved metoden mere, end at den sætter en — formodet — historisk årsag i gang, blot for at forklare det som enhver kan se sammenhængen i med sine åbne øjne.

På disse lokale særdannelser, med alt deres præg af at tilhøre en nyere tids folkesprog, beråber dr. C. sig som hjemmel for ikke blot Lokes væsen i en uhyre fjærn fortid, men også hans navns oprindelse, der — med tilknytning til bjærgtagningsforestillinger — skal betyde „indelukkeren“. I tilgift har han nu givet den en række støttepunkter: 1) Lokes „ursprungliga ktoniska karaktär“; 2) også alferne bortrøver mennesker til deres verden på anden måde end ved egenlig bjærgtagning [havde da Loke en verden at bortrane til?], 3) Udgårdslokes hule hos Sakse. Ved dette sidste træk synes det ikke at være faldet dr. C. ind, at denne hule ikke er Lokes særlige ejendom, men tilhører det æventyr („Dragen fra Dybenfels“), der hos Sakse møder i nordisk omklædning. Dette er et af eksemplerne på hvor lidt kundskaben til det „ursprungliga“, til Lokes „ktoniska karaktär“, kan redde forskeren fra vandgang når han skal udnytte de faktiske kilder. —

Jeg føler ingen trang til at følge dr. C.s metode gennem den masse af enkeltheder han tumler med, med hans vidtdrevne tvivl overfor alle kildesteder der ikke passer i hans teori, og hans kulsviertro på dem der går i hans retning. Men jeg skal svare kort på hans teoretiske begrundelse af metoden. Man kan, siger han, enten — som O. — gå ud fra myternes toppunkt og derfra slutte tilbage; eller man kan — som han selv — „följa de enklaste och ursprungligaste föreställningar som anknyta sig till en viss mytbild“. Selve disse ord røber metodens svaghed; ti hvad er „ursprungligaste“? Er dette „ursprungligaste“ noget som let kan gribes, siden metoden består i at følge det frem på dets udvikling, medens den anden metode slutter tilbage fra myterne. Ellers består nutildags videnskabens sidste, vanskeligste og efter manges mening uløseligste opgave i at nå tilbage til selve det oprindelige; og her skulde det være nået inden metoden begynder at arbejde.

Dr. C. vil formodenlig svare, at det „ursprungligaste“ er netop det „enklaste“; men enhver sagnforsker vil vide, at dette er en sætning man må omgås med ret stor forsigtighed. Hvordan er det for resten med den af dr. C. konstruerede ur-Loke: han skal være en afdød sjæl der bor under arnen og modtager dyrkelse som husets hjælper, og han skal bo i bakker og bjærgtage folk eller fæ derind, han skal være en dødsrigets hersker, han skal være kimen til den onde Loke, og han skal være egnet til gudeledsager. Hvor bliver princippet om enkeltheden af? Tværtimod han svarer til et overordentlig mangfoldigt begreb af ktonisk væsen.

I modsætning dertil torde der være anledning til at minde om, at selve min metode er den at gå ud fra det i art, i sted og tid ensartede;

at forstå hver enkelt overleveringsgruppe så fuldstændig som mulig ud fra sig selv: eddamytologiens Loke, den svenske, den norske, den danske Lokke. Hele den metode, som sagnforskningen i den sidste menneskealder, eller to, har uddannet, har jeg anvendt på Loke-overleveringerne. Jeg har vist, at de Loke-skikkelser, der lever i den nyere folkeoverlevering har enkeltheden: er knyttede til et enkelt naturfænomen som dets tydning, og således at forestillingen stadig holder sig i en vis, ofte meget stor nærhed af dette naturfænomen. Her er enkeltheden! ikke en konstrueret men en virkelig — virkelig i forhold til opfattelsens faste sammenhæng med et naturfænomen, virkelig i forhold til de enkelte træks optræden hos en samlet befolkning og til deres udgørelse af et helhedsbillede, virkelig i forhold til et bestemt landområde der vidner — igennem udbredelsen — om typens alder og dens ævne til at holde sig afsluttet overfor fremmede eller opløsende påvirkninger. Det er, gentager jeg, en fremgangsmåde, der tolker enhver sluttet forestillingsgruppe ud af den selv; når dr. C. tror jeg blot slutter tilbage fra myteudviklingens top, er det urigtigt; jeg har her — som overalt — hævdet at en slutning om udviklingen må gå ud fra alle eksisterende sagntyper. Hans ævne til at referere svigter her, ligesom på ikke få steder, f. eks. når han stadig tillægger mig at gå ud fra en bestemt etymologi af Loke-navnet; jeg har i de skarpeste ord hævdet at en etymologi som grundlag for en mytisk tydning af en skikkelse lettere er vildledende end vejledende, og jeg har alene gennem sagntræk nået urformerne af hans væsen.

I modsætning hertil vil dr. C. hævde sin ret til „i ældre forskeres spor“ at konstruere sin Loke-historie ud fra „det ursprungliga“ som givet punkt. Men mon disse mængder af grundtyper og grundbetydninger ikke rummer en uhyggelig stor samling af misgreb; hver ny forsker har haft en påfaldende ævne til at genfinde sine yndlingsteorier overalt. Loke-tydningernes brogede række skal allermindst give tiltro til metodens sikkerhed. For Thors og Odins vedkommende, skriver dr. C., skal metoden dog have bragt sikre resultater. Men af disse er Thors forhold til tordenen noget rent kildemæssigt, ikke en konstruktion; og hvor sikker er Odins udspring fra en vindgud i den gængse betydning af ordet? Eller er måske det „ktoniske“ også hos ham det oprindelige? hvad sikkerhed har vi for at han oprindeligt svarer til et naturelement eller almenbegreb? måske ligger hans udspring i langt mere konkrete sanseindtryk. Sagen er jo at vi i de, så at sige, lærebogsagtige fremstillinger har beholdt visse almenbegreber om gudernes væsen fra ældre slægtleds etymologisering og allegorisering. Men alt imens har sagnforskningen vokset op og har ud fra iagttagelser over sammenhængene i de konkrete sagnoverleveringer skabt sig en måde at arbejde på, som dr. C. ganske vist er naivt fremmed for, men som den hele sprog-myticerende retning „i ældre forskeres spor“ dog vil have svært ved at komme udenom i fremtiden. At blive ved med at bunke træk sammen fra et virvar af kilder til en „ktonisk“ eller hvilkensomhelst anden urtype, vil — når først kravet om virkelighedsagtigheder er rejst — ikke tage sig anderledes ud, end om nogen fra ordbøger i alle sprog sankede materiale til en urform af

ordene ganske uafhængig af de lydombildninger der til givet tid og givet sted er indtrådt. Sprogmanden véd nu, at en sådan særviden på mange punkter er nødvendig; jo før myteforskningen kan gøre den samme svingning, des bedre kommer den ud af urtidsfantasterierne.

Det er let nok at se den gamle metodes svaghed: ikke blot at den forklarer altfor hurtigt, men også at den forklarer for lidt. Dr. C. føler sig således tiltrukket af Lokes ktoniske udspring, fordi den forklarer hele Lokes udvikling. Men alt hvad han prøver at forklare er Loke-karakteren, ikke de episke træk. Til begrundelse af at Loke, der først kun var betegnelse for ktonisk småvæsen, er bleven hævet til en mytisk hovedfigur, giver han os endvidere kun en ny hypotese, at navnet, der egentlig er et fællesnavn for sådanne småvæsener, er blevet isoleret og derved vokset til enkelt-person. Men denne hypotese er lige så luftig som de andre; ti det vilde jo kun være en formel ydre betingelse, ikke en drivkraft og formende faktor. Og hvorledes forholder denne isolering sig til kendsgerningerne? Alt hvad kilderne viser, er at navnet Loke slæt ikke er blevet sproglig isoleret; ti rundt om i Danmark, Sverige, Norge og selv Island træffer man loki-lokki som fællesnavn for en art af småtrolde. Enhver virkelighedsbunden tydning af Loke-skikkelsens vækst vil netop have at forklare det fænomen: hvorledes skal den mytiske Loke-skikkelsens udvikling forstås, når alt det faktiske tyder på at navnet ikke var isoleret? Her er det forskningen skal gribe ind: den skal forklare episke træk ad episk vej, ikke gennem mytiske almenbegreber.

Dette er de store hovedspørgsmål om metoden, der må opredes. Uden det er en forhandling om Lokeskikkelsens enkeltheder — som jeg overhovedet ingen anledning har til at komme ind på her så lidt som i min tidligere anmeldelse — ganske ørkesløs. En mangeartet polemik hvor der tales i vest og svares i øst er for læserne og for forfatterne det kedsommeligste.

Jeg har glæden af at kunne fastholde og udvide min anerkendelse af dr. C. for den levende interesse for hvad folketroen virkelig indeholder, og vilde blot ønske ham at det læs af almenbegreber som hæmmer hans bevægelse deri må blive kastet overbord, og helst ombyttet med i det mindste nogen kendskab til den nyere sagnforsknings arbejdsmåde.

Jeg kan, om det skal være, også yde ham anerkendelse for en polemisk raskhed og utrættelighed, men jeg må da tilføje at jeg ikke regner denne ævne for videre værdifuld for videnskaben, snarest for en mørkalf der tager pladsen fra mere lyse og fagre ånder. Ti mørkalferne har hidtil ikke bragt videnskaben lykke.

A. O.]

OMKVÆDS-RYTMEN

I en afhandling „Vore Kjempeviser“, Kristiania 1914, har hr. Catharinus Elling angrebet min opfattelse af omkvæds-rytmen (se „Danske Studier“ 1909). Han har vundet en let sejr; jeg taler om den metriske rytme, han om musikrytmen, han tager mine metriske formler, omdanner dem til musik, og resultatet, det jeg efter hans mening har sagt, bliver nogle urimeligheder, som jeg finder ligeså gyselige som han.

Forskellen på de to slags rytmer ses let. Vers som Aarestrups: Det var den årle morgen, i teltet stod dragonen, — kan metrisk kun forklares på én måde, som overfuldstændige trefodede jamber, eller om man vil, som vers med stigende rytme, 3 taktslag og kvindelig endelse. Sat i musik derimod kan de få mangfoldige rytmer, jeg vil kun nævne et par af de simpleste:

På den anden side er de to arter rytme, trods al forskel, nær i slægt; de henvender sig bægge til øret, den metriske sans er jo en slags musiksans, og deres love — jeg vil ikke sige at de dækker hinanden, men de mødes og følges tidt. Heraf kommer det, at man, ved analogi, kan kaste lys fra den ene art paa den anden. Kun må grænserne agtes; man må holde fast, at man aldrig ud fra den ene kan give den endelige udformning af den anden.

Jeg har i min afhandling ud fra det musikalske kastet lys på den metriske, men jeg har ikke et øjeblik tænkt på at fremstille omkvædenes musikalske form. Havde jeg villet det, måtte jeg da først og fremmest have undersøgt det foreliggende musikstof, men jeg har næppe rørt det, jeg har kun behandlet teksterne. Under „belysningen“ vilde jeg ikke hvert øjeblik stanse med et forsigtigt: pas på grænserne! Jeg regnede med forstående og velvillige læsere, og jeg havde jo straks i indledningen slået fast hvad afhandlingen gik ud på, dels ved at henvise til den kendsgerning, at næsten enhver dansk kan skrive kæmpevisers, (jeg sagde ikke: komponere viser) dels ved at appellere til dr. Recke, altså til en metrisk autoritet, ikke til en musiker.

Det er hr. C. E., ikke mig, der på mine vegne har flyttet grænsepælene.

Th. Laub.

[Organist Laub har ønsket sin udtalelse forelagt for komponist Elling, inden den blev trykt; fra denne har udgiverne dernæst modtaget følgende.]

Jeg skal ikke negte for, at jeg blev noksaa forbauset ved at læse Hr. Laubs Svar paa de Indvendinger, jeg i min Afhandling „Vore Kjempeviser“ har rettet mod hans Opfatning af Omkvædsrhythmen. De Positioner, som Hr. Laub med megen Aplomb hævdede i den oprindelige Artikel om Omkvædsrhythmen, har han fuldstændig opgivet. Nu, det kan jo forsaa-vidt være mig kjært. Men jeg har ikke ønsket at vinde nogen „Seir“. Jeg havde heller set, at Hr. Laub, naar han tog sig for at belyse Spørgs-maalet om Omkvædsrhythmen, havde gjort det paa en Maade, som i alle Retninger kunde godkjendes. Naar jeg nu paaviser, at hans Fremstilling, musikalsk set, er vildledende, saa hedder det pludselig: nei saaden var det ikke ment. Ja, da burde Hr. Laub udtrykt sig anderledes. Den oprindelige Artikel gik ud paa at vise, at der mellem den metriske og den musikalske Rhythme bestaar et Parallelforhold. Der er hele Tiden taget Sigte paa det musikalske, og det vilde da ogsaa være mere end forbausende, om Hr. Laub ikke havde gjort det. Naar det nu imidlertid viser sig, at man ved at følge Hr. Laub kommer til musikalsk utilfredstillende Resultater, saa snur han om i en anden Gade og vil sletikke kjendes ved sine egne Udsagn. „Jeg har ikke et øieblik tænkt paa at fremstille omkvædenes musikalske form“, hedder det nu. Men hvad har saa Hr. Laub ment med stadig at tale om Omkvædenes *musikalsk* tilfredsstillende Form? Jeg skal ikke forfølge dette videre — enhver vil kunne gjøre sine Reflektioner.

Hr. Laub slutter med den Bemærkning: „Det er hr. C. E., ikke mig, der paa mine vegne har flyttet grænsepælene“. Jeg har ikke villet flytte Grænsepæle. Jeg har kun fastslaaet, at Hr. Laubs Fremstilling er forvirrende, og Hr. Laub synes nu selv at indrømme, at saa er Tilfælde.

Catharinus Elling.

NAVNEFORSKNING

Nordiska Ortnamn. Hyllningsskrift tillägnad Adolf Noreen paa sextio-årsdagen av vänner och lärjungar. Utgiven genom *Namn och Bygd*. Uppsala 1914, 320 Sider.

Det er et pragtfuldt Festskrift, nordiske Filologer, Historikere og Arkæologer her har udsendt til Ære for Adolf Noreen. Det typografiske Udstyr er nydeligt, og det er let at se, at Noreens Venner og Elever har gjort sig megen Umage for, at Festgaven kunde fremtræde i en saa værdig Skikkelse som muligt, saavel hvad Indholdet som Udstyret angaar. Man har valgt et ganske særligt Æmne indenfor Sprogforskningen: Nordiska Ortnamn, og det er et meget berettiget Valg, da Noreen har været Sjælen i det Arbejde, der i Sverige er blevet gjort for Stednavneforskningen, og som er resulteret i Kungl. Ortnamnskommittén. Men det er alligevel noget af et Tidens Tegn. Det viser, hvilken Interesse der for Tiden næres for

Stednavnestudiet — det maa kendetegnes som en Retning mod det reale indenfor Filologien; man er blevet træt af at tumle med de formelle sproglige Udtryksmidler og vil gøre de vundne Resultater frugtbringende, og i Navnestudiet ligger der et stort uopdyrket Felt. Noreen var en af de første til at opstille Reglerne for Lydudviklingen i de nordiske Sprog, og nu kan han i dette Festskrift se nogle af de Resultater, hans Elever har naaet ved at følge de af ham anviste Veje.

Festskriftet indeholder 42 kortere Artikler. Som rimeligt er, er de svenske i Overtal, men der findes dog ogsaa danske Bidrag. Johs. Steenstrup og Marius Kristensen skriver om sønderjydske Stednavne; H. F. Feilberg har en Artikel om „Stedsnavne som Appellativer“, hvor vi faar en hel Række morsomme Ordspil, der er byggede over Stednavne; lignende Samlinger fra svensk, men mindre righoldige, giver Ruben G:son Berg og Th. Hjelmquist. Axel Olrik skriver om Skuepladsen for Bråvallaslaget, og Finnur Jónsson giver en fyldig Samling af islandske Elvenavne. Det vil føre for vidt at omtale alle Artiklerne, flere af dem er Undersøgelser, som er fremkaldt af Hellquist: Sjönamn eller Forklaringerne i Norske Gaardnavne og Sveriges Ortnamn. Interessant er Almquists Datering af Guldhornet (400—450) og hans Antagelse af, at *-inge*-Navnene maa tilhøre samme Tid.

Festskriftet vil indgaa i anden Aargang af *Namn och Bygd* (udgivet af A. Grape, O. Lundberg og J. Sahlgren). Dette Tidsskrift, det første der udelukkende beskæftiger sig med Stednavnestudier, vil hermed byde sine Subskribenter en righoldig Aargang. Det viser sig, at et Tidsskrift af denne Art langtfra er overflødigt. De Filologer, der arbejder med den systematiske Navneforskning, vil altid være glade over at have et Sted, hvor de kan faa interesserede Landsmænd eller Værkfæller i andre Lande i Tale, der er da bedre Mulighed for frugtbringende Diskussion om Navneforskningens mange dunkle Spørgsmaal. Vi kan kun lykønske Sverige til det Mod, man har vist ved at tage Initiativet, og udfra Kendskabet til den Iver og Interesse, der fra svensk Side vises mod Navnestudierne, tør vi spaa Namn og Bygd en lang og indholdsrig Levetid.

Gunnar Knudsen.

TIL JOHANNES EWALDS ORLOGSSANG

AF

MARIUS KRISTENSEN

Skönt „Kong Christian“ for nylig er behandlet ret udførligt af Hans Brix („Fagre Ord“ 1908, s. 1—19) og, især for en enkelt side, af Vilhelm Andersen („Festskrift til L. Wimmer“ 1908, s. 1—20), er der endnu noget at sige om dette digt. De to ejendommelige træk, som her skal fræmdrages, har allerede været berørt af Brix, men de fortjener at ses i en anden sammenhæng.

1. Med Ewalds orlogssang indtræder i moderne dansk kunstlyrik genoplivelsen af de episke love om tretallet, forvægt og bagvægt (se Axel Olrik, DSt. 1908, 81 ff., nr. 14, 15 og 16). Det er muligt, at for Ewald selv digtet har stået som firleddet: kongen, adelsmanden, officeren, matrosen (sål. Brix s. 6), men det virker afgjort som 3 + 1 vers. I de tre første møder de tre folkekæreste af nytidens søhelte en for en fræm på skuepladsen, og i sidste vers prises så selve skuepladsen for disse tres bedrifter. For disse tre er forvægt og bagvægt givet ved selve deres historiske rækkefølge. Om Ewald har tænkt på andet og mere end denne, kan vi nu ikke afgøre; men overfor en så genial person som Ewald gör man bedst i at tro, at han har set dybere. Forvægten besørger af kongen, som jo unægtelig er den fornæmste i lavet; men ligeså afgjort ligger bagvægten på vovehalsen, den menige mands særlige helt med det pragtfulde uvejrnavn. Man begynder med det, man ser mest op til, men ender med det, man har kærest.

Den form, som blev skabt med Ewalds „Kong Christian“, forbindelsen af tre vers med for- og bagvægt og et slutningsvers, som samler det hele til en enhed og munder ud i en opfordring eller et løfte, har i sig hele folkedigtningens ynde og fasthed, og det er ikke underligt, at den kan tælle efterfølgere blandt det danske folks

ypperste sange. Formen er så klar og ligetil, at den trægeste må fatte den, og versetallet er netop passende for en sang.

Vi kan gøre en prøve på, om „Kong Christian“ er treleddet eller fireleddet ved at gennemgå en række sange på fire vers. Vi kan tage prøverne fra Ploug¹, som i en særlig grad ynder dette versetal (mens f. eks. Grundtvig snarere foretrækker tre eller fem vers).

Vi tager da først „Vort land, vort land, vort fædreland“ (I, 120). Her begyndes med en hilsen til fædrelandet, „som plasker i det blanke vand, og tumler med det hvide sand og hvær vår svinger din grønne fane“. I andet vers prises landets natur som yndig og rig trods det småtskårne. I tredje vers tales om fræmtidsmulighederne, og dette fortsættes i fjerde vers uden nogen egentlig afbrydelse. Denne form, med første vers lidt særligt og en jævn fræmadskriden gennem de tre sidste, er ikke ualmindelig. Med endnu lidt stærkere udhæven af første vers har vi den samme form i *Ved Sundet* („Dejlige Øresund“, I, 16) [Type 1, a].

Endnu almindeligere er det, at de tre første vers danner en sammenhæng, som så afsluttes med en opfordring eller et løfte i det fjerde. Herhen hører *Den danske Sang* („Liflig fløjte Vælsklands nattergale“, I, 22), som i v. 1 priser den udenlandske sangs herlighed, i v. 2—3 påviser, at den danske sang ikke er mindre værd, og så i v. 4 vender sig opfordrende til „Nordens toner“. I „Vårens budskab flyver over lande“ (I, 128) har vi væsentlig samme form, blot at den her ender i et løfte. At i bægge disse ikke blot fjerde men, om end i ringere grad, også første vers udhæves, kommer ganske naturligt af, at man i en sang anslår første vers noget stærkt for at vække opmærksomheden. [Type 1, b].

En forstærket form af denne har vi i „Unge genbyrds-liv i Norden“ (I, 5), hvor spørgsmålet i v. 1 og opfordringen i v. 4 har omtrent samme styrke, og v. 4 yderligere fræmhæves ved at begynde med første linie i v. 1. Derved får v. 4 den overvægt, som det ellers vilde have vanskeligere ved at hævde. I lidt svagere form har vi samme type i *Den danske Bonde* (I, 135) med forbindelsen fra „Den danske bonde *sad engang*“ (v. 1) til „Den danske bonde *siddet nu*“ (v. 4)². Denne indramningsform er langt fra indskrænket til 4-vers-sange, eller overhovedet til sange; den findes i rene læsedigte (som Molbechs efterladte digt om Oehlschläger) og i kan-

¹ Citaterne er efter Carl Plougs Digte 1901. ² Kun lige antydnet er det samme i *Fanen* („Vaj höjt“, II, 29).

tater (Heibergs reformationskantate), og er måske egentlig næsten for kraftigt et virkemiddel i en form, der i sig selv er så tæthbyget som 4-vers-sangen. [Type 1, c].

Forskellig fra de foregående er dærimod formen i „Hvor de hvide bræer skinne“ (I, 93). Her falder sammenhængen tydelig tvedelt: de to første vers er Nordens geografiske, de to sidste dens historisk-psykologiske billede. Denne verseparring antydes også i versenes afslutning, idet v. 2 handler om „det samme skønne Nord“ som v. 1, og v. 3—4 har modsætningen mellem det *gamle* og det *unge* Nord. I „Årene skride“ (I, 98) fræmhæves tvedelingen ved, at v. 3 begynder som v. 1; derved lægges de to versepar ganske jævnsides, og sangen får i klang den klarhed, som indholdets led-de-ling ikke helt har fået. Forskellen mellem denne tvedelte form og den jævntskridende er ganske tydelig. [Type 2].

Går vi så over til sangen *Ved Indvielsen af Studenterforeningsbygningen* (I, 170), har vi atter en ny form, tydelig firleddet. Da vi vil komme tilbage til den senere igen, skal den meddeles i sin helhed:

Stå fast på tankens hjørneste-
 studentens hus!
 Hver åndens idræt, fri og ren,
 hver vårlig knop på kundskabs gren
 du skærme skal mod spot og men
 og døgnets sus;
 og mens Athenes sunde slægt
 end higer højt og stiger kækt,
 ej råheds magt, ej tidens vægt
 dig slå i grus!

Stå fast ved hjærtets kalk og kit,
 vort broderhjem!
 Hver enkelt af os magter lidt,
 men hver skal villig ofre sit,
 at livet frejdigt, friskt og frit
 må her gro fræm;
 at sang og spil og skæmt og vid
 må kvæge efter dagens slid
 og styrke os til livets strid
 i mindets gem.

Stå fast på Danmarks moderbryst,
 vor ungdoms lejr!

Ej dagens dont, ej kvældens lyst
 skal døve fædrelandets røst,
 så tit der sortner om dets kyst
 et søndenvejr!
 men spørges skal det da herfra,
 at her er intet Capua:
 vi gå med jublende hurra
 foran til sejr!

Stå fast i lys og farvepragt,
 du håbets slot!
 Din mur er rejst, dit tag er lagt,
 ved små forente viljers magt;
 vær for den store broderpagt
 et varsel godt!
 Forkynd, at komme skal den dag,
 da folkeviljer lægge tag
 og hænge krans og hejse flag
 på Nordens slot!

Denne sang viser, hvorledes det er muligt at skrive noget, som står ganske fjærnt fra „Kong Christian“, skönt den har samme versetal og går på „Kong Christian“'s melodi. Firdelingen støttes ved det stadige anslag: „Stå fast“, men er også ellers ganske tydelig¹ [Type 3].

Ved første øjekast kunde *Opråb* („Mit folk! hvor er din fortids magt“, I, 67) synes at høre til samme art som den foregående. Hvært af de fire vers begynder med „Mit folk!“ fulgt af et „hvor er —?“ Men går vi versene efter, får vi næppe en firdeling, men tredelingen: *din fortids magt, dit hædersnavn, dit modersmål* — og det sammenfattende: du selv. Opfatter vi det således, er desuden forvægt (stormagtsstillingen) og bagvægt (modersmålet) vel bevidnede. Aldeles utvivlsom er denne form (type 4) i *Norden* („En tro så fast som fjældets fod“, „Et håb, som morgenstrimen lyst“, „En kærlighed, som visner ej“, „Det kræver Nordens sag af hvær“, II, 3).

Sammenligner vi nu „Kong Christian“ med disse typer, synes det mig umiskendeligt, at den hører til den sidste. Dette vil blive endnu klarere, tror jeg, om jeg nævner endnu nogle eksempler på denne fra andre digtere.

¹ Jævnfør også Oehlenschlägers „Lær mig o skov“ og Hostrups „Høje Nord“, som væsentlig har samme bygning.

Grundtvig, som i det hele ikke særlig har forkærlighed for 4-vers-sangen, har nogle gange brugt type 1 (nærmest 1, a), som i „Denne er dagen“ og „Sin vogn gör han af skyer blå“. Type 4 er dærimod sikker i adventssalmen: „Vær velkommen, Herrens år“. Som i „Kong Christian“ er her forvægt (glædesfesten jul) og bagvægt (Grundtvigs kæreste fest, pinse) givet ligefræm ved den kalendariske rækkefølge. At netop dette har skabt formen, er rimeligt, og af alle „Kong Christians“ efterfølgere er denne vel den, som mindst kan kaldes en efterligning.

I Richardts „En skål for det blinkende søernes bånd“ (1860) er ordningen måske nok så bevidst: det største land forrest og vort eget bagest, forvægt og bagvægt i sin bedste form. Tretallet er imidlertid også her givet af forholdene selv — der var jo nu engang tre stater i Skandinavien.

Fint og mere personligt end nogen af de andre har V. Esmann optaget formen i „Droslen slog i skov sin klare trille“. Valget af fuglene: droslen „Nordens nattergal“, lærken og hjejlen, ensomhedens poetiske fugl, som Blicher og Garborg har lyttet til med samme vemod — det er aldeles fortræffeligt. Og at sætte den bedste sanger først, den inderligste sidst — det er jo så indlysende rigtigt.

At alle de sange, som følger Olriks love 14, 15 og 16, skulde være børn af „Kong Christian“, tør jeg ikke påstå, men vist er det, at jeg selv igennem dem — dog Grundtvigs adventsalme fraregnet — hører en genlyd af orlogssangen, og jeg tror ikke, at de alle var blevet til uden den som forgænger.

2. Brix nævner (s. 5) „Kong Christian“-strofens ejendommeligheder m. hens. t. rytmer og rim: at l. 1, 3, 4 og 5 har rim sammen, sål. at 1 og 5 har samme rimord, at l. 2 (så nær som i v. 3) er identisk med l. 6; fordelingen: 1 firetakts linie, 1 totakts, 3 firetakts, 1 totakts, 2 firetakts, 1 entakts. Men, skönt han nævner en enkelt af efterfølgernes afvigelser herfra (Heibergs i „Elverhøj“), kommer han ikke ind på et forhold, som nok er værd at betragte nærmere, fordi også det viser, hvilken kunstnerisk fuldkommenhed Ewald her når.

Heibergs strofe har ikke den ændring, jeg her tænker på. Den har et par andre: l. 5 er identisk med l. 1 (ikke blot rimende med samme ord), foran sidste linie er indskudt endnu en firetakts-linie, og endelig har sidste linie fået to takter istf. én. De to sidste

ændringer er åbenbart gjort af hensyn til melodien — for at undgå gentagelser, som jo ikke altid virker oplivende. Den første er vist ret tilfældig, men den er mærkelig, fordi den kun er en videre udvikling af det, som allerede Ewald har: ikke blot samme *rim*, men samme *rimord* i l. 1 og 5. Hvis man ikke kan høre det i „Kong Christian“, må man kunne høre det her, hvad værdi det identiske rim har:

Beskærm vor konge, store Gud!
 Beskærm hans slægt!
 Lad Skjoldungstammen høj og prud
 bestandig skyde friske skud!
 Beskærm vor konge, store Gud!
 Beskærm hans slægt!

Bliver de to linier med samme begyndelse ikke hamret ind i vor bevidsthed ved gentagelsen? Det virker ligefræm brutalt, som et militært hornorkester med trommer og pauker; og det er vist digterens mening, at det skal virke sådan.

Ewald bruger mildere virkemidler. Hos ham begynder identiteten først med langliniens sidste ord — er altså kun halv så stor, men dog stor nok til at kunne virke. Afstanden fra l. 1 til l. 5 er så lang, at man føler det identiske rim (fulgt af den identiske linie) som et forstærket rim. Her er intet af den mathed, som ellers let følger med det identiske rim; tværtimod, de to identiske rimslutninger danner som en kraftig ramme om de rimende linier 3—4. Ewald har her glimrende beregnet afstandens betydning. Nu holdes det hele sammen, men hvordan vilde det have gået, om han ikke havde vist denne agtpågivenhed?

Det ser vi i andre omdannelser af strofeformen. Oehlenschläger har en form, som med undtagelse af det her omtalte svarer til Heibergs (i et hyldestdigt til kongehuset), og den samme har Ploug med større fynd brugt i den foran aftrykte sang (og lidt mattere i en sang med samme begyndelse II, 10). Uden rytmisk afvigelse har han samme rimændring i „Henover tidens hav“ (I, 96). En strofe af denne sidste vil vise, hvor forskellen er:

Skal Nordens odelsgård den dag
 stå tryk og fast,
 når skøre kroner gå i kvag,
 og riger drive om som vrag,
 når liv og død for folkeslag
 er tærningkast?

Skal Nordens frie folkeånd
da frejdig trodse fremmed bånd
og bast?

At denne strofe også med hensyn til rimklangen er påvirket af Ewalds første vers, kan man ikke undgå at høre. Og dog — trods genlyden dærfra — virker den mindre klart end forbilledet. Der er ikke ved rimøgelsen vundet større rigdom, men kun mere pragt.

Og eftergår vi den udvidede strofe i „Stå fast“, da vil ganske det samme dær vise sig. Rimpragten giver ikke strofen kraftigere klang, men tværtimod mindre klarhed. At Ploug selv har følt noget i den retning, har vi måske en indrømmelse af i v. 4, hvor han lader l. 2 og 10 rime identisk (*slot*). Det gør vel ikke den samme virkning som Ewalds gentagelser, men det har alligevel gjort den sidste strofe til den fastest tømrede i sangen (i forbindelse med a-rimene, som måske også er en indrømmelse af Ewalds mesterskab).

I sangen „Skal atter vi til forår nå“ (*Ved løvfald*, Nyere Digte 1864) har Chr. Richardt gennemført denne form (uden forlængelse af l. 10). Det kan ikke nægtes, at han dærvæd har skabt en fin og ægte Richardtsk strofe, som föjer sig nydeligt om hans tanker (og især har det svage rimord *ham* i sidste strofe afgjort vundet derved); men bedre end Ewalds er den på ingen måde.

Endnu skal hertil blot föjes, at ingen af Ewalds efterfølgere har fulgt forbilledet i at forsyne l. 5 med den yderligere forstærkning, som ligger i stavrimene.

Det forekommer mig, at netop når vi ser på, hvad Ewalds efterfølgere har lært af ham, og hvad de afviger fra ham i, vinder vi endnu en forstærkelse af det indtryk, orlogssangen umiddelbart giver: at vi her står over for et af den danske digtekunsts fuldkomneste mesterværker. Hvad enten efterfølgerne har forgrovet dens virkemidler, som Heiberg, eller forfinet dem, som Richardt, har de ikke dærvæd opnået en virkning, der i rent lydlig skönhed overgår den oprindelige.

SORT SALT

AF

A. CLÉMENT

Ordsproget „*Sal nigrum poscas a quo solvi male noscas*, Tagh soorth salth aff ondhe gællere“ findes endog tre Gange næsten enslydende i Peder Laales danske Text i Parabolæ. I Nyerups Udgave 1828 som Nr. 10, 233 og 944; i A. Kock och C. af Petersen: Østnordiska och latinska Medeltids-ordspråk, hvor Udgaven fra 1506, besørget af lærde Mænd ved Universitetet, er gjenoptrykt, er det sidste Nr. 949. Latinen har alle Steder *sal nigrum*¹, saa det synes ikke at være muligt, at her nogen Misforstaaelse af Ordet sort skulde kunne indsnige sig, og dog er dette sket ret tidligt, som det ses af Peder Syv: Undervisning om Ordsprog Nr: 5 i Peder Pedersen Siv: Almindelige danske Ordsproges anden Del 1688 fol b. v^o: „Mange kunde derfor rettes og bruges anderledis end i gemeen. F. E. Mand skal tage suurt Salt af onde Geldenere. (der er intet surt, men sort Salt. *Nigrum* P. Laale)“. Man synes altsaa forud for Syv at have tiltrængt en Ændring for Ordsprogets bedre Forstaaelse, fordi man nu kun kjendte lyst Salt og har vel ment, at Salt som andre Fødemidler kunde blive surt og fordærvet, tabe sin Kraft (Matth. V. 13). Peder Syv opfører selv Ordsproget i sin 1ste Del 1682 p. 148 som

Tag { sort Salt } af onde Geldenere.
 { suur Sild }

R. Nyerup forklarer, at „Gællere er Skyldnere“ og „at Meningen er, det er bedre hos en slet Debitor at faa Noget end Intet“.

A. Kock meddeler, efter G. Jónsson, den islandske Form:

„Tak grátt salt af vondum gjöldum“.

¹ Bruger Laale Neutrumsformen fordi sal niger betyder: bidende Spot?

Og dog havde det sorte Salt været en godt kjendt, endog hjemlandsk Vare, som det kan ses af et Sted hos Agricola: *de natura fossilium* 1546. Saltet regnes af ham til *succi concreti*, stivnet Lage, og en Del Findesteder for forskellig farvet Stensalt samt Indvinding af Saltkilder og Havvand nævnes, hvoriblandt „*at niger tantum est norvegicus is, qui coquitur in ferreis ollis, quo rustica plebs utitur*“¹ : kun sort er det norske Salt, der indkoges i Jærngryder, og som bruges af Landalmuen. Det ses, at *sal* fra nevtr. hos Laale er bleven masc. her.

Agricola (Bauer) var en Læge fra Chemnitz, men havde af Interesse for Metallurgien praktiseret i Joachimsthal, hvor Sølvværket, der gav Daleren sit Navn, laa. Han skrev Bøger om Bjergværks-kunsten og Stenlæren, hvori han samlede sin Tids Viden herom, og han viser sig at være mærkelig godt underrettet om Bjergdriften i Skandinavien, saa hans Udtalelser sikkert hviler paa Beretninger fra Øjenvidner, der maaske have arbejdet i Norge og Sverige som Bjergværksmestre. En af disse kan da have rejst fra Pommern til Kjøbenhavn, *Copenhagen Daniæ*, hvor man paa Vejen, som Agricola siger, ser Møens Kridtklinter: „*Muna deserta insula maris Balthici habet cretæ colles*“.

Har det norske Salt været sort, saa har vel dengang ogsaa det danske Salt haft en lignende Farve. Saltbrændingen var tildels en Husflid, siger Troels Lund², og den gik tilbage til forhistoriske Tider, Frithjofs Saga og Saxo omtaler „Saltueldere“³, Salt-sydere. De primitive Forhold, hvorunder denne Husflid dreves, har sat sit Mærke paa Produktet.

Men der er hos Agricola en vis Forbavselse over dette sorte Salt, som jo kun Almuen i Norge brugte. Saa sort synes han ikke at have kjendt det andetsteds fra. Nu har Agricola i en anden Bog: *De re metallica*, 1546, omtalt de ham bekjendte Maader at tilvirke Salt paa, og heri ogsaa, at Saltet kan blive mørkladent, „*subniger*“, naar Luden inddampes ved at brænde Straa under Panderne, idet da gloende Emmer heraf falde deri.

Men den i Norden ved Kysterne, fra Bretagne over Skotland til Skandinavien, gængse Saltfremstilling af Tangaske, som endnu drives den Dag i Dag, var ham ganske ukjendt. Hans Hjemmels-

¹ Agricola: *de ortu & causis subterraneorum* m. m. Ed. 1558 p. 202. ² Tr. Lund: *Dagligt Liv i Norden* V. 1883 s. 120 flg. ³ Saxo, *Vedels Overs.* 1851 f. 114.

mænd havde kun set Saltet og hørt om Jærngryderne, men ikke set Tangbrændingen og selve Saltkogningen.

Agricola beskriver Saltfremstilling af Havvand i Salthaver, der fordrer et varmt Klima, om den end ogsaa er forsøgt i Nord-Frankrig ved Springflod (*Laveries*) og i England¹, og han nævner den fra Tacitus² og Plinius³ kjendte Inddampning ved at øse Saltvand fra Saltkilder over flammende Baal, hvorved faas et sort Salt, hvad allerede Plinius bemærker. (Dette Salt optager jo desuden Træaskens opløselige Kalisalte). Denne sorte Blanding af Kogsalt og Potaske var Romernes *bedske* Salt, *sal niger*⁴. Ordet brugtes mest i overført Betydning, ogsaa uden Adjektiv: *sale & facetiis*, Cicero, ligesom græsk *ἄλες*, der endnu mindes i „attisk Salt“. Fra Plinius har han ogsaa Anvendelsen af Asken af Rør og Siv til Saltindvinding, og denne har sin Viden derom fra nu tabte Bøger af Theophrast. Agricola ved aabenbart ikke rigtig, hvad han skal stille op med denne Angivelse af Plinius og indblander i sin Gjengivelse en Fremstilling af Salpeter af „Saltjord“, som om det drejede sig om, hvad man kalder Salpeterplantager. Af Salpeterjord vandtes nemlig foruden Salpeter noget Salt, som kaldtes Salpetersalt⁵ (Licht: *Meditationes de sale communi* Hafnise 1749). Det er jo muligt, at Nordboernes Tangbrænding er blevet berettet til Theophrast, men Agricola ved intet derom af egen Erfaring, hans Meddelelse er kun en literær Arv. Umbrerne eller Imbrierne kaldes det ukjendte Folk, som brændte Siv og Rør, og V. Hehn⁶) mener, at disse Siv, som ogsaa omtales i Aristoteles' Meteorologia, voxede i Sumpe ved Saltkilder.

M. I. Schleiden⁷) nævner lignende Fremgangsmaader fra Afrika.

¹ Hvor derfor regnfulde Somre betød dyrt Salt og omvendt kan af Saltprisen nu slutes tilbage til Regnmængden. I. E. Th. Rogers: *Six centuries of work and wages* 1884. Samme: *The economic interpretation of history* 1888 p. 57 og 277. De engelske Saltværker leverede sort og graat Salt. ² Tacitus, *Aarhøger* Bog 13, Cap. 57, Varro: *de re rustica* Lib. 1, Cap. 7. ³ Plinius: *Historia naturalis* L. XXXI, 39. ⁴ Quenstedt, *Klar und Wahr* 1872 p. 227. ⁵ Der advares dog senere mod Brugen af dette Salt, „som ikke er „Kjøkkensalt“ af Maschmann: kort Undervisning for Landalmuen om at tilvirke raa Salpeter. *Oeconomiske Annaler* Bd. 10, 1807 p. 33. Det har vel overvejende været Kaliumklorid, da der anvendtes Potaske til Salpeterkogningen. ⁶ V. Hehn: *Das Salz, eine kulturhistorische Studie* 1873 p. 36. ⁷ Schleiden: *Das Salz, seine Geschichte, Symbolik u. Bedeutung im Menschenleben* 1875 p. 9.

Schleiden (l. c.) skriver ogsaa, at Plinius og Nonnus *bestemt* angiver, at den ovennævnte Saltindvinding af Saltvand ved Baal fandt Sted i Skandinavien. Dette er dog en Misforstaaelse. Plinius nævner kun Gallien, Germanien og Spanien. Lud. Nonnius¹ (ikke Nonnus) udgav 1627 en Bog: *Dieteticon s. de re cibaria*, der citerer L. Lemnius², en hollandsk Læge, der døde 1568, og som havde skrevet en Bog *de occultis naturae miraculis*, hvori det omtales, at man i „Zeland“ indvandt Salt af Strandtørvs Aske. Lemnius selv kalder denne Fremgangsmaade enestaaende og ukjendt, *singularis et inaudita*. Det er aabenbart Tørv fra undersøiske Moser, dækkede af Havet ved Højvande (Flod) og sænkede ved den saakaldte store Nordsøsænkning, ligesom den frisiske Havtørv, der kaldes Tuul og som senere skal omtales.

I Normandiet kaldtes den paa Kysten opdrevne Tang og Tare³ for varech⁴, wrac af oldn. vågrek, hvad Havet skyller i Land, som andet Vraggoods, og dette Navn gik over paa Asken. Senere kaldtes ogsaa de daarligere Sorter baade af Træ, af Sild og af Potaske for wrak, brak og wrakwrak⁵. I Skotland og paa Orkneyøerne kaldes Asken Kelp, men Tangen stadig wrack⁶. Olufsen meddeler, at Kelpbrændingen kom til Uist, Hebriderne, fra Irland 1730. Oprindelig brændtes Tangen svagt, men senere saa stærkt, at Asken smeltede⁷.

Tangasken, Kelp og Varech har i de senere Tider haft forskellige Anvendelser, da den indeholder mange forskellige Salte, men oprindelig er den fremstillet for det i den indeholdte Kogsalts (Klornatrium) Skyld, og Fremstillingen gaar sikkert tilbage til den Tid, da et agerdyrkende Folk kom til de nordlige Kyster af Europa og Asien (Japan), hvor Saltkilder mangle, og Klimaet ikke tillod Saltindvinding direkte af Havet. Man har meget snart opdaget, at Asken af den tørrede Tang, der blev benyttet til at tænde Baal

¹ L. Nonnius: *Dieteticon s. de re cibaria* 1645 L. I. c. 48 (ikke L. III c. 9 som Schleiden angiver). ² Levinus Lemnius: *De occultis naturae miraculis* 1590 L. III c. 9. ³ Tang er navnlig Fucusarter, medens Tare er Bændeltang, *Zostera marina*, Tarre hos P. Dass: *Nordlands Trompet* 1763 s. 178 Anm., Bindeltang kalder Begtrup den: *Agerdyrkningen i Nørre Jylland* 2. Bd. 1810, p. 509.

⁴ A. Fabricius: *Danske Minder i Normandiet* p. 121 og 334. Falk og Torp: *Etymologisk Ordbog* 1903: Wrak er et hollandsk Ord. ⁵ Lippmann, *Abhandlungen u. Vorträge* 2. Bd. 1913, p. 334. ⁶ Blackwrack er Fucusarter, Redwrack *Laminaria*arter, Thorpe: *Dictionary of applied chemistry* III, p. 143. ⁷ *Oeconomiske Annaler* 5. Bd. 1805, s. 267.

op med, smagte salt. De overvejende kjødspisende Folk (Jæger-folkene) behøve ikke Salt, f. Ex.: Lapperne (A. C. Dass)¹.

Blandt de Salte, der findes i Asken, er ogsaa ringe Mængder af Alkalisulfider, dannede ved Brændingen, ved Reduktion af Tangens Sulfater; selv ved meget forsigtig Foraskning dannes disse². Indkoges nu Saltluden af den urene Aske, antagelig efter at den er trukken fra det bundfældede, uopløselige Slam, i Jærngryder, angribes disse noget, og der dannes et intensivt sort Jærnsulfid. Noget Forsøg paa at bortskaffe dette er ikke foretaget, og Saltet er deraf blevet sort, som Agricola siger os.

Asken indeholder ogsaa ofte Alkalicarbonater (Soda og Potaske) i saadan Mængde, at den senere er anvendt til Fremstilling af disse Salte, ja var en Tid næsten den eneste Kilde til at fremskaffe en dog lavprocentig Soda. Det kan derfor ikke undre, at det fremstillede Produkt paa en Tid, hvor alle Salte var „Salt“, ikke altid dueede til Saltning³. Et „alkalisk“ Salt, der i Frankrig brugtes til Saltning (Kunckel: *Ars vitraria* p. 264), var vel netop Tangsalt⁴.

Sort Salt nævnes ogsaa følgende Steder i den ældre, nordiske Literatur, hvorpaa Prof. V. Dahlerup venligst har henledet min Opmærksomhed. I den ældre Gulathings Lov⁵ staar: *Næfrar skal hann (leiglendingr) eigi ljósta til sölu, nema hann þurfi at kaupá sér svarta salt*⁶. Birkens Yderbark⁶ maa han (Gaardbrugeren) ikke skrælle af til Salg, undtagen han tiltrænger at købe sort Salt.

¹ P. Dass: Nordlands Trompet 1763, p. 104. ² Forchhammer — Vid. Selsk. Oversigt 1844, p. 95. ³ Til Forklaring af Math. V, 13, Marcus IX. 56 og Lucas XV, 34 „men naar Saltet taber sin Kraft“ o. s. v., anfører Schleiden, l. c., p. 92, at der i Saltalen ved Aleppo ogsaa findes Soda. — Af det døde Hav vandtes ogsaa Salt, Ezekiel 47, 11, skønt kun Halvdelen af Søens rige Indhold af Salte er Klornatrium. ⁴ Naar derimod Lippmann: Abhandl. u. Vorträge I p. 109 foreslaar at tyde *fogière* (flicaria) som Søtang i Le roman de la Rose, 1864, v. 17032 fl:

*Ne voit-l'en comment de fogière
Font cil et cendre et voirre nestre?
(Ser man ikke, hvordan af Bregner
De bruge Asken til smukke Glas?)*

saa foreligger der næppe nogen Grund til at fravige Littrés gode Forklaring i Dictionnaire, 1863: *avant qu'on eut, pour la fabrication du verre, reconnu la superiorité de la soude, on y employait la potasse extraite des cendres de la fougère* etc. ⁵ Efter Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog. ⁶ Den yderste hvide Bark af Birk kaldes Næver. E. Pontoppidan: Norges naturlige Historie 1752, p. 224.

Naar man var i Nød for Salt, manglede „neyzlusalt“¹, det fornødne Salt, maatte det gaa ud over Birkene, som ikke taalte Afbarkningen², men kun til Kjøb af „svarta salt“, det tarveligste og lettest overkommelige, i Forhold til sit Indhold af Kogsalt dog maaske det dyreste, som man fik ved Brænding af Tangplanter og anvendte til Kvæget³. Men Saltsydningen selv var ogsaa begrænset ved samme Lov: „Salt skal hann eigi meira gera, en hann þarf at gefa búfé sínu, nema hann þurfi næfrar at kaupa sér“, Næver, Birkebark, var da som Fornødenhed ligestillet med Salt, det var næppe, som P. Claussön⁴ og A. C. Dass⁵ mene, alene til at tække Huse med, den brugtes, selvom den, som Pontoppidan skriver: (l. c.) „er saa fed og fast i sine Dele, at den midt i al Vædske kand mange Aar staa Forraadnelse imod“. Den efter Aarringene letsaltelike og i Varmen blødere og bøjeligere Bark havde endog vigtigere Anvendelser som Beklædningsmiddel. Den brugtes til Fodtøj⁶, anvendtes af Lapperne til Komager, og Navne som *næfrahótttr*, *næfrastúka*, *næframadr*, næverhat, næverærme og næverklædt Mand⁷, siger jo tilstrækkelig om Brugen, der bekræftes ved Fund af sammensyede Næver i gamle Lappegrave i Finmarken⁸. Den harpiksrige Yderbark har trodset Tidens Tand og derved vist sig at være en almindelig anvendt Ligklædning, som det var en daglig Brugsklædning, for hvis Anskaffelse Saltsydningen var tilladt. Inderbarken brugtes til Garvning af Huder, Fiskegarn og Baadsejl. Forbudet mod Saltkogning var iøvrigt et Led i Skovfredningen, som Bevarelse af Ejendommens Værdi for Ejeren, rettet mod Brugerens, ligesom Forbudet mod Birkens Beskadigelse. Der brugtes nemlig meget Ved til Saltkogningen.

Endvidere omtales et sort Salt af Debes i Færøernes Beskrivelse⁹ ved Omtalen af Grindehvalfangsten: „Aff Flesket smelte de meeste parten Tran, en deel salte de med sort Salt, oc fortære

¹ Norges gamle Love II, Landslejebolck VII—52, som er et andet Haandskrift af Gulathingssloven. ² P. Dass: Nordlands Trompet 1763, p. 68. ³ Norges gamle Love Bd. V, Glossarium. ⁴ P. Claussön Friis: Norriges Beskrivelse udg. 1632 af Worm, 1881 af Storm. ⁵ P. Dass: Nordlands Trompet 1763, p. 68. ⁶ Saxo, Vedels Overs. 1851, p. 482. ⁷ Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog. ⁸ Vid. Selsk. Oversigt 1853 og 1855, Lejrecommissions Særtryk — Undersøgelser i geol.-antikvarisk Retning p. 120 og 173. — Lapperne bruge endnu Birkebark til deres Telte (Koter) og Rygtasker (Konter). Kaarsberg: Nordens sidste Nomade. ⁹ L. J. Debes: Færøe et Færøa reserata 1673, p. 160, 1903 p. 156.

det ligesom andet Flesk. (Dette sorte Salt berede de aff Tang, hvilcke de tyrcke oc brende til Aske, med hvilcken Aske de salte Flasket; hvoraff det vel bevares, naar det blifver ophengt udi god Tyrcke oc seer sort ud ligesom røget Flesk, men inden til er det hvidt ligesom andet Flesk; saa hvo det icke kjender, skal icke kunde kjende det fra andet Flesk)*. Her bruges altsaa Asken raa, uden Udludning med paafølgende Indkogning, hvortil man har savnet Brændsel, uden Forsøg paa at fjerne fremmede mere letopløselige Salte (de bitre Magniumsalte og Natriumsulfat), ligesaa lidt som de uopløselige Kalksalte. Rigtig Tiltro til dette Salts konserverende Evner har man dog næppe haft, da dets Anvendelse forbindes med en nødvendig Indtørring, ogsaa fordi det indeholdt let henflydende Salte.

At dette Salt, denne Aske, er sort, skyldes at Tangen kun er forkullet, ikke brændt til ren Aske. Man har formodentlig ogsaa her gjort den Erfaring, at den stærkere brændte Aske, som let smeltede sammen til haarde, mørke Kager, var mindre egnet til Saltning, end den kun svagt forkullede. Ved den stærkere Brænding, som senere kom i Brug i Frankrig og Skotland, tilsigtedes og opnaaedes ved Brænding i Gruber, istedetfor paa den flade Strand, at danne mere Soda ved Kalkens Indvirkning paa Sulfaterne under Brændingen, og rigelig Kalk var altid tilstede som Muslinger og Bryozoskorper, foruden i selve Planterne; men herved blev Saltets Værdi som Salt forringet.

Tangsalttilvirkningen omtales udførligt af Professor i Landøkonomien G. Begtrup 1810¹ og han nævner netop Brugen af den raa Aske til Saltning: i Gylling Sogn, Hads Herred nedlægges Flasket i den tørre Tangaske, og han siger endog, at „sligt Flæsk er behageligere end saltet med spansk Salt“.

Arent Berntsen i Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed 1656 nævner som Landgilde² (f. E. en Gaard i Vandløse, Ølstykke Herred). baade *Saltaske* og hjemmebrændt Salt, foruden det fremmede graa Boysalt, som førtes fra Cadix eller en anden Bay i

¹ Begtrup: Agerdyrkningen i Nørre Jylland, 2. Bd. 1810, p. 509 ff. ² Direkte Anvendelse som Penge har Salt som stemplede Kager fundet i China. Marco Polo II c. 38. Samt hos Aztekerne i Mexiko, og begge disse Lande ere de eneste som havde særlige Guddomme for Saltet. Schleiden: Das Salz, p. 21. Hos os nævnes „viet Salt“ i en Folkevis. P. Syv: Det andet hundred Viser, Nr. XVI. 1695. Samt i Peder Smed c. 1530.

Spanien og Frankrig¹. Saa Færingerne ere altsaa ikke ene om at anvende den raa Aske.

I Kantsler Claus Gjordsens Optegnelser om Len fra 1520 (Nye danske Mag. VI. Bd., 1836) nævnes som Afgift af Ravnsborg Len (Laaland) tolv smale Tønner Salt, og af Næsbyhoved (Fyen) to pund Salt. Det er vistnok Tangsalt, her er Tale om, hvad ogsaa Allen², der anser Tangsaltet for det sædvanlige og oprindelige, mener.

Ligesaa naar Jesper Daa 17. April 1539 faar uvedkommende Saltbrænding paa Øen Lang (øst for Bogense) forbudt, og naar Chresten Friis 11. Juni 1542 forlenes med Ovegaard og Frovelunds Saltkjedel (Frøerlund syd for Lille Vildmose), hvorefter Danske Kancelliregistranter 1535—50 oplyser. Som en Undtagelse nævnes 25. April 1552 en Tilladelse for en vis Friis til at brænde *Saltvands Salt* i Aarhus.

Man vilde dog nu den kostbare Saltsydning til Livs, fordi den gik ud over Skovene, og 23. Juli 1552 beordres Saltpanderne paa Sebygaards Gods i Vendsyssel nedlagte og Saltlandgilde afløst af Penge; dog omtales 1569 et Saltsyderi i Ebeltoft, og 1572 faar Adrian v. Murbeck m. fl. Tilladelse til at syde Salt i Nørrejylland (Kancelliets Brevbøger).

Naar der senere i Vendsyssel 1662 betales Salt i Landgilde³, er det formodentlig ogsaa Tangsalt af hjemlig Tilvirkning, da Saltsyderi af Tangaske omtales dér 1759⁴, hvor det nævnes, at „*Asken destileres til Lage kaldet Sye Brou*“ (Syde Bryg?)

Thestrup⁵ angiver, at Saltpanden ved Haslegaard nævnes 1478 og omtaler „Stensalt“ (se nedenfor) fra Jyllands østre Strand og hjemmekaaget eller Læsø Salt. Dette sidste var oprindeligt Tangsalt, men blev senere indkogt af Havvand, opsamlet i Huller, gravede i Sandet ved Stranden og noget inddampet af Solen. Salt af Strandtang beredes i Klumper ligesom Sten eller Oste. For denne Landgjæld svares 12 Stene til en Ørtug eller to Skæpper Hartkorn. En

¹ Danske Magazin II 1746 p. 51: Spanien. Baj er Bourgneufbugten, Kalkar: Ordb. til det ældre danske Sprog, og Schleiden, das Salz p. 42. Fra Baie de Bourgneuf upførtes grovt Salt allerede i det 7de Aarh. Arup: Studier i engelsk og tysk Handels Historie. 1907, p. 307. ² Tre nordiske Rigers Historie IV, 1, 1870. ³ Samlinger til jydsk Hist. og Top. VII, p. 127. ⁴ Danmarks og Norges oekonomiske Magazin Bd. 3, p. 195. ⁵ Thestrup: Danmarks og Norges Krigs Armatur 1756, p. 260 og p. 364.

Tønde Saltaske til tre Skæpper Htk. Ved den ny Renteri Taxt 1661 blev Lyneborger Salt, Bay eller spansk Salt, Læsø Salt og sort Salt sat til henholdsvis 3 Rixd., 2 Rd., 1 Rd. og 1 Rd. pr. Tdr., medens den gamle Renteri Taxt var lavere, undtagen for Læsø Saltet. Form som Sten fik Saltet ved at tørres, indsvøbt i Klude, i varm Aske¹.

Et mærkeligt Salt navn findes 1518 paa Amager² nemlig *Oemersalt*. Formodentlig er det det samme som Emmer, tysk Ommer (Grimms Wörterbuch) og maa da ligeledes have været Askesalt.

Salt viide de oc paa atskillige Stæder i Bergenshus Lehn at syde oc brende synderlig i Hardanger, hvor de saa meget til veye bringe, at de der aff til andre kunde hafve at affhende³.

Pontoppidan⁴ omtaler ogsaa Tangsaltet og nævner Vendsyssel, Læsø og Sjællands nordre Side som Steder, hvor Tangen brændes.

Ved Ringkjøbing Fjord⁵ kogtes 1768 Salt af Tang, der forsigtig i tynde Lag brændtes til Aske.

Tangsaltet bragtes endnu i sidste Del af det 18. Aarh. til Torvs i Aalborg⁶ „i Form af Stene, men da Saltet var ureent, havde et graaligt Udseende og var ej fri for Bitterhed, blev det kun købt af Fattige“.

Paa Sjælland ved Sophienborg, tre Mil fra Hovedstaden, lod en Borger ved en Normand brænde Kelp (Soda) af Klevertang (Fucus) 1807, men hertil var der formeget Bendeltang iblandet⁷.

Napoleonskrigene og Continentalspærringen bragte imidlertid igen Liv i den gamle Husindustri, da Saltet fra Udlandet steg til 40 Rdl. Tønden⁸. Rentekammeret lod da udarbejde en „*Anvisning til at virke Salt af Tang*“ af C. S. Münster, Bergcandidat, i 1809⁹ og heri anbefales at fraskille de fremmede Salte, som ikke ere Kogsalt og skaffe disse bort „da Saltet ellers derved ikke alene bliver slet, men endog skadeligt for Sundheden“. Ogsaa paa at faa Saltet hvidt lægges der nu Vægt, og Midlet er Blod, hvorved der dannes et Skum, som indeholder Urenhederne, og dette fjernes. Dette Middel stod dog sjældent til den fattige Kystbefolknings

¹ Begtrup I. c. ² Nicolaisen: Amagers Hist. I, p. 88 og 143. ³ A. Berntsen I. c. I, p. 298. ⁴ Pontoppidan: Danske Atlas I 1763 p. 462. ⁵ Saml. til jydsk Hist. og Top. VII p. 35. ⁶ Begtrup I. c. ⁷ Oeconomiske Annaler, 10. Bd. 1807 p. 307; meddelt af Prof. K. Rørdam. ⁸ Begtrup I. c. ⁹ Ogsaa trykt i Olufsens Oeconomiske Annaler 11, 1809 p. 73.

Raadighed. Nyt var det heller ikke, det omtales af Agricola. Begtrup¹ arbejdede ogsaa for Udbredelse af Kendskab til en bedre Fremstilling af Salt af Tangaske. Ligesaa den for sin patriotiske Iver saa bekjendte Skuespiller H. C. Knudsen, der var bleven Forpagter af Jægerspris Færgesgaard; han kogte 1809 Salt af Tang og udgav en kort Beretning herom uden Titel². Endelig havde Datidens berømteste Naturforskere i Danmark Professorerne H. C. Ørsted og Zeise tilligemed Forchhammer undersøgt Tangaskens Forhold og indgave 1821 sammen med Justitsraad Esmarch en Ansøgning om tyve Aars Eneret paa at tilberede Glaubersalt, Soda og Kogsalt af Søtang³. For Ørsted var Sagen vel ikke helt ny, da allerede hans Fader Apotheker Ørsted i Rudkjøbing tidligere havde tilvirket Glaubersalt (Natriumsulfat) af Tangaske af Havbændel⁴.

Direkte anvendt til Gødning fandt J. C. Drewsen, at Tangaske af Blærekløer (*Fucus*) var skadelig for Vegetationen⁵.

Til en Tønde Salt regnedes tidligere at medgaa atten Bønderlæs tør Tang⁶.

Salttilvirkning af Tang er vel efter Krigen igen ganske ophørt, og mørkt Salt kendes ikke mere, men en anden Salttilvirkning,⁷ af „Saltflækker“, Salt inddampet paa Sandet af Solen i Ringkjøbing Fjord ved Lavvande, omtales til 1870⁸, til Græsbevoksningen standsede ogsaa denne Kilde til Salt, og dermed har formodentlig den fra Oldtiden arvede Industri helt endt sine Dage her i Landet.

Allerede Pontoppidan siger 1763 (l. c.), og han har sin Viden fra en ikke navngiven Forfatter i det oeconomicke Magazin, at Tangsaltet ikke egner sig til Smør, og dertil bruges nu det meste Salt, som indføres her til Landet. „Saltet vil ikke lettelig lage som andet Salt“⁹. Saltet var vanskeligt at opløse. Tangasken var, som tidligere berørt, ikke Kogsalt alene, den indeholdt efter de forskellige Arter af Søplanter vekslende Mængder af Magnium- og Kaliumsalte¹⁰ og efter som Indkogningen dreves, er der bleven

¹ Begtrup l. c. endvidere Olufsens Oec. Ann. 11 p. 55. ² Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. ³ C. Nyrop: Fredens Mølle 1905 p. 59.

⁴ Viborg, Vid. Selsk. Skrifter (3. R.), 3. Bd. 1805. ⁵ Landøconomiske Tidender Bd. 6, 1817, p. 200; meddelt mig af Prof. K. Rørdam. ⁶ Danmark og Norges

Oeconomicke Magazin B. 3. 1759 p. 190. ⁷ Begtrup l. c. p. 125. ⁸ Rambusch:

Ringkjøbing Fjord 1900. ⁹ Danmarks og Norges Oeconomicke Magazin III 1759 p. 195. ¹⁰ Forchhammer — Vid. Selsk. Oversigt 1844 p. 94.

mere eller mindre Kaliumklorid, Natrium- og Kaliumsulfat m. m. i Saltet.

Lægen I. C. Fabricius¹ i Tønder foreslog allerede 1766 en særlig Indvinding af *Laxer Salt* (Bittersalt, Magniumsulfat), og dette Salt blev ogsaa fremstillet i Norge ved Valø Saltværk af Moderluden som *Sal catharticum norvegicum*², endvidere vilde Fabricius indvinde *Tartarus vitriolatus* (Kaliumsulfat) og benytte den sidste Moderlud til Planteekstrakter istedetfor Spiritus vini. Fabricius eksperimenterede med det Salt, som de frisiske Bønder, som allerede nævnt hos Saxo³, lavede, ligesom de hollandske, af Tørv opgravet ved Ebbetid udi Stranden og brændt til *sort Aske*. „Tørven var dog temmelig blandet med Søegræs og dette Salts Beredelse er meer konstig og chymisk end de fleste andre Salt Syderier“.

Denne Tilvirkning af Salt i Gamsbøl og Dagebøl ophørte dog snart efter, da det havde en bitter Smag, og man ikke havde Brændsel (Tørv) nok til Indkogningen⁴.

Om Saltet, saa urent det sædvanligvis blev, var skadeligt for Sundheden, som Münster siger, er det *nu* vanskeligt at faa noget at vide om. Kalisalte forøge Diuresen og bevirke derved yderligere Saltforbrug, men de anses dog ikke nu for giftige, naar de spises, og om de ved stadig fortsat Brug og de tilstedeværende mindre Mængder af Sulfider og Jodider kunne have haft en særlig uheldig Indflydelse, vides vel ikke.

Dog var Kystbefolkningen ved de skandinaviske Nord- og Østersøkyster (som særlig brugte de urene Salte) tidligere befængt med Skørbug, inden denne Sygdom bredte sig over Nordeuropa i Slutningen af det femtende Aarhundrede⁵.

„Her udi disse Lande udi Europa, som ligge saa nær Østersøen oc nogle flere, er Skiørbug en ganske gemeen oc graserende siugdom“, skriver Simon Paulli i den Flora danica fra 1648 som netop blev til, efter Christian den fjerdes Befaling, for at bekæmpe denne Sygdom⁶, som et Udslag af Troen paa, at der voxede en Lægeurt for hver en Sygdom.

¹ Kbh. Vid. Selsk. Skrifter VIII 1760. ² Thue: *Salis communis descriptio* i *Acta medica continuata* 1753. ³ Saxo, Olriks Overs. 1908 p. 199. ⁴ Tetens: *Reisen in die Marschländer* 1788, p. 156. ⁵ Haeser: *Geschichte der Medicin og Real Encyclopædie der gesammten Heilkunde* Bd. 13, 1913. ⁶ Mansa: *Folkesygdommenes Historie i Danmark* p. 325—328.

Moderne Forskere, særlig Garrod, have ment, at Skørbug netop skyldtes Mangel paa Kalisalte¹, bl. a. fordi den kalirige Kartoffel, som dog først saa sent som 1719 naaede til Danmark, viste sig som et godt Middel mod denne Sygdom, hvis virkelige Aarsager endnu ere ukendte. Kalisalte fik Tangsaltspiserne dog rigeligt af.

Jens Munk², der 1620 i Hudsonsbugten mistede 60 Søfolk af Skørbug og dog med sit ene Skib kom hjem selvtrødte, ønskede næste Gang at faa røgede Fødevarer med istedetfor saltede, samt Gryn og Ærter, al Slags Frø og Sæd.

Det medicinske Fakultet der, efter kongelig Ordre, 1645 udgav „Underviisning om Skørbug, den gemeene Mand til beste“, begynder efter Hippokrates' berømte Forbillede med Luften, Vandet og Landets Beliggenhed, som faa deres Del i Aarsagerne, gaar saa over til de fordærvede Fødemidler, bl. a. „saltet oc slimet Kiød oc Fisk“, daarligt Brød o. s. v. og mener iøvrigt, at Sygdommen er baade arvelig og smitsom. Simon Paulli (l. c.) nævner foruden Østersøen kun „det onde og mulede Brød“.

Sygdommen havde jo nu bredt sig langt udenfor det Kystbælte, hvor der brugtes Tangsalt, hvor Saltsyderne næppe havde det tørre Brød for deres sure Arbejde³, det omtales hos Saxo, at deres Plads er blandt de ringeste Tjenere⁴, men Saltmadsspisingen havde ogsaa bredt sig stærkt⁵; alt kom først i Saltetønden, inden det sattes paa Bordet, fra Kongens Vildtbrød⁶ til Fattigmands Sild⁷, det var Tidens huslige Økonomi, der ganske vist ikke tiltalte hjemvendte Folk, der var blevne forvante i Udlandet, som Th. Bartholin⁸, paa hvis Pande Sveden brast frem, naar han saa eller lugtede disse umaadelige Saltmadsanretninger.

Nu vilde man derfor snarere søge Sygdoms-Aarsagen i de urene Saltetønder, der lugtede og hvor Kødet blev slimet, end i Saltet, eller, som I. Munk, i Mangel paa Grøntsager: „Paa det

¹ Encyclopædie der Hygieine 1905. ² I. Munk: Navigatio septentrionalis 1883 p. XLVII. ³ J. C. Fabricius V. S. S. VIII. ⁴ Saxo, Vedels Oversættelse. „Møghakkerne“ i Grundtvigs Overs. I China var Saltkogningen fra Oldtiden mere anset. Kejseren indviede aarlig Arbejdets Begyndelse, ligesom ved Agerdyrkningen, og Prinserne deltog personligt i Arbejdet. Schleiden: das Salz p. 21. ⁵ Mansa. l. c. ⁶ Troels Lund l. c. ⁷ I Middelalderen var sur Mælk, saltet Sild og sort Rug- eller Havrebrød Bondens Kost i Egnene om Østersøen. V. Hehn, das Salz p. 87. ⁸ Mansa. l. c. Th. Bartholini de medicina danorum dom. diss. 1666.

sidste krøbe wi omkring alleuegne derhoss, huor wi saae det mindste grøne at voxte oc komme aff Jorden, huilcket wi opgroffue, oc sugede paa hierte Roden deraff, det fornumme wi oss vel der effter“¹ skriver han l. c. p. 49.

Inden Reformationen havde man ogsaa i den lange Foraars-faste været henvist til salt Fisk og denne langvarige ensartede Diæt af saltet Spise beskyldes netop „to engender disease“².

Tangasken brugtes en Tid til de norske Glasværker. Den blev dertil prøvet i 1755 med „ynskelig Succes“³ fordi nu Sø-planterne brændes til „Potaske“⁴, her en uren Blanding af Natrium- og Kaliumkarbonat med andre Salte.

Renere Potaske, overvejende Kaliumkarbonat, brændt af Træved, har Danmark allerede i det trettende Aarhundrede paa-viselig, og sikkert ogsaa langt tidligere, udført til Brügge. I et Manuskript i Paris fra den nævnte By hedder det:

Ce sont li royaume desquex les marchandises viennent à Bruges: Norwegh, gerfaut (Jagtfalke), merriens (Tøndestaver), cuir bouli (tilberedt Læder), burre (Smør), sui (Tallig), oint (Ister), et pois (Harpiks), cuir de bouc, dont on fait cordouan (Gedeskind, der bruges til C.) Denemarche, parlefroy („Stadsheste“, Rejsheste, ikke Øg), cuir (Huder), oint, sui, cendre (Potaske), harens (Sild), bacons (Svin), Suedelen, vairs et gris (Graaværk), oint, sui, sain cendre (prima Potaske), et harpois (Harpiks) meddeler Warnkönig⁵. — Ved Aar 1550 sendtes Potaske til England „zur zeit Heinrich VIII (1509 — 1547) wird fur ein Last Asche aus Danske, verpackt in 14 Barrels 11 shilling bezahlt“⁶. Denne Potaske var dog ikke et Industriprodukt, men Affaldet fra Husenes Ildsteder, som Landets

¹ Prof. A. Holst i Christiania mener fornylig at have fundet et Specificum mod Skørbug i et Ekstrakt af Kaal tilsat med Citronsyre. ² I. E. Th. Rogers: Six centuries of work and wages 1884. ³ Hveding: Danmarks og Norges oeconomiske Magasin Bd. 8, p. 199. ⁴ I. C. Fabricius: Reise nach Norwegen 1779 p. 308. ⁵ Warnkönig: Flandrische Staats u. Rechtsgeschichte 1836 II, Anh. Urkunde Buch der Stadt Brügge LXXI p. 146, efter Fabliaux ou contes par le Grand d'Aussy 1829. merriens = merrain, cuir bouli = cuir bouilli, burre = beurre, sui = suif? ikke suie, oint = oing. ⁶ Lippmann: Abhandlungen u. Vorträge II, p. 342 efter Rogers: a history of agriculture and prices in England Bd. IV, p. 145, et dyrt Værk, hvoraf kun Bd. I—II findes i vore Bibliotheker, de senere derimod ikke, saa det mærkelige: „Danske“ kan ikke her kontrolleres. Lippmann antager det er Danmark, men i England var det dengang Navnet paa „Danzig“, ifølge Meddelelse fra Forfatteren Niels Møller.

Skove forsynede med Brænde. I England blev den købt op af særlige omrejsende Handelsfolk¹ og det samme var nok Tilfældet her i Landet. Om Glasmageren, der brugte den, skriver Kunckel (l. c. p. 347) *du bekommst und kauffst solche von Bürgern oder von Bauren, wie sie selbige in ihren Kachelofen, Feuerheerden oder unter der Braupfannen brennen.*

Men fra dette lille Indblik i Potaskens danske Historie, maa vi vende tilbage til Tangbrændingen. Den medførte nogle Ulemper, da Røgen derfra var „højest fornærmelig“ for andre Beboere. Videnskabernes Selskab nedsatte i den Anledning en Commission, hvis Beretning² afgaves 1804 af Prof. Viborg om de anstillede Forsøg, hvorvidt Tangrøgen kunde være skadelig for Fiskene i Havet og for Vegetationen paa Land; ogsaa Forsøg med Kvæg anstilles. Viborg udførte endog chemiske Analyser af Røgen og søgte at bestemme dens Bestanddele. Nøjagtigheden af disse Bestemmelser har næppe været ret stor, da han med Anthracometer ikke finder mere Kulsyre i Røgen, end Luften plejer at indeholde og med Fontana's Eudiometer³ mere Ilt end i Luften. Som en af Ulemperne nævnes, at Røgen drev ud over Havet⁴ og skjulte „Sømedene“⁵ (Mærkerne) for de Søfarende.

Tangbrændingen var altsaa endnu dengang almindelig saavel i Vendsyssel af Bændeltang, som i Norge af Fucusarter, men i Norge nævnes nu „Sode“ (Natrium- og Kaliumcarbonat), som Produktet og Forbrændingen skal derfor fortsættes til Asken bliver flydende (smelter) og det bør helst ske i Tangovne. I Norge brugtes Tangasken ved Glasværkerne ved Throndhjem til ca. 1870⁶, og senere har de Jodsalte, hvoraf der kun findes faa Procent i Asken, faaet saa stor Betydning i Teknik og Medicin, at Tangbrændingen stadig fortsættes for disses Skyld, men nu igen ved lav Temperatur, for at de ikke skulde forflygtiges. I Norge findes dertil nu en halv Snes Fabriker, der lave Jod (Fluglit kaldte Ørsted det)⁷ af Tangaske.

¹ Kunckel, *Ars vitraria experimentalis* 1679 p. 255. ² Vid. Selsk. Skrifter (3.R.), 3. Bd. for 1803 og 1804, K. 1805. ³ Efter en af Priestley 1772 (inden han opdagede Iltten) foreslaaet Methode til Luftundersøgelse ved Blanding med Kvælstoftveitte. S. M. Jørgensen: om Iltens Opdagelse 1907, p. 22. Vid. Selsk. naturv. Skrifter VII—4. ⁴ „Grøna salt“ kaldes det i Saga om Olaf den hellige. ⁵ Smlgn.: Uden Maal og Med; Øjemed. ⁶ Thorpe: Dictionary of applied chemistry III 1912, p. 143. ⁷ Af „flygtig“ og oldn.: „lit“ Glans. H. C. Ørsted: *Tentamen nomenclaturae*. 1814.

Da Norge saaledes næppe mere indvandt Salt af Asken, havde man forsøgt paa en anden Maade at hjælpe dette Land til sit Salt. I 1739—42 anlagdes et Saltkogeri med to Graderværker ved Valø i Nærheden af Tønsberg¹. Det er det eneste Sted, hvor man har forsøgt at gradere saa svage Saltopløsninger, som Havvandet er, og man maatte derfor snart indkøbe Salt i England, til at forstærke Saltluden med, inden Indkogningen fandt Sted.

Saa denne Teknik vakte ligesaavel Forundring, som tidligere det sorte norske Salt vakte det hos Agricola.

¹Karsten: Salinenkunde I 1846. E. Pontoppidan: Norges naturlige Hist. 1752 p. 334, efter I. Müller: Tønsbergs Beskrivelse. Holberg: Dannemarks og Norges Staat, 2den Ed. 1749 omtaler mærkelig nok ikke dette Værk, skjøndt han p. 539 nævner Saltdirecteuren v. Beust, der anlagde Værket. Saltværket dreves for kongelig Regning med stadigt Tab til 1819, gik saa over i privat Eje og blev nedlagt c. 1870. O. v. Buschman: Das Salz. I. 1909.

SYDSJÆLLANDSK NAVNESKIK VED AAR 1600

AF

GUNNAR KNUDSEN

Lolland og Falster er bekendte for deres mange gamle Tilnavne, der indenfor Bondestanden har levet fra ældgammel Tid lige til op mod vore Dage og nu lykkeligvis kommer til Ære igen; en righoldig Samling af dem er udgivet af P. Petersen i „Lolland-Falsters Navnebog“, Kbh. 1902, med Indledning af A. Olrik. Nu er imidlertid Lolland-Falster ikke ene om alle disse Navne; Møn og Sydsjælland viser sig at have haft en Mængde af dem foruden andre, som ikke findes paa Lolland-Falster. Naar man gennemser Navnelisterne i de ældste Extra-Skattemandtaller fra ca. 1600, viser de sydsjællandske Lister et ligesaa rigt, forskelligartet Navnestof som de sydlige Øer.

Indenfor Tilnavnene kan skelnes mellem arvelige og personlige Navne. Det vil i mange Tilfælde være aldeles umuligt at gennemføre denne Adskillelse, tilmed da de personlige Tilnavne (Øgenavne, Læjn) tit ender med at blive arvelige og dermed ligesom træder i større Anseelse. De gamle Mandtal fra Sydsjælland giver os en god Haandsrækning til at fastslaa, i hvilket Omfang og under hvilke Kaar disse Øgenavne har været brugt, og vi skal derfor særlig have vor Opmærksomhed henledt paa denne Side af Sagen.

Mandtallene skelner mellem Landboer 2: Gaardmænd (i det følgende forkortet til G), Husmænd og Inderster (betegnet ved H) og Tjenestekarle (betegnet ved T). Gaardmændene bærer næsten altid Arvenavne, stemmende i det store og hele med Lolland-Falsters, og som Arvenavne har de nok ogsaa her fulgt Gaarden, ikke Slægten, efter hvad vi i vore Dage har erfaret. Det nærmere herom er først oplyst i A. Olrik: Falsterske Tilnavne fra Idestrup

Sogn, Dania 1898, og senere paavist for større Omraader, ogsaa for Sydsjælland, ved Kommissionsbetænkningen „Dansk Navneskik“ 1899. Husmænd og navnlig Tjenestekarle faar derimod tit et karakteristisk personligt Tilnavn. Heldigvis har Mandtallene fra Vordingborg Amt 1610—14 bevaret Navnene paa Tjenestekarlene; dette er ikke Tilfældet for den følgende Tid, hvor kun deres Antal opføres udfor Husbondens Navn, og denne Betegnelsesmaade har desværre været den gængse rundt om i Landet.

I. Række-navne.

Naar Tilnavne optræder i sammenhørende Par eller Rækker, er det overvejende sandsynligt, at de henpeger paa et personligt Forhold mellem Bærerne af disse Navne, og at altsaa Navnene maa opfattes som personlige Tilnavne eller Øgenavne. Navnepar og Navnerækker er meget almindelige i Sydsjælland, og jeg skal her give en Fortegnelse over dem, jeg har forefundet i Mandtallene 1610—14.

Baarse Herred.			
<i>Skibbinge S.:</i>	Jacob Mand T.	Taageskov:	Christoffer Pinndt G. Madtz Stienn G.
	Olluff Drengh T.	Krymplinge:	P. Krumpen T. Chr. Lamb T.
	R. Pannekage T.	Engelstrup:	Lasse Foed ¹ H. A. thaa H.
	H. Eggegrød T.	Bækkeskov:	J. gammell T. N. Vngermand ² T.
	N. Studtmand H.	Hemmestrup:	J. Spurre H. R. Schadde H.
Skovhuse:	P. Mønboe T.	Størlinge:	Bendt Gaas T. Niells hanne T.
	Knud Fallstring T.	<i>Snesere S.:</i>	J. Myrre T. H. Sualle T.
Smidstrup:	J. Aldtforuis G.		Oloff Sneewer T. R. thøwer T. H. Regenwer T.
	A. Oxe T.		Auffue prestedreng T. Madtz deignedreng T.
<i>Everdrup S.:</i>			
	Olluff Kaare G.		
	H. Smid G.		
	N. Hønne T.		
	Oloff Spur T.		
Stavnstrup:	Boe Spur H.		
	Ib høig H.		
	Jep Spurre G. R. Katt T.		

¹ vist egentlig Foged, men her forstaaet som Fod.
opr. Ungarer, men her forstaaet som ung Mand.

² Ungerland betyder

	H. Suan G. Hollger Gagge G.	Græsbjærg: H. Koe G. R. Drøff G.
	H. Grib T. P. Holdt T. Tosten Fougit T. P. Vnderfougit T.	Ø. Egesborg S.: Røstoft: P. Oder T. H. Reff T.
Sneseretorp:	P. Piil T. R. Elleber T. Thure Egg ¹ T. R. Geck T. H. Pedersen hammer G. H. Rasmussen Tang G.	Hammer Herred. <i>Toxværd S.:</i> R. Ploug T. Essbern harre T.
Brøderup:	Hemming Piil T. Erich Bøgh T.	Nørre-Tvede: A. gedde T. J. Brasen T. P. Suder T.
Baarse S.:		<i>Nestelsø S.:</i> H. peffling T. R. hallhynting ² T. Jeppe huingell T. J. hilldring ³ T.
Risby:	Aage huedtsteen H. Jacop snideker H. Oluff Stoldt T. Søffren Hoffardt T. Peder Praler T. Aage pyntewelling T. Jørgen Thørre T.	Morten hors T. Willum høeg T. Morten Kiedell T. R. Grydie T. P. schleeff T. J. Nese T. Jørgen Mülle T. J. Mund T.
Beldringe S.:		Bonderup: Per Kiep T. H. støtte T.
Dyrlev:	H. Griib H. Lauris Øern H.	<i>Vejlø S.:</i> Abbenæs: J. giesling T. Olle Kylling T. Per Elling T. Claus Glente T.
Allerslev S.:		Ole skib T. J. Baadt G.
Ugledie:	P. Schadde G. P. Grib G.	
Udby S.:		
Teglstrup:	Jørgen Grib G. Hendrich Buer G.	
Ørslev S.:	R. Reff H. A. Øern H. R. Suan H. Olle threbeen H. Bendt Kiep H.	

¹ Egg kan maaske betyde: Længdesiden af en Ager el. Bulk mellem to Furur, og Geck: en Del af en Plov (begge Dele hos Moth), men det er dog usikkert. ² halvvoksen Karl. ³ = Helledreng, som helder, sætte Fodlænke paa Kvæg, Kalkar (?).

V. Egesborg S.:

Olle prest T.
 A. degen T.
 H. stillidtze T.
 Hemming Winckepill¹ T.
 N. Waadmund T.
 J. hind T.
 H. hioert T.

Hammer S.:

Morten Suane T.
 Bennte Gaes T.

Ring: Las Spillemand H.
 Henning dantz H.

Lundby S.:

Lundbytorp: H. Ørn T.
 Jeppe Krage T.

Kjøng S.:

H. Mund T.
 Bertold Hand T.

Svinø: N. Reff G.
 J. Pedersen hule G.

Sværdborg S.:

Chr. Klandtring T.
 P. Kiempe T.

Madtz hund T.
 Michel Reff T.

Niels Winter T.
 Madtz Sommer T.

Snertinge: H. Rauffn H.
 H. Storck H.

Neble: Jep Nes T.
 P. Mundi T.

Olstrup S.:

Kalby: Lauritz Koe T.
 Lauritz Kallff T.
 H. Studt T.

Tybjerg Herred.*V. Egede S.:*

Jørgen Gedde G.
 Per Abbør G.

Hertufmagle S.:

Spragelse: P. Kiep T.
 Olle Knippell T.

Tybjerg S.:

Orup: H. Mund T.
 N. haand T.

Tybjerglille: Jep gnaffuer T.
 Olle piber T.

Rislev S.:

P. Krumpen T.
 Lauris Rett T.
 Jep Stackedt T.
 Olle Langh T.
 H. tyck T.
 Chr. Small T.
 Claus halhynting² T.
 Per fulldkarll T.
 Olle dreng T.

Gjerdrup: Per piber T.
 H. trumslaar T.
 Jep Seckepibe T.
 Olle harpe T.

Til denne Række slutter sig i
 Naaby, *Skelby S.:*

H. piber T.
 Christen fiddlele T.
 R. Lutte T.
 Hemming Kromhorn T.

Luderup: H. Katt T.
 Olle Muus T.

Tyvelse S.:

N. Oxe T.
 P. stud T.
 Claus kiep T.
 Olle staffuer T.
 J. knippell T.

¹ Som blinker med Øjnene. ² halvvoksen Karl.

Sandby S.:

Buske: Olle thiur T.
Jep Oxe T.

Vrangstrup S.:

Jep Wgle H.
Olle høg H.

Olle proffuest T.
Mogens degen T.
Jep trindhatt T.
H. peffling T.

N. Wrang T.
R. Rett T.
Otte Krumpen T.

Mogens Lamb T.
H. Hallt T.

Næstved:

Aaderup: H. skuffe¹ T.
S. Kasteskuell² T.
H. Odder T.
Albrit Beffuer T.

N. Odder T.
J. beffuer T.
Jep Mohr T.
P. feldfros³ T.

Grimstrup: Jep Klantring T.
Poffvell passellig T.

Disse Rækkenavne staar næsten altid i Mandtallene opført i Sammenhæng, saaledes at ingen uvedkommende Navne trænger sig ind imellem dem og skiller dem ad; det bliver paa den Maade klart, at de ogsaa af Nedskriveren har været opfattet som sammenhørende Par og Rækker. Det ejendommelige ved Rækkenavnene er Leddenes beslægtede Betydning; det er Betydningen, som binder Navnene sammen. Formen kan undertiden ogsaa gøre det, f. Eks. rimede Par som Thure Egg: R. Geck eller L. Drucker: L. hugger (Dysted), men de er sjældne.

Rækkenavne dannes meget hyppigt af Tilnavne som Jyde, Fynbo, Skaaning, Falstring, Samsing o. lign., Ord, som siger, hvorfra Manden er kommet. Fraregnet et enkelt Eksempel er disse Rækker ikke medtaget. Og dog har disse Navne sikkert i Folks Bevidsthed dannet Par og Rækker. I Toxværd fandtes en H. fønboe H. og en P. Sellandzfahr H.; det sidste Nævn kan næppe tænkes forstaaet paa anden Maade end som Modsætningsnavn til Fynboen; en Mand paa Sjælland vil jo i Almindelighed ellers ikke faa Navnet Sjællandsfar. Det samme er Tilfældet, naar man i Træløse 1610 finder Jacob dansk, J. tydtzsk og H. Skonning T, og Aaret efter J. tydsch og S. dansch; Navnet dansk kan kun betegne, at Manden er sat i Række med de indvandrede. I det Tilfælde, at to Mænd bærer samme Fornavn, vil Afstammingsnavn være en kærkommen Hjælp til at skelne mellem dem, og H. Jyde og H. Fynbo er derfor et let og naturligt tilvejebragt Navnepar.

¹ Træskovl til at øse Korn med. ² Kasteskovl, til at kaste (rense) Sæd med. ³ — Jærv.

Rækker af Haandværksnavne forekommer ofte, fra Skræder og Skomager til Svarrer, Krudbrænder, Piber, Hugger, Lygtedreger, Bardskær, Kruer (o: Kromand) og Hestebytter, altsaa Haandværk i Ordets videste Betydning; disse Navne har næppe altid dækket over en virkelig Udøvelse af det paagældende Arbejde. Man kunde derfor meget vel tænke sig, at nogle af dem var givet som Øgenavne, og at Ikke-Haandværkere derved var sat i Række med Haandværkere, men da dette ikke vel lader sig paavise, har jeg ladet alle Haandværksnavnene ligge.

Rækkernes enkelte Led udgøres næsten altid af Folk af samme Stand. Tjenestekarlene bærer hyppigst disse Øgenavne; det er den løseste Del af Befolkningen, som bærer de løseste Navne; Gaardmændene, de gamle Landsbysamfunds mere faste Bestanddele, bærer de mere faste Arvenavne, og Husmændene indtager en Mellemstilling. Navnepar af G + T har jeg kun medtaget tre Eksempler paa, men de er maaske netop af denne Grund tvivlsomme.

Ogsaa fra den oldnordiske Litteratur kender vi Navnerækker, se Finnur Jónsson: Tilnavne i den isl. oldlitteratur i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1907. p. 366; her bruges de til at skelne mellem Personer af samme Fornavn, f. Eks. Óláfr hvítaskáld—Ó. svartaskáld. Det har vi, som antydte, ogsaa mange Eksempler paa i Danmark. For Eks. i Glumsø 1610 Per Mandt T og Sorte Per T, og 5 Laurids'er, der som Tilnavne bærer gielder, dauidt, hyellid, giedt og høgh.

Som Finnur Jónsson gør opmærksom paa, er det ene af Navnene i et Navnepar vel nok oprindeligt, mens det andet er sekundært; hvilket der er det oprindelige, er det i de fleste Tilfælde umuligt at afgøre. For vort Vedkommende kan vi dog sige, at det ene af Navnene i flere Tilfælde er et velkendt gammelt Arvenavn, f. Eks. i R. Ploug: Essbern harre, Morten [Suann: Bennte Gaes, H. Rauffn: H. Storck, Tosten Fougitt: P. Vnderfougitt, J. Gedde: P. Abbor. I alle disse Par er det førstnævnte det gamle Arvenavn (se P. Petersens Navnebog) og det sidste sikkert hidkaldt deraf; der foreligger en simpel Berøringsassociation, som bevirker, at det nye Navn hentes fra samme Forestillingskreds som det tidligere, og saaledes er sikkert de fleste Navnerækker opstaaet, hvad enten nu det primære Led er et gammelt Arvenavn eller et allerede fæstnet

Øgenavn. I Eksemplet J. Gedde : P. Abbor (1610) ser vi, at det sekundære Navn ikke slaar an, for i et senere Mandtal (1612) kaldes de J. Gedde og P. Nielsen.

II. Kortnavne af Stednavne.

Naar vi i 1611 i Risby finder Navneparret Aage Ries : Jacob bye, eller i Toxværd R. thogh : Sti Suerge og i Sværdborg Chr. Suerdt : R. Borre, kan der ikke være Tvivl om, at det er Stednavnet, der er spaltet og tillagt et Par af Beboerne som Tilnavn. Men i samme Mandtal findes ogsaa mange Navne, der synes at være Halvparten af Stednavnet, f. Eks. i Vrangstrup N. Wrang og Tyvelse Madtz See; hvordan disse Navne skal opfattes, er mere tvivlsomt, men tænkeligt er det jo, at kun den ene Part er bevaret, mens den anden ikke er blevet optegnet, for vi kan jo aldrig være sikker paa, at alle Personerne har faaet deres Tilnavne med i Mandtalslisterne.

Følgende Kortnavne forekommer:

Baarse Herred.

Udby S.
 Udby: Oluff Wbbe T.
 Skallerup: Chr. Schall T.
 Teglstrup: A. theige T.

Skibbinge S.
 Smidstrup: R. Smidt T.

Everdrup S.
 Krymplinge: P. Krumpen T.
 Bækkeskov: J. Beck T.
 Stavnstrup: R. Staffuer T.
 Størtinge: Chr. Større T.
 Bøgesø: Oluff Bøg T.

Snesere S.
 Snesere: Olluff Sncewer T.
 Olluff Snee T.
 Sneseretorp: Morten Torp T.
 Overeven: Oluff Ore T.

Sjølte: { J. Schøtte T.
 { L. Holt T.
 Røttinge: R. Røtte T.

Aaside: Madtz Aas T.
 Skovbygaard
 (nu Engel-
 holm): R. Schoffue T.

Baarse S.

Baarse: Søffren Borre T.

Risby: { Aage Ries H.
 { Jacob bye H.

Allerslev S.

Allerslev: J. Sløff T.

Beldringe S.

Dyrlev: Fallentin Diur T.
 Hastrup: A. Hadt H.

Ø. Egesborg { Morten Ege T.
 S. og By: { Jep Spurge T.

Kallehave S.:

Stensby: Chr. Steen T.

Hammer Herred.

Toxværd S. { Sti Suerge T.
 og By: { R. thogh T.
 Nørre-Tvede: Jep Thude T.

Olstrup S.

og By: N. Vglle T.
 Kalby: Lauritz Kallff T.

Rønnebæk S.

og By: Mogenns Bech H.
 Borup: R. Borre T.

Lundby S. { Jeppe Lundt T.
 og By: { Anders bij T.

Hammer S. { Morten ham T.
 og By: { Rasmus Mehr T.

Kjæng S.

og By: A. Kiøng T.

Sværdborg S. { Chr. Suerdt T.
 og By: { R. Borre T.

Neble: { Mouritz Neb T.
 { Willadtz Bell T.

Nestelsø S.

og By: J. Nese T.
 Lille Tvede: H. tuede T.

Mogenstrup S.

Blangslev: P. Bang T.
 A. løber T.
 H. sløff T.

Tybjerg Herred.*Tybjerg S.*

Orup: Lauritz Ruppe T.

Herlufmagle S.

Torpe: Chr. torp T.

Skelby S.

Holløse Mølle: Lauritz hollt T.
 Træløse: A. Øes T.

Tyvelse S. og

By: Madtz see T.

Vrangstrup

S. og By: N. Wrang T.

Næsby S.

og By: J. Nese T.

Næstved S.

Aaderup: H. Odder T.
 N. Odder T.

Mærkeligt er det, at kun Mandtallet fra 1611 er rigt paa disse Kortnavne; bortset fra en enkelt Undtagelse er nemlig alle Exempler hentet derfra, og de andre Mandtal 1610—14 indeholder næsten ingen af dem, uagtet vi kan se, at flere af de Personer, som 1611 bærer de mærkelige Kortnavne, i andre Mandtal findes under andre Navne; saaledes hedder Aage Ries: Jacob bye (1611) Aaret i Forvejen Aage huedtsteen: Jacop snideker.

Kortnavne er dog ikke noget aldeles ukendt; i P. Petersens Navnebog kan fra Lolland-Falster findes f. Eks. Band (af Bandholm), Bøn (af Bønstrup) og Engel (af Engestofte), og udelukket er det ikke, at man ad denne Vej skal søge Forklaringen paa andre gamle korte og uforstaaelige Tilnavne.

Da vi for Sydsjællands Vedkommende kan følge Befolkningen Aar for Aar gennem Mandtallene, vil vi derfor træffe den samme Mand nævnet Gang paa Gang. Navnets Stavemaade kan skifte fra Aar til Aar, og Fornavne kan veksle, saa vi faar ikke altid det bedste Indtryk af Skrivers Omhu. Tilnavnene kan ogsaa

veksle; Salomon Wisenes hedder ogsaa Salomon Jensen, og nævnes saaledes ikke altid med sit Øgenavn; det samme gælder som om P. Abbor, som i Virkeligheden hedder P. Nielsen. — En Mand i Smidstrup hedder 1610 J. Wiis, men 1612 og 13 J. Aldtforuis; en Begivenhed i Mellemtiden kan jo have bevirket dette Navneskifte.

N. Spillemand i Tjørnehoved bærer en enkelt Gang Navnet N. titudt, som vel hentyder til, at han i sin Egenskab af Musiker tit er ude om Natten. I Tyvelse bor 1610 Daffuidtt Salltere (o: Psalter), som næste Aar kaldes Davidt Kongh; begge Tilnavne røber tydelig Tilknytning til den bibelske David.

Med Rækkenavnene og Kortnavnene har vi dvælet ved de største Ejendommeligheder ved Sydsjællands Navnegivning, og Pladsen tillader ikke at gaa videre. Mange af Øgenavnene er ellers interessante; de giver kulturhistoriske Oplysninger og kan være meget morsomme. Navne som Morten Harre og Michel Reff (dette sidste findes mange Gange) kender vi endnu fra Børnerim, og her har vel Fornavnet af sig selv trukket Øgenavnet med sig; det samme er vel Tilfældet med Affwe Markat, hvor Affwe, der vist svarer til det fra Runestenene kendte Api, er blevet forstaaet som Abe og har faaet tilføjet Ordet Marekat, som betyder det samme. Møllersvenden i Holløse Mølle hed H. tagdyeb, vel nok fordi han stak Toldkarret dybere i Sæden, end Folk syntes om. Chr. wandpind har mulig givet sig af med at vise Vand. Andre har Navn efter deres Udseende: N. førkarll, Smucke Madtz, Sorte Per, J. Suerting (o: den sortsmudsede), Oluff Vngelenk (tysk = kluntet), Tue Suibugh (o: Bue i Hvælving = krum), Chr. Klandtring (o: Svækling), Hemming Winkepill (o: som blinker med Øjnene) og J. Rødbeen. P. langbrogh har vel været langbenet (jfr. oldnordisk Helga langbrók).

Enkelte synes at sætte Pris paa god Mad: Jep Callun, Olluff Flesk, P. Pannekage og J. Sødgrød, maaske de har stjålet de paagældende Sager; andre holder mere af de vaade Varer: H. Dus, Boe Hellekande og N. Waadmund, maaske ogsaa H. goed thud. De fleste har vel Navn efter deres Færd: Salomon Wisenes, Jens Dannemand, Jep threffiind, N. Slente (o: som gaar ledig), Morten Kieltringh, A. Nimmerfromb, J. Negendank, Per Dieffuell, H. hop-pischarn, Claus kastekiep, Niels Tidtfordriff, P. Rasen, H. Alleuegen, H. goedag og mange flere. Andre bærer Navne som Nilaus Nisse, Morten pindsuin, J. Brumber og H. Stillidtze, Peder

Poese og H. Nyenstadt, men det faar nu være tilstrækkeligt med disse Exempler.

Naar vi staar overfor en saa overvældende Navnerigdom som her, ligger det nær at spørge om, hvad Grunden vel kan være. Det er klart, at alle Tjenestekarlene i en By næppe har kunnet blive benævnt med en sammenhængende Række Navne, uden at der bestod et Forhold mellem dem paa en eller anden Maade, og Øgenavne af den Art, som er den fremherskende her, tyder paa et fortroligt, kammeratligt Forhold, som ikke kunde tænkes opstaaet paa Steder, hvor Folk levede isolerede og fremmede for hverandre. Og vi har Tegn paa, at der i det 16.—17. Aarh. netop i Sydsjælland fremfor andre Steder har været Lejlighed til selskabeligt Samvær — det er i Gildeshusene i Landsbyen. Jeg skal nævne, hvad jeg i det af mig benyttede Materiale har fundet om Gildeshuse:

Skibbinge: Matrikel 1664: Paa byens fortog Gildeshuset, giffuer Inted.

Ugledie: Matr. 1664: Gildestuen.

Gjederød: Matr. 1664: Gildestaffnen.

Sd. Mern: Matr. 1664: Gildeshuset.

Herlufmagle: Matr. 1664: Det gammel gildishus.

Mandtal 1610 nævner Chr. Kroemand.

Rislev: Matr. 1664: gildeshusit, og Mandtal 1610: Gilldis Manden.

Grumløse: Mandt. 1610 Jens Gildeshus, 1612 Jenns i Gilleshuus.

Langebæk: Mandt. 1614: A. Gildehus.

Ørslev: Mandt. 1610: Jenns Gildeshus.

Sværdborg: Mandt. 1612: Claus i Gillehuues.

Det fremgaar af disse Oplysninger, som ad anden Vej vil kunne suppleres, at der i Sydsjælland (Baarse, Hammer og Tybjerg Herreder) har været adskillige Gildeshuse. Dette er saa meget mere paafaldende, som vi ellers ikke finder Gildeshuse omtalt andre Steder (Bornholm undt.) i disse Kilder. — I Gildeshusene er Ungdommen kommet sammen — de ældre vel ogsaa, men Tjenestekarlenes Navne viser, at Ungdommen har været godt med; Skade kun, at ikke Pigernes Navne er bevaret; det havde uden Tvivl uddybet Billedet meget. Gildeshusene har været en Slags Kulturbærere, og Rester af den Aand og det Lune, der har sprudlet ved de sydsjællandske Gilder, har vi bevaret i Navnene; det er vel ogsaa de eneste, fattige Minder, der er levnet os.

OM BEGREBET GRUNDLED

AF

J. BYSKOV

Jeg skrev i 1912 et lille Stykke her i Tidsskriftet, hvor jeg gjorde opmærksom paa nogle Ejendommeligheder ved Brugen af *der* som foreløbigt Grundled og ved Ordstillingen, som Brugen af *der* viste sig at have nogen Forbindelse med. Jeg nøjedes dengang i det væsentligste med at pege paa Fænomenet uden at give nogen Forklaring deraf og i Grunden ogsaa uden at føre Undersøgelsen til nogen Afslutning, og naar jeg ikke gik videre, var det hovedsagelig, fordi jeg ikke kunde komme til Klarhed over Problemet, der viste sig. Jeg finder ogsaa endnu, at der er væsentlige Vanskeligheder tilbage; men jeg vil dog her forsøge at føre Undersøgelsen noget længere, saaledes som jeg dengang bebudede.

Det Stykke, jeg skrev, har vakt Professor O. Jespersens Opmærksomhed, og han har i „Sprogets logik“ dels kritiseret det, jeg har skrevet, dels søgt at føre Undersøgelsen til et Resultat. Det vil være rimeligt, at jeg tager Hensyn til, hvad han har skrevet derom, naar jeg her genoptager Emnet.

Det hele drejer sig, kan man gerne sige, om, hvorledes man skal bestemme Begrebet Subjekt (Grundled) i en Sætning, og det samme Spørgsmaal var Genstand for en Artikel, jeg tidligere har skrevet her i „Danske Studier“ (Bestemmelsen af Grundledet i Sætninger af Formen Navneord + uselvstændigt Udsagnsord + Navneord, 1907), et Stykke, som Jespersen ogsaa har skænket Opmærksomhed.

Naar man danner en sproglig Betegnelse, der skal omfatte en meget stor Mængde af forefundne Genstande, vil det ofte være særdeles vanskeligt at afgrænse denne Betegnelse ved en Definition. Dette kender vi fra de forskellige Videnskaber. Skal Definitionen

være udtømmende og samtidig ikke lang som en hel Afhandling, kommer den til at benytte Ord, der er saa indholdsrige, at de i sig selv ingenting siger. Jeg mindes et Forsøg paa at sige, hvad et Tal er. Definitionen er givet af T. N. Thiele i Videnskabernes Selskabs Skrifter 6. Række, 1886 og lyder saaledes:

„Ved ubenævnte Tal eller kort Tal forstaa vi altsaa dels Identitetsnumeralets absolute Bestemmelse, dels Forskjelsnumeralernes relative Bestemmelser i saadanne Forestillingsgrupper, hvor alle Forskjelsnumeralernes Bestemmelser ere Numeralsnumeraler“.

Skal man definere Begrebet Sætning og de dermed sammenhørende Begreber Subjekt og Prædikat, er Vanskeligheden ikke mindre og rejser sig til Dels af, at man er eller føler sig bundet af rent formelle Hensyn. Det er i de fleste Sprog ved ydre Kendetegn af forskellig Art, navnlig Substantivernes Nominativsmærke, angivet, hvad der er Subjekt, og man føler, at denne Angivelse er af en saadan Art, at man maa respektere den ved den Bestemmelse, man vil give af Begrebet. Paa den anden Side er Ytringernes Mængde saa uoverskuelig, og de Forbindelser, hvori man træffer Nominativen, saa forskelligartede, at det maa forekomme ugørligt at samle det alt under en enkelt kort Udtalelse, naar den virkelig skal beskrive, hvad der hører derindunder.

Man kunde naturligvis komme af Sted med denne gordiske Knude paa den gammelkendte Maade ved at hugge den over uden at tage mindste Hensyn til alle dens indviklede Slynngninger. Det vil her sige, at man kunde give en vilkaarlig Definition af Begrebet, f. Eks. ledet af, hvad man i Logikken forstaar ved det. Men der er ikke mange moderne Sprogmand, der vil gaa den Vej, og der er maaske ingen, der konsekvent vilde gennemføre en saadan Betragtning. Naar vi har Formerne *jeg* og *mig* til at betegne Ordets forskellige Stilling i Sætningen, vil man finde Sagen afgjort, saa snart det er en af disse Former, man træffer paa i en Sætning. Ændres i Tidens Løb Sætningerne *mig tørster*, *mig synes*, *mig mangler* til *jeg tørster*, *jeg synes*, *jeg mangler*, saa holder vistnok alle paa, at Personbetegnelsen i de sidste Sætninger maa kaldes Grundled, og at der maa findes et andet Navn til den i de første Sætninger.

Jeg kan ikke tro andet, end at Jespersen ogsaa mener dette, selv om han Side 55 udtrykker sig saaledes, at man kunde formode, at han ikke gør det. Han skriver der:

„Byskovs afhandling (den fra 1907) er interessant ved at vise hvordan et saa „formfattigt“ sprog som dansk virkelig paa flere punkter gør en formel forskel paa subjekt og prædikativ (om end ikke ved hjælp af endelser eller sligt). Men afhandlingen er tillige karakteristisk for sprogforskernes sædvanlige stilling over for logik, idet han i indledningen siger: „Hvis man betragter sagen fra logikkens standpunkt, eller hvis man ser paa grundledet udelukkende som en betydningskategori, kan man næppe komme til klarhed derover; men det vilde da ogsaa være urigtigt, eftersom sproget selv paa flere maader viser, hvad der er grundled. „Altsaa, naar vi har et sprogligt kendetegn, er det endog „urigtigt“ at spørge efter logiske kendetegn; logik er aabenbart en videnskab, der staar under sprogvidenskab eller grammatik, i alt fald naar den skal anvendes paa sproglige spørgsmaal“.

Det kan gerne være, at Ordet „urigtigt“, som jeg har brugt, ikke er saa heldigt; men jeg vilde altsaa tro, at vi i Realiteten er enige, at altsaa Formen *jeg* uden videre Diskussion regnes for Grundled, naar den forekommer knyttet til et Udsagnsord, og at Formen *mig* ikke skal regnes for Grundled, selv om den staar paa samme Plads og tilmed kunde synes at have samme Opgave.

Nogen Rangforordning mellem de to Videnskaber Logik og Grammatik har man jo ikke dermed indladt sig paa at give. Man har kun gjort gældende, at ved sproglige Undersøgelser og Bestemmelser er Logikken en underordnet Videnskab, der kun kan optræde tjenende, ikke bydende, og i den rene Logik og de Undersøgelser, der maa anstilles der, er Grammatikken af underordnet Rang. Jeg synes ikke, det kan være anderledes.

Naturligvis vilde det være helt forkasteligt, om Grammatikerne ikke benyttede Logikken som Hjælper, hvor den kan yde nogen Hjælp, og det vilde sikkert ogsaa være godt, om Logikerne noget mere vilde tage Hensyn til Grammatikken, end de i Almindelighed gør. Jespersens Bog er et Vidnesbyrd om, at der kan komme noget ud af et Samarbejde mellem de to Videnskaber.

Jespersen mener ligesom jeg, at det for at faa klaret det sprogligt-logiske Forhold mellem Subjekt og Prædikat vil være af særlig Betydning at undersøge Sætninger af Formen *Navneord + er + Navneord*. Han kommer til det Resultat, at det hele kan klares ved den Regel, at

„*Subjektet altid er det mest specielle, det, der kan udsiges om det*

færreste antal individer, medens prædikativet er det, der i sammenligning med det andet, er mere generelt og kan udsiges om flere individer“.

Jeg maa her for det første udtale min Forundring over, at han bruger Formen *kan udsiges* i Stedet for *udsiges*; thi det er netop det, der har Betydning, om Ordet i den særlige Anvendelse er brugt som en omfattende Betegnelse, ikke om det i en eller anden derfra forskellig Ytring *kan* bruges generelt.

Men der er en mere dybtgaaende Uenighed mellem os.

Han har undersøgt de fire Sætninger, jeg her i Tidsskriftet har behandlet:

1. Min Broder er *ikke* den ældste Dreng i Skolen,
2. Min Broder er den ældste Dreng i Skolen *ikke*,
3. Den ældste Dreng i Skolen er *ikke* min Broder,
4. Den ældste Dreng i Skolen er min Broder *ikke*,

og hævder, at det er undgaaet min Opmærksomhed, at Ordet *Broder* betyder noget forskelligt i de fire Sætninger, og at det netop er saaledes, at det betyder noget mere generelt i de Sætninger (2 og 3), hvor det er Prædikat.

Deri har han Ret, og jeg synes, det er en interessant lagttagelse, han der har gjort; men han bygger for meget paa den. Han ændrer Eksemplet til:

1. Moder var *ikke* den ældste Kvinde i Landsbyen,

2. Moder var den ældste Kvinde i Landsbyen *ikke o. s. v.*, hvor det er endnu tydeligere, at *Moder* har de to helt forskellige Betydninger. Men han vilde ved at se lidt mere paa disse Sætninger have opdaget, at „denne Vej er ingen Vej“, eller i alt Fald at han her har forladt den Hovedvej, han havde begivet sig ud paa og er kommen ind paa en Gangsti, der fører i anden Retning og for Resten da næppe fører ret langt. Hvis han blot havde beholdt Ordet *min* foran *Moder*, vilde der ikke ske nogen Betydningsforandring.

Der er unægtelig — hvad jeg da ogsaa har benyttet i de Betragtninger, jeg har anstillet — i mange Tilfælde en Forbindelse mellem Distinktionen: Subjekt-Prædikat og Distinktionen: specielt-generelt, og vi lærer her ved Jespersens lagttagelse, at Loven endog kan virke paa den Maade, at samme Ord kan ændre Betydning i Retning af specielt eller generelt, efter som det har Stilling som Subjekt eller Prædikat.

Men det forhindrer ikke, at der er en Mængde Sætninger af

Formen Substantiv + er + Substantiv, hvor Modsætningen specielt-generelt slet ikke kan komme til Anvendelse som Kendetegn, og hvor det dog formelt i vort Sprog kan angives, hvilket Substantiv der er Grundled. Jeg har andensteds (Dansk Sproglære, 2. Udg. 1912, Side 65) benyttet Sætningen:

Werlauffs Moder var Vilhelmine Frederikke Wirth, hvoraf der kan dannes fire Sætninger svarende til de fire ovenfor anførte

1. Werlauffs Moder var *ikke* Vilhelmine Fr. Wirth,
2. Werlauffs Moder var Vilhelmine Fr. Wirth *ikke*,
3. Vilhelmine Fr. Wirth var *ikke* Werlauffs Moder,
4. Vilhelmine Fr. Wirth var Werlauffs Moder *ikke*.

Det er ogsaa her i alle Tilfælde for den umiddelbare Sprogbevidsthed tydeligt nok, hvad der er Grundled i de forskellige Sætninger, og det er i alle fire Tilfælde angivet ved Stillingen af Nægtelsen, ganske som i de andre Eksempler, jeg har brugt.

Det er imidlertid umuligt at opfatte *Werlauffs Moder* som Betegnelse for noget mere generelt i 2. og 3. end i 1. og 4., og lige saa umuligt at faa *Vilhelmine Frederikke Wirth* til at være mere generelt i 1. og 4. end i 2. og 3.

Ogsaa i andre Tilfælde synes det mig ugørligt at anvende Betegnelsen eller Kendetegnet: specielt-generelt paa Subjekt og Prædikat. Siger jeg:

Aprilsvejr er Herregunst,
kan jeg ikke tale om, hvad der er mest generelt af de to Ting, lige saa lidt som man kan tale om, hvad der er det mest omfattende Begreb enten en Symaskine eller en Vandmand, da det er Begreber, der slet ikke kan indordnes under hinanden. Ikke desmindre og trods alle mulige logiske Regler er det anførte Udtryk en klar og fuldt forstaaelig Sætning, og det kan ganske som i de andre Sætninger formelt angives, hvilket af de to Led der er Subjektet.

I Sætningen

At digte er at holde Dommedag over sig selv er det mig heller ikke muligt at komme til at opfatte den sidste Navnemaade som den mest generelle Betegnelse; men jeg er ikke i Tvivl om, at den første er Sætningens Grundled.

Jeg mener da, at man ikke har givet nogen god endsige udtømmende Bestemmelse af Grundledets Betydningsejendommelighed i saadanne Sætninger, naar man nøjes med at sige, at det er det

mest specielle af de to Led, og jeg mener, man kan faa en mere træffende Angivelse og samtidig en mere frugtbar Synsmaade ved at vende Blikket andensteds hen.

Jeg tror, det er heldigere at tage Udgangspunktet i den gamle Regel, at Sætningens Opgave er „at udsige noget om noget“, saa Grundledet altsaa er det, man vil meddele noget om, og Omsagnet det, der skal meddeles derom.

Derved beskrives tilfredsstillende alle de Sætninger, jeg foran har nævnt. Naar vi flytter Nægtelsen, saa vi i Stedet for Sætningen:

Werlauffs Moder var *ikke* Vilhelmine Frederikke Wirth, faar: Werlauffs Moder var Vilhelmine Frederikke Wirth *ikke*, sker der Betydningsforandring, og netop den — og saa vidt jeg kan se, kun den —, at i 1ste Tilfælde gives der os en Meddelelse om Werlauffs Moder, men i sidste fortælles der om Vilhelmine Frederikke Wirth.

Jeg tror, Jespersen kommer for hurtigt fra denne populære Definition af Grundledet. Han siger, at den kan, „hvis vi tager den til udgangspunkt, føre til forskellige mer eller mindre mærkelige resultater“, og han nævner derefter nogle af de Betragtninger som Stout, G. v. d. Gabelentz, H. Paul og Høffding har anstillet derover, men ender med at finde det hele lidet værdifuldt og ret uklart og gør ikke selv noget Forsøg paa at uddrage Resultater deraf for Danskens Vedkommende.

Jeg synes, han har Ret i, at man ved at læse igennem, hvad de nævnte Forfattere har skrevet derom, snarest maa ende med at lægge det hele til Side med en Følelse af at have læst en hel Dyngte væsentligst taagede og uklare Betragtninger; men jeg finder da rigtignok, at det langt fra i lige høj Grad gælder dem alle. Hvad G. v. d. Gabelentz skriver derom i „Die Sprachwissenschaft“ er der vel næppe ret meget andet godt at sige om, end at det er elegant skrevet; men jeg synes ikke, man kan læse, hvad H. Paul skriver i „Prinzipien“ uden at faa Følelsen af, at det er noget af Betydning, der er Tale om. Jeg vilde ønske, Jespersen kunde komme til at interessere sig noget mere for dette Emne; der kan sikkert komme noget ud af det.

Naar Grundledet betegner det, der skal meddeles noget om, vil dette i Almindelighed betyde, at det betegner en Forestilling,

som er til Stede i Tilhøreren's Bevidsthed, og som man nu knytter en ny Forestilling (Omsagnet) til. Det vil i alt Fald ofte være saaledes i en Sætning, at der er et Led, der fremhæver sig blandt de andre som det for Tilhøreren eller for begge Parter bekendte og givne, og et andet, der fremhæver sig som det, der indeholder den nye Oplysning.

I mange Tilfælde synes Grunden til, at vi foretrækker at udtrykke en Sætning i Lideform i Stedet for i Handleform, at være den, at det bekendte og givne Led, det naturlige Udgangspunkt for Fremstillingen, vilde være Genstandsled i den handleformede Sætning, og derfor vælger vi hellere Lideformen, hvorved vi faar dette Led til at være Grundled. Det falder naturligt at sige:

Hansens nye Bil kom susende gennem Byen for lidt siden,
og den overkørte vor lille Hund.

Men kommer den sidste Meddelelse i en anden Forbindelse, kan man komme til at foretrække Lideformen:

Vor lille Hund kom løbende i al Skikkelighed over Landevejen, og der blev den overkørt af Hansens nye Bil (der kom susende),

Det bekendte og givne falder imidlertid ikke altid sammen med det grammatiske Grundled, eller den nye Meddelelse med Omsagnet, og det kan derfor være hensigtsmæssigt at have andre Navne til de to Led. Jeg holder ikke saa meget af at bruge Navnene *psykologisk* (eller *logisk*) *Subjekt* og *Prædikat*, navnlig fordi de anvendes i ret forskellige Betydninger. Jeg vil her til rent privat Brug danne nogle andre Navne, som jeg haaber man ikke lader sig irritere alt for meget af. Jeg kan godt se, at de er daarlige og slet ikke fortjener at blive almindeligt brugte; men de kan gøre mig nogen Nytte ved denne ene Lejlighed, og det maa være Undskyldning nok for, at jeg bruger dem.

Naar der i en Sætning er et Led, der tydeligt fremhæver sig som den givne, bekendte Forestilling, den, hvorom der skal gives en Meddelelse, eller hvortil der skal knyttes en ny Forestilling, kalder jeg dette Led *Primærledet*, og Betegnelsen for den nye Forestilling, der knyttes dertil, kalder jeg *Udsagnet*. Der forekommer desuden tidt sammen med de to Led et tredje Led, der ikke optræder som Underled til noget af de to, men betegner en eller anden Ejendommelighed ved de to Forestillingers Sammenknytning. Dette Led kalder jeg *Bindeledet*; det kan f. Eks. være Ord som:

selvfølgelig, rimeligvis, naturligvis, ganske vist, min Salighed (og andre Eder), utvivlsomt, efter al Sandsynlighed.

Har der været Tale om at faa mig med til et eller andet i Morgen eller om, hvorledes vi skal tilbringe den Dag, kan jeg sige:

I Morgen skal Petersen begravnes.

Da vil *I Morgen* være Primærledet, og Resten (*skal Petersen begravnes*) Udsagnet. — Har der derimod været Tale om Tidspunktet for Petersens Begravelse, kan jeg afgøre Sagen ved at sige ganske den samme Sætning; men da er *I Morgen* Udsagnet, og Resten maa regnes for Primærled.

Det kan næsten anses for selvfølgeligt, at der i Sproget maa være en Tilbøjelighed, en Tendens til at nævne Primærledet først i Sætningen, og denne Tendens kan da ogsaa nok paavises. Men den kan modvirkes af andre Tendenser, og man kan altsaa ikke regne det som en almindelig Regel, at Rækkefølgen er Primærled — Bindeled — Udsagn.

Den vigtigste Aarsag til Forandring i denne Rækkefølge er Trangen til at fremhæve et Led i Sætningen.

Ønsker man at fremhæve et Led i en Sætning, maa dette betyde, at man vil, at det skal komme til Tilhørerens Bevidsthed under forholdsviis gunstige Omstændigheder, saa det særlig kan komme til at fange hans Opmærksomhed.

Disse gunstige Omstændigheder kan være af forskellig Art:

1) Tilhøreren kan være særlig modtagelig, oplagt. Det er han vel ved Begyndelsen, og det er maaske derfor, man har fundet paa at anbringe det Led forrest, som man vil fremhæve. Det at sætte et Led paa den Plads kan i alt Fald være et Middel til at fremhæve det.

2) Man kan udtale Ledet med særlig stor Kraft. Dette er et meget ligefremt, ja vel selvfølgeligt Middel til at faa det til at tiltrække sig den hørendes Opmærksomhed og et, der bruges meget, om end der ogsaa kan være andre Grunde til at betone et Ord stærkt end den, at man vil fremhæve det.

3) Man kan sørge for, at Forestillingen bliver længe i Tilhørerens Bevidsthed. Midler dertil er at gentage Betegnelsen, enten ordret (*han klagede og klagede over de daarlige Tider*) eller med en Omskrivning, der betyder det samme (*han studrer og vrøvler*), — eller at udstyre Ordet med Tillæg, der i og for sig ikke bestemmer

det nøjere, men kun gør, at det kommer til længere at herske i Bevidstheden. Herunder falder f. Eks. det, jeg i min Sproglære har omtalt som beskrivende Tillæg. Men der er for øvrigt ikke Grund til at omtale dette nærmere her, da Punkt 3. i det hele ikke har nogen Betydning for den Undersøgelse, jeg er beskæftiget med, og kun nævnes her for Fuldstændigheds Skyld.

Et Led, der rykkes forrest i Sætningen, kan altsaa være:

A. Primærledet. Det rykkes da ikke forrest, for at det kan blive fremhævet, ingenlunde. da der netop slet ikke er Grund til at fremhæve Primærledet. Det er det bekendte, det, som vi lige har talt om, og det skal netop ikke mere optage den centrale Plads i Bevidstheden. Primærledet vil derfor ikke samtidig med, at det sættes forrest, blive særlig stærkt betonet. Det er ikke sikkert, at det er ubetonet, da der, som bemærket, er andet, der bestemmer Ordenes eller Ledenes Tryk end Betydningen af at faa dem tillagt Vægt. Men Ledet faar, naar det sættes foran i Egenskab af Primærled, aldrig et stærkere Tryk, end det normalt har.

Og der kan ogsaa nok paavises Vidnesbyrd om, at Primærledet har Tilbøjelighed til at miste Trykket. Naar Ordet *man* har mistet Betoningen, er Grunden vel den, at det altid er Primærled; det kan under ingen Omstændigheder komme til at optræde som Udsagn i en Sætning. Maaske vi ogsaa der har en Grund til de personlige Stedords Mangel paa Tryk, naar de bruges i Nævnefald (som Primærled), og til, at man foretrækker Afhængighedsformen, naar Ordet skal bruges betonet (*Det er jeg > det er mig; han er ældre end mig; Jydsk mæ aa Greven haar bestemt ...*; sammenlign Formernes Brug i Fransk.)

B. Udsagn. Da rykkes det frem, for at det kan komme til at gøre sig gældende, og i dette Fald bliver det da tillige altid betonet.

Spørgeord er altid Udsagn og mister derfor aldrig Betoningen; benyttes de i Udraabssætninger, kan de blive ubetonede, netop fordi de da ikke behøver at være Udsagn.

Vi har paa Dansk et Middel til at angive, at et Led skal opfattes som Udsagn, nemlig at rykke det helt ud af Sætningen med: *Det er foran*; f. Eks. i Sætningen:

Petersen skal begraves i Morgen,
kan et Led mærkes som Udsagn:

Det er Petersen, der skal begraves i Morgen,

i hvilket Tilfælde man altsaa i Forvejen har været paa det rene med, at der skulde være Begravelse i Morgen,

eller: Det er i Morgen, Petersen skal begraves, hvor der i Forvejen maa have været talt om, at Petersen skulde begraves; Petersens Begravelse har altsaa været Udgangspunktet, det bekendte, Primærledet.

C. Bindeled. Da rykkes Ledet ogsaa frem for at blive fremhævet, og det betones ogsaa altid særligt samtidig dermed. Men da intet af de Led, vi her skal undersøge, kan optræde som Bindeled, behøver jeg ikke at omtale dette nærmere.

Det foreløbige Grundled *der* er opstaaet af det paapegende Biord *der* (*dær*). For at dette skulde kunne blive til foreløbigt Grundled, maatte der kunne ske to Ting med det:

1. det maatte rykkes frem i Sætningen,
2. det maatte samtidig miste Betoningen.

Dette kan i Henhold til det foregaaende kun lade sig gøre, naar Ordet er Primærled i Sætningen. Det har ofte været brugt som en Paapegning af eller et Tillæg til en eller anden Stedsbetegnelse (et Forholdsordsled) i Sætningen, og denne Stedsbetegnelse har altsaa ogsaa været Primærled.

Altsaa: det foreløbige Grundled *der* har i Sætningen altid været Primærled eller Repræsentant for Primærledet, da det ellers ikke kunde miste Betoningen; det Led, som det repræsenterede, har været det egentlige Primærled, medens det Led, som er egentligt Grundled i Sætningen, har været Udsagn eller har hørt dertil.

I Sætningen:

Kobber findes i de norske Bjerge,
kan det ikke ses, hvad der er Primærled og Udsagn. Den kan betyde:

Det er Kobber, der findes i de norske Bjerge,
men lige saa godt:

Det er i de norske Bjerge, Kobber findes,
svarende til, at man under Udtalen særlig stærkt betoner *Kobber* eller *de norske Bjerge*. Og forekommer Sætningen som her løstrevet fra al Sammenhæng, saa den bliver fremsat som en ganske soleret Sandhed, svarer den hverken til den ene eller den anden af de to Omskrivninger; da er der ikke noget Led, der for Bevidst-

heden træder frem som Primærled ellers om Udsagn, eller det maa maaske snarest kaldes Udsagn alt sammen.

Sætter man imidlertid foreløbigt Grundled i Sætningen, træffer man en Afgørelse:

<u>Der</u>	findes	<u>Kobber</u>	<u>i de norske Bjerge</u>
Repræs. for Primærled		Udsagn	egentligt Primærled

Siger man:

I. I Sverrig maa ingen Jøde bo,

kan man ikke vide, hvilken Stilling de forskellige Led har, da *I Sverrig* kan være rykket frem i Egenskab af Primærled, men lige saa vel i Egenskab af Udsagn. — Sætter man foreløbigt Grundled:

II. Der maa ingen Jøde bo i Sverrig,

kan Meningen kun have været at fortælle noget om Forholdene i Sverrig, da *der* ikke kunde miste Betoningen, medmindre dette Ord (og altsaa *I Sverrig*) var Primærled. I I. kan det derimod være Meningen, at man vil fortælle noget om Jøderne og deres Forhold, og altsaa kan *I Sverrig* være Udsagn. Det er derfor, jeg i min tidligere Artikel, om dette Eksempel siger, at I. passer bedst i en Jødernes Historie, II. bedst i en Sverrigs Historie.

Vi kan iagttage ganske det samme ved Ordet *her* som ved *der*. Ogsaa *her* kan komme til at staa forrest i en Sætning enten i Egenskab af Primærled eller i Egenskab af Udsagn, og i første Tilfælde kan det ganske som *der* miste Betoningen, men ikke i sidste. I

Her kommer mange fremmede,

kan det efter Omstændighederne være saa vel det ene som det andet, og Sætningen kan siges med betonet eller ubetonet *Her*. Sammenligner vi derimod de to Sætninger:

1) Her kommer aldrig fremmede,

2) Her kommer fremmede aldrig.

mærker vi straks den Betydningsforskel, at Hensigten i 1 er at fortælle noget (mere) om Stedet *her*, mens det i 2 er Hensigten at give en Meddelelse om *fremmede*. I 1 er altsaa *her* Primærled, og Betingelsen for Trykløshed er da til Stede; der er heller ikke noget i Vejen for i denne Sætning at udtale Ordet ubetonet. I 2 er *fremmede* Primærled, *her* kan altsaa ikke være det, og i denne Sætning kan Ordet derfor heller ikke udtales ubetonet.

Sætningen:

Der (Her) flyver en Flaggermus, er, naar den staar uden Sammenhæng med noget foregaaende, utydelig. Det kan være, det første Ord er ubetonet og altsaa gør Tjeneste som foreløbigt Grundled; men det kan ogsaa være betonet og tjene som paapegende Biord. Man vil let se, at det netop afhænger af, hvilken Opgave *Flaggermus* har i Sætningen.

a. Har vi siddet og talt om, hvorvidt der findes Flaggermus her, eller overhovedet har talt om Flaggermus, bliver det første Ord ubetinget betonet; det kan slet ikke reduceres til foreløbigt Grundled. Da er nemlig *Flaggermus* Primærled, og saa kan *Der (Her)* ikke være det.

b. Har der slet ikke været Tale om disse Dyr i Forvejen, kan Indledningsordet reduceres til foreløbigt Grundled, idet *Flaggermus* saa er Udsagn og følgelig ikke træder i Vejen for, at et andet Ord eller Led kan være Primærled, og Stedsbetegnelsen kan godt have den Opgave, selv om der ikke ligefrem har været talt om Stedet, da den Slags Ord hører til dem, der alene af Situationen kan gøres til Primærled. Navneord, der betegner den Slags Ting kan f. Eks. bruges i bestemt Form uden i Forvejen at have været nævnt i Samtalen, mens det jo ellers er Hovedregelen, at den bestemte Form bruges, naar Ordet nævnes 2den Gang, altsaa naar Tingen ved den tidligere Omtale er bleven præsenteret og gjort til et bekendt Led.

c. Har vi i Forvejen talt om Stedet, saa Sætningen f. Eks. kommer som en Begrundelse af, at vi ikke vil sidde der (her), bliver *Der (Her)* jo ubetinget Primærled, og det mister da ogsaa ubetinget Trykket, medmindre det faar Modsætningstryk, hvad det jo nok kan faa.

Man ser nu, at Forholdet mellem foreløbigt og egentligt Grundled fra Betydningens Side er et ganske andet, naar det foreløbige Grundled er *der*, end naar det er *det*. Er *det* foreløbigt Grundled, repræsenterer Ordet jo fra Betydningens Side det egentlige Grundled, f. Eks.: *Det er Synd at lyve; det er kedeligt, at det regner.* De fleste tænker sig vist snarest Forholdet saaledes, at det samme gælder *der*; men det er, som det fremgaar af det foregaaende, aldrig Tilfældet. Naar *der* fra Betydningens Side er Repræsentant for noget i Sætningen nævnt, er det altid for Primærledet, og dette er aldrig Grundled i saadanne Sætninger.

Jeg tvivler ikke paa, at det er ad den Vej, jeg her har peget paa, man skal finde Forklaringen af det foreløbige Grundleds Opstaaen, og jeg tænker mig ogsaa, at det er der, man væsentligst skal søge og snarest vente at finde Grunden til de Ejendommeligheder, der er ved Anvendelsen af dette *der* i vort Sprog. Det sidste er imidlertid vistnok langt det vanskeligste at komme af Sted med.

Det er en Regel, at man ikke kan bruge foreløbigt *der* i en Sætning, hvor det egentlige Grundled er bestemt eller alment. Naar Grundledet i en Sætning er bestemt, vil dette naturligvis i de fleste Tilfælde betyde, at det har været Genstand for Omtale i det foregaaende, at det er det, man har som Udgangspunkt for Fremstillingen, med andre Ord at det er Primærled, og da behøver det ingen Forklaring, at der ikke kan være foreløbigt Grundled i Sætningen. En almen Betegnelse træffes heller ikke tidt som Grundled i en Sætning, hvor et andet Led er Primærled. Maaske Grunden dertil er den, som Jespersen peger paa, at Ord i almen Betydning i Virkeligheden er bestemte, selv om de har ubestemt Form.

Imidlertid kan der (desværre) forekomme Sætninger, hvor et bestemt eller alment Ord er Grundled, men hvor et andet Led er Primærled, ja, dette Grundled kan endog være Udsagn i Sætningen, og dog kan der heller ikke der være foreløbigt *der*. Nu kunde det jo vel tænkes, at det, at Bestemtheden i de 95 % Tilfælde ifølge det foreløbige Grundleds oprindelige Natur maa udelukke Anvendelsen af dette Led, medførte, at man overhovedet, ogsaa i de 5 % Tilfælde, hvor Formen er den samme, men hvor der fra Betydningens Side ikke var nogen Hindring, opgav Brugen af *der*. Men jeg maa indrømme, at denne Forklaring ikke forekommer mig tiltalende, endsige fyldestgørende.

Det at slaa sig til Ro med, at det nu engang er saaledes, at bestemt eller almen Betydning udelukker foreløbigt *der*, synes mig dog ogsaa vanskeligt, da det, naar man ikke forfølger Sagen videre (f. Eks. i den af mig her angivne Retning) er aldeles gaadefuldt, hvorfor man snarere skulde komme til at bruge dette *der*, naar Grundledet er ubestemt, end i de andre Tilfælde.

Inden jeg forlader dette Emne skal jeg dog gøre opmærksom paa nogle Forbindelser, der synes at være Overgangstilfælde eller i alt Fald Mellemtung mellem *der* som paapegende Biorð og som foreløbigt Grundled. Saadanne Tilfælde kan jo ofte hjælpe til Forstaaelse

af et eller andet Fænomen: her synes jeg ganske vist ikke, de kan det.

C. N. Starcke skriver i „Personlighedens Moral“ om, at der i Middelalderen sker en Ændring i Folks Opfattelse af Begrebet det gode; man opgiver den Tanke, at det gode er godt, fordi Gud vil det, og Opfattelsen bliver nu derimod den, at Gud er god, fordi han vil det gode. Han fortsætter derefter: „Men Brodden i denne Forvandling af Stillingen træder ikke skarpt frem, fordi Fantasien endnu saa ganske og helt bundet hviler i Forestillingen om, at Guds Villie er god. Man gyser i sit inderste Hjerte tilbage for virkelig at tænke Tanken ud, at Gud mulig kunde ville det onde. En saadan Tanke vilde allerede være en uhørt Slethed. *Men Brodden er der alligevel*“.

I denne sidste Sætning har vi den nævnte Mellemtning, idet *der* har mistet Betoningen og ogsaa den oprindelige stedlige eller pegende Betydning. Paa den anden Side falder Ordet ikke sammen med det, vi kalder foreløbigt Grundled; det kan ikke rykkes frem i Sætningen, og i Sætninger som denne kan Grundledet desuden godt være bestemt (eller alment). Maaske Sætningens Ejendommelighed, naar den skal ses i Belysning af det, jeg her i Artiklen har fremført, er den, at den har to Primærled *Brodden* og *der*; det første af disse Ord er jo i alt Fald Primærled her. Jeg tror imidlertid ikke, Sætningerne af denne Art helt er karakteriserede dermed.

Hovedeksemplet, jeg benyttede i min forrige Artikel, var

1. En Ørn ruger paa utilgængelige Steder,
2. Der ruger en Ørn paa utilgængelige Steder.

Det forekommer mig, at Vanskeligheden herved helt er klaret ved den Lære, jeg har fremsat her om foreløbigt Grundled. Da den sidste af Sætningerne har foreløbigt Grundled, følger deraf, at dette eller det Led, som det repræsenterer, er Primærled. Hensigten er altsaa at give en Meddelelse om Forholdene paa utilgængelige Steder, og da bliver Sætningens Indhold usandt. I den første Sætning er det ikke paa denne Maade givet, hvad der er Primærled; der er altsaa ikke noget til Hinder for, at *en Ørn* kan have den Stilling, og naar der ikke ligefrem er noget, der forbyder at antage Sætningens Grundled for Primærled, gør man det.

Der staar endnu tilbage at omtale de to andre Former af Ørne-Sætningerne:

1. Paa utilgængelige Steder ruger en Ørn *altid*,
2. Paa utilgængelige Steder ruger *altid* en Ørn.

Jespersen lægger atter her Vægten paa Forskellen ubestemt-ament, efter min Mening med Urette. Jeg indrømmer naturligvis, at *en Ørn* ikke har samme Betydning i de to Sætninger; i 1 er Ordet en Almenbetegnelse, betyder Ørneslægten; i 2 betyder det en eller anden Fugl af denne Slægt. — Men det nytter ikke at holde sig til denne Forskel, naar man vil forklare sig Stillingen af Ordet *altid*. Maaske det ogsaa er at stille Maalet for højt, om vi vil finde Forklaring af dette Fænomen; vi maa vel nok foreløbig nøjes med at beskrive det; men en Beskrivelse af denne ejendommelige Brug af Biordet kan heller ikke faas paa Grundlag af Adskillelsen: ubestemt-ament eller specielt-generelt, overhovedet slet ikke ud fra Betydningen af Grundledet.

Dette ses maaske allerbedst deraf, at man kan have et Egen-navn som Grundled i begge Tilfælde, og ligeledes Ordet *jeg*, og da er det jo haabløst at tænke paa at faa en Forskel frem af den nævnte Art. Man kan sige:

- A { 1. Omme bag Landsbyen stod *jo* Blücher,
 { 2. Omme bag Landsbyen stod Blücher *jo*.
- B { 1. Nu kommer *jo* jeg,
 { 2. Nu kommer jeg *jo*.

Det hænger aabenbart saaledes sammen, at Reglen om Nægtelsens (Biordets) Stilling eller om Grundledets Plads hverken efter Jespersens eller min Formulering er korrekt. Den gælder nemlig kun under Forudsætning af, at Grundledet tillige er Primærled.

Det at Grundledet ikke er Primærled i Sætningen kan man netop angive ved at sætte et Biordsled imellem dette og Udsagns-ordet. Det er ikke altid, man benytter dette Middel, dels fordi det maaske ikke anses for nødvendigt at angive denne Distinktion, dels fordi man i det talte Sprog har et andet Middel dertil, nemlig Betoningen. Staar Grundledet i tilbagetrukket Stilling og betones stærkt, er det dermed givet, at det ikke er Primærled, og den anden Angivelse kan altsaa undværes.

I de to foran anførte Sætninger A₁ og B₁ er tydeligt nok *Blücher* og *jeg* Udsagn. De to Sætninger under B er øjensynligt

forskellige og forskellige netop i den nævnte Henseende. I den sidste af dem er det min Ankomst, der er det interessante, det, der skal meddeles; *jeg* er Primærled, og *kommer* Udsagnet. I 1 træder *kommer* helt tilbage i Betydning og Vægt (Betoning); der er maaske kommen en hel Del andre før, uden at det har hjulpet noget; alt det, der skal meddeles, ligger i Grunden i Ordet *jeg*.

Sammenlign:

Der ligger *sgu* Petersen,
 Der ligger Petersen *sgu*;
 Der ligger *sgu* en Kat,
 Der ligger Katten *sgu*.

Erstatter jeg i de to Sætninger A₁ og A₂ *Omme bag Landsbyen* med *Der*, vil dette i begge Sætninger blive betonet. I den første af dem er Grundledet ganske vist Primærled og træder altsaa for den Sags Skyld ikke i Vejen for Udviklingen af foreløbigt Grundled; men alene det, at det er et Egennavn er Hindring nok, uden at jeg altsaa kan se Grunden dertil. *Der* kan ikke reduceres til foreløbigt Grundled, medmindre *Blücher* gaar over til at betegne Glosen *Blücher*. Sammenlign Øhlenschlägers:

Johannes Ewald der paa Stenen stod
 halvt vadsket ud af Regnens Vinterflod.

Jeg ved ikke ret, om det er nødvendigt at bede om Undskyldning, fordi jeg her igen har leveret en ufærdig Afhandling om dette Emne. At Undersøgelsen ikke er bragt til nogen Afslutning, er jeg i alt Fald paa det rene med. Men jeg tror, at den er vanskelig, og tillige, at den fortjener at blive ført videre. Maaske det lettere kunde gøres af Folk, der har mere omfattende sproglige Kundskaber, end jeg raader over.

SPROGLIG SKIFTEDRIFT MELLEM DANSK OG SVENSK

(BRUDSTYKKE AF ET STØRRE HELE)

AF

B. T. DAHL

Det er en Kendsgerning, at der i senere (seneste) Tider er indkommet en overordentlig stor Mængde danske og norske Ord i det svenske Sprog.

Om disse saakaldte „Danismers“ og „Norvagismers“ Værd ere Meningerne mellem de svenske Sproggranskere delte.

En afvisende Holdning over for danske og norske Ord-Laan indtager saaledes Noreen i „Vårt Språk“ I p. 155, hvor det hedder: „Bland onda makter, som samtidigt drifva sitt spel inom vår språkvärld, må särskildt framhållas det sedan ett tjugotal år tillbaka allt starkare framträdande, i synnerhet hos författare af lägre rang — men stor läsekrets och sålunda icke ringa inflytande — märkbara dansk-norska inflytandet på ordbildningen, betydelseutvecklingen och i någon mån äfven ordfogningen“. Med mere Forbehold udtaler Noreen i „Spridda Studier“, II, p. 69: „Intet främmande språk utöfvar för närvarande så stort inflytande på svenskan som det danska och dets dotterspråk (dansk-)norskan ... Detta är på intet sätt att klandra, därest svenskan saknar ett lämpligt uttryck för det ifrågavarande begreppet eller saken ...; riktigt galet blir det, ifall själfva det inlånade ordet redan finnes i svenskan, men med en annan betydelse ... Då uppstår just ett nyt par homonymer, ofta af en lika löjeväckande natur som väsen: „varelse“ och: „oväsen“; eller det tyska schnur, „snöre“ och „sonhustru“.

Som Eksempler paa helt svenske Ord, brugte i en fra Dansk eller Norsk laant Betydning nævner Noreen bl. a.: udslog = Resultat, tränga till = behøve, kræve, utbyte = Fordel, Gavn, styre, et = Styrelse; rank (der paa Svensk betyder: vaklende, slingrende) = smækker, slank, pröva = forsøge, hävda = paastaa, inträngande = grundig osv. Og paa Svensk uden videre at overføre Forbindelser og Talemaader som: (sige) det förlösande Ord (o: det Ord, der slaar Hovedet paa Sømmet), falla i stafvar og: ta afstånd från finder Noreen med fuld Føje højst misligt.

Af andre svenske Udtalelser om danske Ord, der mer eller mindre have trængt sig ind i Svensk, skal jeg henvende Læsernes Opmærksomhed paa Ruben G:son Bergs: „Några Danismer“ (Språk och stil, IV, 189 ff), hvor han efter at have nævnt Danismer som: dorsk, lydhør, inflytelse, Nyromantikernes: närvarelse, tillvarelse, frånvarelse, igenkän-nelse, missundelse, renselse og moderne svenske Författares Danismer som: „underfundigt och ljuft“, „vilda passionerade lidenskap“, „det flimrade för haus ögon“, „innerligt fornöjligt“, „en blöd sentimentalitet“ ... udtaler: Alla dessa lånord äro ju djupt onödiga, men vittna om, hur föga det finnes af svensk språkkänsla äfven hos ytterst framstående författare. Detta sorgliga missförhållande får väl endast delvis tillskrifvas saknaden i Sverige af utbildad litterär tradition; vigtigast är gifvetvis den allmänna, äfven af de språkliga fackmännen föga befrade stilistiska ligkiltigheten och okunnigheten. Till den samverka skolornas absolut otillräckliga odling af modersmålet (särskildt för få skrifningar), total brist på läroböcker och ordböcker samt universitetsundervisning och slutligen en viss misströstan till svenskan och dess förmåga att af eget stoff skapa behöfliga uttrycksmedel.“

Slet saa haard en Dom over „Danismer“ fælder dog ikke Hilding Celander, der i „språklig skandinavism“ (Språk och stil, IV, 70 ff.) med Hensyn til den særdeles stærke Indtrængen af danske og norske Ord i moderne svensk Litteratur, mere undtagelsesvis i svenskt Talesprog, udtaler: „Det har ju först och främst sin stora praktiska språkliga betydelse. Språket får nya tillgångar — frukter på godt eller på ondt, allt efter den grad af lätthet med hvilken nyheterna låta inympa sig på den gamla språkstammen, som ju är en lefvande organism, med sina egna vanor och lagar, icke ett dött och motståndslöst ting ... En svårighet, som man ideligen stöter på vid ett dylikt materialsamlade, är den att med säkerhet afgöra, hvar en språklig egendomlighet verkligen är att räkna som danism (inclusive „norvagism“). Den kan ha åtskilliga andra källor, som icke äro lätta att med bestämdhet skilja från det norsk-danska inflytandet.“

Af Ord, der, efter Celanders Mening, væsentlig fra Dansk og Norsk ere indkomne i Svensk, hvor de have fundet mindre eller større Udbredelse, hidsættes bl. a. følgende: afglans (i Stedet for det sædvanlige: återskin), afsnitt (= sv. afdelning, parti (t. E. af en Bog)), mul. laant fra Dansk, hvis det da ikke stammer fra t. Abschnitt, dorsk (= træg), der har „en såregen stulvalör, som gör, att det svårligen kan ersättas af något annat“, felgrepp (= misstag), föregripa (= antecipera), der muligvis kan stamme fra t. vorgreifen, föregångsman, förår (= vår), förälskelse, genombrott, gentagelse, glippa (= slinta, glida), „som inte har någon som helst anknytning i vårt språk“, grundlag (= grundval), der „numera är ett ganska vanligt ord“, hulka, et Ord, der har „en synnerligen god ljudmålande verkan“, nordljus [i Stedet for: norrsken], der „förefaller vara en absolut omotiverad omdöpfung“, samfundslag (sv. vsmhållslager), som Celander kalder et „opåkalladt lån“, skyldes (= bero paa), „en starkt påfallande danism“. Paa Svensk at overføre löpsk

i den danske Betydning finder Celander voweligt, da Ordet paa Svensk betyder: brunstig.

Efter ovenstaaende Citater for eller imod „Danismer“ og „Norvagismer“ i Svensk kan det muligvis have sin Interesse ogsaa fra dansk Side at læse en Udtalelse, der altsaa her ganske naturligt vil forme sig som: „Svecismer“ og „Norvagismer“ i Dansk. Jeg giver da Ordet til en Kender som N. M. Petersen, der i „Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Fest for 1861 S. 46 ff. stærkt hævder Foreningen af de nordiske Sprog, „hvis ikke som ett fælles organ for samme nordiske ånd, saa i det mindste imellem de tvende herskende skriftsprog en bestandig større ydre tilnærmelse og et bestandig større gensidigt indre samkvem. Dermed ville vi da ogsaa møde den ildevarslenende spådom (s. Ferral og Repp, danish-engl. vocabulary, fortalen S. XXV), at vort tungemål inden to hundrede år vil gå tilende, kun vil blive betragtet som en tysk dialekt . . . Velan! vi have nu i over tre hundrede år fortysket vort sprog; lader os nu, eftersom ingen lever ved sig selv alene, men i og med andre, i hundrede år forsvenske det! Vi have ved at fortyske det taget hvad vi kunde få, vi have ikke taget urten af drikken, men bærmæ, ikke kronen af blomsten, men affaldet, skrabet, det sletteste vi sødte på, ligefra: durchlauchtigheder til: dyvelsdræk; lader os nu forsvenske det!“ Dette er naturligvis et Paradoks, der med logisk nødvendighed vilde medføre, at ogsaa Svensk og Norsk skulde fordanskkes. Forfatteren tager imidlertid Brodden af sit Paradoks ved at tilføje: „men lader os gøre det med bevidsthed og med smag! lad os ikke tage det slette, det skæve, men det bedste, det ædleste, det mest ægte nordiske og det udtryksfuldeste, vi kunne finde deri! Digteren skal foregå os, men vi ville følge ham. Da skulde vi kunne lade naboskabet afvexle med grandskab, indfald med huskud, historie med hævder, geni med snille; da skal vort tungemåls lynde vorde storladent og grant, vor lånte kultur vorde selvmyndig odling; og når vi således fuldgøre vor tids æmne, skulde vi selv have glæde deraf, og vore børnebørn velsigne os derfor.“ Ud fra dette af N. M. Petersen selv tagne Forbehold skal jeg efter Pastor Hans Dahls: „Om nordmålenes skiftedrift“ [i „Alvors- og morskabslæsning om modersmålet“ Kbhvn. 1891] meddele et lille Udvalg af

Væsentlig svenske eller norske Ord, der er gaaet over eller fortjente at optages i Dansk: Afbøn = Afbigt, Afdal = afsides liggende Dal, Basketag = haard Træfning, Fægtning, Kamp, Bogrige = Litteratur, Braddyb = Afgrund, bjærgtagen = forgjort, -tryllet, Bolag = Sameje, Interessentskab, Bragd = Bedrift, Daad, Brødemaal = Kriminaltag, Bygdemaal = Mundart, Dialekt, børje = begynde [Gamle Frederik Barfod, der jo var ivrig Skandinav, tilraabte engang en god Ven, som han traf sammen med i en Omnibus: „hør Du! jeg har begyndt at sige „børje“!], daabsfæste = konfirmere, diger = tyk, svær [vi kende jo Bue hin Digre og kunne have god Brug for et Tillægsord som: tanke-diger = tankevægtig], Dragsug = en tilbagegaende Bølgegang ved Kysten; Engifte = Monogami, Flyttestjerne = Planet, folksom = meget befærdet (færdslet), befolket, foretagsom = driftig, praktisk, entreprenant,

Foreteelse = Tilsyneladelse, Fænomen, Foretræde = Audiens, forn = gammel, især som Forled i Sammensætninger (t. E. Fornlevninger, -minde, -old, -stor osv.) = old-, ur-, æld-, glitre = blinke, funkle, glimre, Fødselsdag = Geburtsdag [om dette Ord siger Viktor Rydberg („i Tysk eller nordisk svenska“): „Vi påminne ock om den vrede det väkte hos det äldre släktet i Köpenhamn, när det svenska födelsedag kom för att utränga det efter tyskan bildade Geburtsdag ... Perukernas sista släkte klagade ju bittert öfver flården hos dem, som började nytja eget hår“], Gøremaal = Forretning, Syssel, Sag, Hjælperede = Apparat, Huskud = Indfald, Lynde eller Lynne = Natur, Karakter, Temperament, Nap-petag = Skærmydsel, Overbrædsel = ethvert Dække over noget, især Sengetæppe, Overdyne, skilagtig = uenig, separatistisk, skydse = befordre (paa et Køretøj), Snilde eller Snille = Aandsevner, Talent, Geni, ømtaalig = som let bliver stødt over noget, pirrelig osv.

Alle disse Ord, af hvilke flere paa Forhaand ere optagne i „Dansk Ordbog for Folket“ godtgøre tilfulde, at G. Sundbærg i „Det svenska folk-lynnnet“ p. 107 med Urette, udtaler; „Det torde vara lönlöst att forska efter någon inverkan af det svenska språket på det danska“.

Paa den anden Side skal jeg ligeledes efter Hans Dahls ovennævnte Skrift meddele et Udvalg af Danske Ord, der muligvis kunne egne sig til eller virkelig have fundet Optagelse i Svensk: Aarpenge = Apanage, Afbyrd = Herkomst, Æt, Afdrift = Digression, afsive = dræne, aftyske = fjerne overflødige Tyskagtigheder i et Sprog, afynde (fynsk Landsmaal) = berøve (sin) Ynde, bjærgsom = stræbsom, foretag-som, entreprenant, Blindbæk = en underjordisk Bæk, Blindgade, Sækkegade, -gyde = en for Enden lukket Gade, fr. cul-de-sac, Byraad = Kommunal(be)styrelse, Borgerrepræsentation, Børnely = Asyl, Dag-penge = Diæter, dannis = beleven, gentlemanlike, Efterløn = Pension, Efterstand = Restance, Flydevægt = Aërometer, Flyttehyrde = Nomade, Fraadsten = en Slags gulladen Kalktuf, Fælle (= Stalbroder, Kammerat), der i Dansk er Efterled i overordentlig mange Sammensætninger, (og Tillægsordet fælles), galvendt = vildfarende, vejvild, desorienteret (modsat: retvendt), Genminde = Reminiscent, Helgenlevning = Relikvie, Hildring = Luftspejling, Fata Morgana, Hjærteværd = Affektionsværdi, indhvælv = konkav, Lønkirke = Kryptkirke, Omgangsbrev, -skrivelse = Cirkulære, omsindet (jydsk Landsmaal) = som har skiftet Sind, Mening, Sambo = Kontubernal, snarraadig = raadsnar, resolut, snedløbe (jy. Lm.) = komme paa tværs af, listeligt hindre, kuldaste ens Plan, spændig = elastisk, stedfæste = lokalisere, sær-, der i Dansk er Forled i en særdeles stor Mængde Sammensætninger, Tandsæt = Gebis, tankøret = eksakt, Tveføre = Dilemma, Kollision, udhvælv = konveks, Udsogn = Anneks(sogn), Ugifte = Cölibat, Vejrglas = Barometer, Vægtfylde = specifik Vægt osv.

Medens Udveksling af Ord (til Dels ogsaa af disses Sidebetydninger) mellem „Brødrefolkene“ Sprog maa synes ganske naturlig, stiller Sagen sig noget anderledes, naar Talen t. Eks. er om Ordstilling, Brugen af Forholdsfald (Kasus), Stedord, Biord, Forholdsort, Bindeord, og ganske

særlig ved Talevendinger, Mundheld og Ordsprog; her maa ethvert af Nordmaalene nødvendigvis gaa sine egne Veje. Jeg skal derfor i det følgende sidestille svenske og danske Udtryksmaader for at vise Forskellen:

For Svenskens Vedkommende hidsættes (efter N. M. Petersens ovennævnte Skrift S. 145, men dog ganske særlig efter Frøken Ida Falbe-Hansens svenske Ordbog), bl. a. Udtryksmaader og Vendinger som: att i sin förtvivlan göra häftigt motstånd = i sin Fortvivlelse at gøre heftig Modstand; det är jag = det er mig; är det du? = er det dig? det (= der) kommer en tid; lära något utantill (= udenad); gevär för (= ved) fot! upp i dagen = op ad Dage; gå ur dagen! = gaa af Lyset! hålla till dopet = holde over Daaben; långt in (= ud) på natten; hör på (= til)! låt mig höra af (= fra) dig! på (= om) aftonen; gå bort till afton = gaa ud om Aftenen; under aftonen = i Aftenens Løb; det är dags att = det er paa Tide at; i ett för allt = i eet og alt; aldeles inpå = snublende nær; kunna taga på sin ed = kunne gøre sin Ed paa; lägga benen på ryggen = tage Benene paa Nakken; jag slår mig i backen på = jeg vil give mit Hoved paa; binda skadan vid sitt eget ben = tage Ansvar et paa sig; uppäta sin säd i gröna blad = opspise Kapitalen; lägga sin näsa i blöt = have (stikke) sin Næse i alt; kölden har brutit sig = Kulden er taget af; han blev bränd i skrivningen = han faldt igennem ved skriftlig Eksamen osv.

Alene af disse Eksempler vil det skønnes, hvor vanskeligt, ja næsten umuligt det, selv ved „Brødefolkene“ Sprog, er for en ikke-indfødt at komme ind i paagældende Sprogs inderste Krinkelkroge.

FRA SPROG OG LITERATUR

BIDRAG TIL EWALD-LITERATUREN

H. Brix, *Johannes Ewald*. Kbh., Gyldendalske boghandel Nordisk forlag 1913.
Johannes Ewalds levnet og meninger, udgivne af L. Bobé, Lybeckers forlag 1911.

Dr. H. Brix har i løbet af de senere aar jævnlig offentliggjort afhandlinger om Ewalds liv og digtning; disse har han nu udgivet samlet, og det viser sig da, hvilket værdifuldt bidrag til Ewaldlitteraturen vi har faaet. Det er ikke en sammenhængende fremstilling af hele E.s liv; forf. angiver kun som sit arbejdes formaal at rette og udfylde tidligere skrifter om E.; alligevel er det dog det vægtigste og absolut det originaleste, der er fremkommet i lang tid.

Dr. B.s arbejde er grundet paa et indgaaende studium ikke blot af Ewalds værker men af hans manuskripter og kladder, et arbejde, der ikke er foretaget i dette omfang siden Liebenbergs tid, og som nu er udført med en ganske anden grundighed og efter langt solidere principer. Det er ved disse omhyggelige undersøgelser lykkedes Dr. B. bl. a. at fastslaa dateringer for begivenheder og værker i E.s Liv, som der før har hersket stor usikkerhed overfor; fremfor alt gælder det „Levned og meninger“, og især hans „gantze martialische Lebenslauf“. Med stor skarp-sindighed har Dr. B. endog søgt at udrede hans erotiske oplevelser, og det er virkelig opnaaet at give en højst sandsynlig redegørelse for de fem oplevelser, E. selv nævner; smukt og sikkert rigtigt analyseres saaledes forholdet til Caroline Halle. — En ganske uventet oplysning faar man om den virkelige sammenhæng med den begivenhed, der blev emne til „Fiskerne“. Kronborg amts justitsprotokol, som hverken Ove Malling, Plessen eller Ewald har kendt, giver den autentiske beretning om den skotske barks stranding ved Hornbæk, og den aabenbarer desværre, at baade æren og livrenten rettelig tilkom ganske andre mænd end dem, der fik den.

Hyad der fremfor alt interesserer Dr. B. er dog det psykologiske, det er hans udgangspunkt og det er tillige hans endemaal. Som et af de smukkeste eksempler paa, hvorledes han forstaar at samle stoffet til belysning af digterens liv, vil jeg nævne afsnittet s. 145—166, som behandler Apologien og den række digte, hvis midtpunkt er Oden til Sjælen¹.

¹ Dr. B. gør dog E. uret, naar han i dette digt finder et brud i billedet, idet E. først lader sjælen være en engel, derefter en ørneunge; det er ørnen, der betegnes som broder til englene — det er ikke vanskeligt at se hvorfor.

Mærkeligt nok har Dr. B. slet ikke indladt sig paa at placere de to studieaar, hvor E., efter sin bestemte erklæring, ikke har sat pen til papir. Der har jo været megen tvivl om, hvor de skulde lægges, og den almindelige mening er, at E. dog een gang har brudt sit afholdsløfte, nemlig da han skrev kantaten 1766. Men er der nogen grund til at drage Ewalds udtrykkelige: „Jeg holdt mit ord“ i tvivl? I enkeltheder, som datoer o. sl. kan han huske fejl, og det har han jo bevislig gjort her. Den rimeligste forklaring er fremsat af Professor Rönning, men da den beskedent skjuler sig i en anmærkning til „Rationalismens tidsalder“ (II, s. 469) vil jeg fremdrage den her. „Da han fik sin *Adamiade* tilbage i efterhøsten 1765, tog han sagen ganske stilsfærdigt og brugte ingen store ord. Hvad anledning havde han vel til det? Hans „Lykkens tempel“ var jo kun sluppet ind i Selskabets skrifter efter adskillige omarbejdelser, og nu vilde man ogsaa have ham til at lave om paa *Adamiade*. Men saa er det, at han en 5 maaneder efter, i Marts 1766, pludselig blev berømt som digter ved sin kantate. Denne berømmelse, siger han selv, gjorde ham helt ör i hovedet, og det er rimeligvis i den stemning, at han har udtalt de bekendte stolte ord.“ Det forekommer mig, at dette forløb af begivenhederne stemmer saa ganske overens med E.s hele aandelige konstitution, og tillige passer saa godt ind i tidsangivelserne, at dets rigtighed er indlysende.

Et andet spørgsmaal, som ogsaa i mindre grad har interesseret Dr. B. er den litterære paavirkning, som kan spores i E.s digtning; han strejfer den vel, men rigtignok saa flygtig, at det nærmest er misvisende. Naar han saaledes som E.s væsentlige litterære forudsætninger nævner: „Klopstock, Rabener. — Voltaire, Rousseau. — Shakespeare, Fielding, Sterne,“ saa er den orden, hvori de opføres, i hvert fald ikke tidsordenen. E. selv har jo udtalt sig med al ønskelig klarhed om sit forhold til den ældre franske og den nyere tyske retning. Men til fuldstændig at udrede E.s forhold til samtidens literatur vilde der kræves en hel lille bog.

Ewalds verskunst, hvorover Dr. B. för har givet os smukke studier, er i denne bog mindre behandlet; egentlig er det kun alexandrinerne i *Adam og Eva*, han har ofret nogle højst skarpsindige studier. Forhaabentlig kan vi en anden gang vente flere undersøgelser fra ham over dette emne, som dog hörer til de mærkeligste i vor literaturs historie. I henved et par hundrede aar havde vor poesi været saa snæret af fremmede og unaturlige baand, at den kun kunde bevæge sig stift og kejtet, först naar den kom indenfor kirken kunde den faa lov at røre sine vinger. Og saa paa een gang er det, som om baandene ikke længere snærer men kun er midler til at vise, hvor megen fylde, kraft og højelighed modersmaalet ejer. Ewald föjer ikke blot sproget efter hvilkensomhelst musikalsk rytme, som i de kunstigt slyngede, ofte fugaagtige sange i *Baldur* og *Fiskerne*, men de sværeste klassiske strofer, alkaiske, asklepiadeiske, sapphiske o. a. tumler han med virtuositet. Orderne til Moltke, til Sjælen, betegner vel højdepunktet i denne retning. Ikke mindst værd at mærke er ordstillingen; E. kender jo næsten ikke at tage sin tilflugt til inversioner; ogsaa hiater undgaar han med en forbausende virtuositet. (Det var vel især denne sidste ejendommelighed, der fik J. L. Heiberg til at fremsætte

den i vore øren saa mærkelige paastand, at det 18. aarhundredes vers stod over det 19.s). Det er interessant at sammenligne Øhlenschlägers verskunst med Ewalds. Øhl. magtede ikke de klassiske strofer; naar han en gang imellem følte sig forpligtet til at anvende dem, frembragte han saadanne gyseligheder som:

Hvad bebuder i Dagbrækningens morgenskiær

hvor unægtelig „hemistichen faldt en smule splittergalt“. Et af de klassiske versemaal var der dog, som E. aldrig blev mester i: hexametret; det bliver hos ham underlig slæbende og karakterløst, mens det hos Øhl. skrider og danser og jubler og straalet, et bevis paa, at dette versemaal er naturligt for de nordiske sprog.

Til et par af dr. B.s sproglige bemærkninger maa jeg dog sætte et spørgsmaalstegn. S. 88 siges i en anmærkning, at „De“ i tiltale dengang var flertal og tredje person. Det passer vist ikke. Vel skriver Schönhayder flertal i udsagnsordet, og vel kan det samme træffes hos Ewald, men denne skriver dog overvejende ental, og selv hos Sch. kan ental træffes (se f. ex. s. 89 lin. 10 og 12). Hele Schönhayders sprog er tyskfarvet, derfra stammer vel flertalsformen. Gid vore sproghistorikere engang vilde naa til at tage Ewalds og hans tids sprog under behandling; der er problemer nok at løse.

S. 32 siges, at naar der i „Selskabets“ dom over *Rolf Krage* udtales, at forfatteren efter sit geni og med mere flid kunde blive en af de bedste poeter, saa viser disse ord („mere flid“) at E. var bekendt som en mand, der öder sin tid. Det ligger dog vist ikke i ordene. Datiden kendte jo ikke anden vej til at blive en god poet end flid. I Ove Mallings „Store og gode handlinger“ er den dyd, hvorunder poeterne er opført: „flid i studeringer“.

Med rette indleder Dr. Brix sine undersøgelser med de ord: „Johannes Ewald er en af de ypperste skikkelser i dansk literatur og en af de usædvanligste personligheder i vort aandsliv.“ Han er maaske den interessanteste, i hvert fald den udtømmeligste. Trods det meget, Dr. B. har givet, er vi endnu ikke færdig, hverken med hans liv eller hans digtning. Forhaabentlig betegner Dr. B.s bog heller ikke afslutning paa hans syssel med Ewald. Næppe vil han dog give os noget, der overgaar indledningen til denne hans sidste bog. Det er baade det skønneste og det sandeste, der er sagt om Johannes Ewald. Det er værdigt til at staa ved siden af Ewalds egen poetiske skildring af sin digtergenius.

I sammenhæng med Dr. B.s bog kan der være grund til at nævne Dr. L. Bobé's udgave af Ewalds levnet og meninger, ledsaget af hans selvbiografiske brudstykker og breve; en bog, hvis største fejl er den, at der ikke er mere! Til Ewalds egne meddelelser er der føjet en række værdifulde afhandlinger: om E.s moder og hendes slægt, E.s skolegang, Familien Huulegaard, Rungsted og Søbækshus o. m., indeholdende en rigdom af navnlig personalhistoriske oplysninger hentede fra forfatterens enestaaende kendskab til den tid og dens personer. Desuden en række fyldige anmærkninger; disse vil rimeligvis tilfredsstille mindre; der vil altid

være noget, man savner, og andet, som man mener ligesaa godt kunde undværes. (Hvad et *dörslag* er, behöver saaledes vist ikke at forklares; der er næppe noget kökken i Danmark, hvor det redskab savnes, vor nationalret öllebröd kan ikke laves uden det).

Da dr. B. paa et enkelt punkt direkte polemiserer mod min afhandling i *Dania* 1897, angaaende den kvinde, E. vilde gifte sig med, maa jeg have lov at fremdrage det her. Dr. B. erklærer for det förste, at „Jomfruen i huset“ ikke paa E.s tid men först senere, faar den af mig angivne betydning (husjomfru, ikke som Dr. B. skriver husbestyrerinde); herom henviser jeg til *Dania* 4. B. S. 16, hvor jeg mener, der findes beviser for det modsatte. Dernæst siger han: „En ubemidlet kroholder har næppe haft en husjomfru;“ Dr. Bobé behöver kun at slaa op i sin egen bog, s. 260, hvor han vil finde, at Mad. Wormstrup i gæstgivergaarden „Skibet“ holdt husjomfru. Endelig: skattemandtallene for 1773—75 viser, at Jacobsens husstand i de aar kun bestod af ham, hans hustru og datter, samt en bryggersvend og en „kælderpige“; der var altsaa slet ingen „jomfru“ i kroen. Ja, dette sidste er unægtelig et bevis, der forslaar; det minder ligefrem om hint ellefte argument, hvormed man i en vis lille by undskyldte, at man ikke havde modtaget majestæten med kanonsalut: man havde nemlig ingen kanoner.

Maaske der alligevel kan være nogle udsigter for „Jomfruen i huset“. (I parentes bemærket tör jeg ikke tilegne mig æren af först at have peget paa denne person som genstanden for Ewalds giftermaalsplaner; det har i virkeligheden de fleste været inde paa. Kun den fejlagtige tro, at „Jomfruen i Huset“ ikke kunde betyde andet end „Datteren i Huset“, har voldt vanskeligheden; jeg paaviste, at det kunde betyde noget andet). Dr. Bobé fremsætter nu en ny Hypotese; jeg skal anföre hans ord: „Den bekendte helsingörske Færgemand Lars Baches Bedstemoder, hvis Fader var Strandfoged i Rungsted, og som godt havde kendt Ewald og den Pige, han sværmede for, vidste at fortælle, at denne var „en klodset Træskötös, der tjente i Kroen“, „med andre Ord“, siger Dr. B. „den i Mandtallet opförte Kælderpige“. Der er adskillige underligheder i Dr. Bobé's udtryk, baade i, at en kælderpige og en klodset træskötös nödvendigvis maa være det samme, og i hans tro, at dette giver „en som det synes naturlig lösning af spørgsmaalet“. Men lad gaa! lad os gaa ud fra, at dette ikke er noget rent sladder af Lars Baches bedstemoder, hvad faar vi saa ud af det? Udtrykket „en træskötös“ fortæller os, at X (som vi kan kalde den kvinde, Ewald vilde gifte sig med) gik med træsko. Hvad saa? det gjorde sikkert Jacobsen, hans kone og Anna Hedvig meget ofte. At hun var „klodset“, fortæller os, at hun ikke faldt i Lars Baches bedstemoders smag. Men mænds og kvinders vurdering af kvindelighed skönhed er som oftest höjst forskellig; Øhlenschläger kalder hende en bondeskönhed, Ewald taler om hendes „blaa smægtende Öjne“.

Men lad os ogsaa gaa ud fra, at hun var kælderpige. For nutidsören vil det nærmest lyde, som om hun hörte hjemme i en kælder og ikke blandt „folk“. Saaledes opfatter ogsaa Dr. Brix det og forkaster hende derfor, idet han med fuld ret siger, at den, Ewald vilde gifte sig

med, maa antages ikke at have hørt til den lave almue. Men at være kælderpige var sikkert slet ikke noget nedsættende eller foragteligt. Ordet kan ikke være andet end det femininum, der svarer til *Kældersvend* eller *Kældermester*; det betyder da den der staar for skænken, for udskænkningen. Kælderstuen ogsaa kaldet skænkestuen er i vore dage rykket op til at hedde restauration; kældermesteren er bleven restauratør, og kælderpigens vil nu vel snarest hedde buffetjomfru. (I Sverig hedder en restauration endnu hyppig „källare“ og en restauratør kaldes almindelig „källarmästare“). Men det falder jo godt i Traad med det øvrige, at den femogtrediveaarige søsterdatter af mad. Jacobsen passede beværtningen. Hermed stemmer ogsaa, at Ewald kalder hende sin hebe og beder hende fylde hans bæger (Bobé's Udg. S. 65).

Jeg mener, man maa være Dr. Bobé taknemlig, fordi han har fremdraget „Kælderpigens“. Hele husstellet i Rungsted kro ligger derved end mere klart for os. Det udendørs arbejde er udført af Jacobsen og en karl, der har haft bryggeriet og brænderiet at staa for, det indendørs af mad. Jacobsen, hendes datter og søsterdatter, af hvilke den sidstnævnte har haft skænkestuen som sit særlige departement. Alt dette har sikkert haft mange sidestykker i den tids kroer, ja vel lige til vore dage.

Som jeg begyndte med at sige, giver dr. Bobé's bog os en overordentlig værdifuld hjælp til at studere Ewalds historie. Hvis han i et nyt bind vilde give os hvad der iøvrigt findes af Ewalds breve og autobiografiske optegnelser, samt brevene til Ewald, og dette ledsaget af gengivelser af de Ewaldportrætter, som ikke er medtaget i dette bind, og med oplysninger om hvor de er og hvor paalidelige de er, saa havde man alt biografisk stof samlet paa eet sted og i en for alle tilgængelig udgave.

Siden dette blev skrevet (i Januar 1914) har Det danske Sprog- og Litteraturselskab udsendt første bind af sin store Ewald-udgave ved H. Brix og V. Kuhr. Naar den engang foreligger færdig — og D. d. S. o. L. S. er jo af dem, der rider samme Dag, de sadler — har vi vel omsider rejst vor nyere literaturs grundlægger det monument, han fortjener.

Ida Falbe-Hansen.

NORSK LITTERATURFORSKNING

Smaaskrifter fra det litteraturhistoriske seminar. Udgivet af Gerhard Gran. I—XIV. Kristiania 1906—12.

„Blandt de arbejder, som udføres ved det litteraturhistoriske seminar, forekommer der undertiden afhandlinger, som indeholder nye undersøgelser og synspunkter. Det er enkelte af disse, som herved forelægges en begrænset offentlighed.“

Med disse lakoniske Ord indleder Professor Gerhard Gran Udgivelsen af en Række litteraturhistoriske Studier, der i ikke ringe Grad kan gøre Krav paa de interesseredes Opmærksomhed som et Vidnesbyrd om det

dygtige og flittige Arbejde, Lærer og Elever ved det norske Universitets litterærhistoriske Seminar eller — som vi herhjemme plejer at kalde det — Laboratorium aabenbart præsterer. Man faar ved Gennemlæsningen af disse ca. 1000 Sider norsk Litteraturforskning et stærkt Indtryk af to Ting: at Gerhard Gran maa sidde inde med ualmindelige Evner til at faa Folk til at arbejde, et usædvanligt Greb paa at vejlede sine Elever uden at paatrykke dem sit personlige Stempel mere, end godt er, end sige paatvinge dem sin særegne Metode, — og at der blandt den opvoksende Generation af norske Litteraturforskere findes adskillige, til hvem man tør stille betydelige Forventninger.

Saadanne Øvelser i Opgaveskrivning, som de foreliggende Smaaskrifter er Prøver paa og Resultater af, har i Norge som hos os været drevet længe af mange andre Universitetslærere, men det synes, som om Gerhard Gran har stillet sine Elever „langsigtigere“ Opgaver, end det ellers er almindeligt. Han har saa formaaet Universitetet til at bevilge Midler til Trykning af de bedste Besvarelser, og gennemgaaende forekommer da ogsaa denne Offentliggørelse fuldtud forsvarlig.

Det vilde sikkert ikke være vanskeligt fra vort filologisk-historiske Laboratorium at præstere et Sidestykke til den norske Række af Smaaskrifter, men det danske Universitet har ikke ønsket at komme ind paa at trykke Elevarbejder. Helt farefri er en saadan Publicering vel heller ikke altid.

I Tiden fra 1906 til 1912 er der fra det norske litteraturhistoriske Seminar fremkommet 14 Afhandlinger paa Tryk. Denne Serie vil ikke blive fortsat. Den omtalte Bevilling er gaaet over til et historisk Seminar, som Halvdan Koht leder, og som sidste Foraar har udsendt sit første Bind. Hvad der fremtidig udgaar af trykværdigt fra det litteraturhistoriske Seminar, vil fremkomme i Gerhard Grans nye Tidsskrift for nordisk Litteraturforskning „Edda“.

Her skal ikke i Enkeltheder gøres Rede for det righoldige og forskelligartede Indhold af den nu afsluttede Serie, men blot gives en kort Karakteristik af de enkelte Skrifter og peges paa et og andet, der i særlig Grad frembyder Interesse.

Det første i Rækken, en lille litteraturhistorisk Studie af Marie Stub Irgens: „Ludvig Holberg i „Bergens Beskrivelse““, har Ida Falbe-Hansen tidligere omtalt paa dette Sted; det hører til de mindre betydelige i Serien.

I Nummer 2: „Statsborgeren“ og Peder Soelvold“ giver Wilhelm Støren Munthe et Bidrag til den norske Presses Historie. Forfatteren har samlet et betydeligt Materiale til Belysning af det gamle Oppositionsblads og dets Redaktørs Historie og Skæbne, og hans Fremstilling er klar, overskuelig og velforsynet med karakteristiske Enkeltheder og Citater. Hvad han har foresat sig, er lykkedes ham: „at faa dannet et virkeligt helhedsbillede af Soelvold og „Statsborgeren“ i tidens ramme.“ Men en dansk Læser har vanskeligt ved at afvinde Emnet nogen synderlig Interesse, han vil sikkert finde, at der er et Misforhold mellem Behandlingens Vidtløftighed og Genstandens forholdsvis ringe Betydning, og det vil ikke falde ham let at føle sig overbevist af en Ytring som denne: „Man faar i det

hele taget ikke indtryk af, at Soelvold egentlig var en slyngel“. Det vil vistnok tværtimod væsentligt være netop det Indtryk, hvormed han slutter Læsningen af denne dygtige og indgaaende Studie.

Arne Bergsgaard har bidraget til Serien med en interessant Karakteristik af Digterfaderen og Danskhaderen Nicolai Wergeland. „Det bilætet“, siger Forfatteren til sidst paa sit Landsmaal, „som syner seg for meg, naar eg tenkjer paa Nicolai Wergeland, det er ein stolt mann, ei megtig personlegheit, men ein mindre sterk karakter“. Meget skarpsindigt og utvivlsomt rigtigt paaviser han, hvorledes det negative hos den gamle Wergeland: at være paa sin Post imod alt dansk — hos Sønnen blev til det positive: at hævde det nationale og skabe en norsk Kultur. Bergsgaard mener, at Hjalmar Christensen har Uret, naar han hævder, at Rousseau har haft saa stor Indflydelse paa Nicolai Wergeland, at han „blev afgjørende for hele hans liv“. I sin Opfattelse af W. slutter han sig til Skavlan og finder — vistnok med Rette —, at L. Kr. Daas Ord om W.: „han besad alle Parvenuens Egenskaber“ er uforsvarligt stærke.

Til de allermest tiltalende i Rækken hører det følgende Arbejde af Francis Bull om Conrad Nicolai Schwach. Man gaar til Læsningen af denne udmærket dygtige Karakteristik af en næsten glemt Digter med den beskedne Viden, at han har skrevet den prægtige Flagsang: „Mens Nordhavet bruser“ og iøvrigt blandt meget andet forlængst i Glæmsel henskunket „Mit Portræt“ og et mildest talt uheldigt Forsøg paa en Fortsættelse af „Peder Paars“, og man lukker Bogen med en underlig Fornemmelse af at have faaet levendegjort i sin Bevidsthed en Skikkelse, som ganske vist ikke hører til Norges store Sønner, men lige saa utvivlsomt var Digter og ikke blot Lejlighedspoet og Rimsmed. Det er ikke vanskeligt med Povels at sige Morsomheder om „Schwach“ og „svag“; ulige sværere er det at digte Schwach hans Flagsang efter. Særdeles interessant paaviser Bull hos Schwach Paavirkninger lige fra Horats til Schiller, fra Holberg til Wergeland og fra Wessel til Ingemann. Bull har sikkert Ret, naar han i Modsætning til den gængse Opfattelse hos de faa, som har beskæftiget sig nærmere med Schwach, finder, at „Mens Nordhavet bruser“s Digter er heldigst, naar han er alvorlig.

De to følgende Skrifter i Serien er helligede Henrik Ibsen.

I det første undersøger og behandler Fredrik Paasche „Gildet paa Solhaug“ som et typisk Led i Ibsens nationalromantiske Digtning. Efter en kort Gengivelse af Skuespillets Indhold giver Forfatteren en noget almindelig Udsigt over Romantikens Udviklingsgang. Af væsentlig større Interesse er de følgende Afsnit, hvori der gøres Rede for, hvordan Ibsen blev „romantisk“ Digter — „romantisk“ i Anførselstegn og ikke i Ordets almindelige litteraturhistoriske Betydning —, for Ibsens Forhold til de nationale Overleveringer i Visen og Sagnet, hvor navnlig „Gildet paa Solhaugs“ Forhold til Folkeviserne er fremstillet skarpsindigt og overbevisende, og for Skuespillets Forhold til Samtidens romantiske Digtning, særlig til „Svend Dyrings Hus“. Forfatteren resumerer sin Undersøgelse og Behandling af det gamle, stærkt omdebatterede Spørgsmaal om den navnlig i ydre Henseende ofte slaaende Lighed mellem Hertz's og Ibsens Skuespil

i disse forstandige Ord, som enhver uhildet og uvildig Læser sikkert vil kunne underskrive: „Gildet paa Solhaug er for motivernes og karakterernes vedkommende uafhængig av Svend Dyrings Hus. Men paavirkningen har gjort sig gjældende ved opstillingen av selve det sceniske apparat, tildels ogsaa ved sproget. Det forklares vel for en del derav, at Ibsen beskæftiget sig med Svend Dyrings Hus, omtrent samtidig som arbeidet med Gildet paa Solhaug paagik. Den 2. jan. 1856 gik Ibsens drama over scenen i Bergen. Den 26. febr. lot Ibsen Svend Dyrings Hus følge efter — et forhold, som viser, at Ibsen selv har havt den bedste samvittighet likeoverfor Hertz's drama.“ — Sluttelig betragter Forfatteren „Gildet paa Solhaug“ i Sammenhæng med Ibsens øvrige Digtning og bestemmer dets Værdi som romantisk Drama. Med Rette hævdes det, at denne Digtning ikke bæres af den romantiske Verdensanskuelse, idet alt overnaturligt omhyggeligt er skyet, og der intet sanseligt ligger bag Virkeligheden. Alle-rede da skabte Ibsen Virkelighedsmennesker, og lidt efter lidt blev han Realist ikke blot i sin Menneskeskildring, men ogsaa i Stofvalg og Form. „Bare i forherligelsen av det enkelte „adelsmenneskes“ frihet lever romantikeren igjen. Og det er dette skjulte liv, som hæver Ibsens virkelighedsdigtning op til ideernes høide“.

Medens Paasche i sit udmærkede Arbejde kaster Strejflys ikke blot over det enkelte Skuespil, men over Ibsens nationalromantiske Digtning som Helhed, har Ferd. G. Lynner i sin Studie over „Hærmændene paa Helgeland“ holdt sig til et mere specielt Spørgsmaal: Henrik Ibsens Forhold til Kilderne i den norrøne Litteratur. Han kommer til det Resultat, „at Ibsens drama kun med meget store forbehold kan kaldes en dramatisering av Volsungasagaen“. Fint og dygtigt karakteriserer han Hjordis, Dagny, Sigurd, Gunnar og Ørnulf og finder med Føje, at Ibsen er kommet Oldtidens Mennesker nærmest i sin Skildring af den første og den sidste af disse Skikkelser. I langt større Gæld end til Volsungesagaen staar „Hærmændenes“ Digter til Slægtsagaerne, navnlig Njals Saga, Egils Saga og Laxdølasagaen. -- Der er i Lynners Afhandling adskillige gode lagttagelser og træffende Bemærkninger, ikke mindst gælder dette det lille Afsnit om Stilen.

Hver paa sin Vis og fra sit Synspunkt fortjener disse to Ibsen-Studier en ikke ringe Opmærksomhed og Anerkendelse.

„Bjørnson-Studier“ er Fællestitlen paa de følgende syv Smaaskrifter, som er samlet i et stort, stateligt Bind, udgivet i Anledning af Universitetets Hundredearsjubilaum. Titelbladet bærer dette betegnende Motto: „Une heure de travail vaut mieux qu'un jour d'instruction“.

Dette Bind indtager for saa vidt en Særstilling imellem Smaaskrifterne, som Emnerne for flere af disse Studier falder udenfor det egentlig litteraturhistoriske Omraade. Tilsammen danner de en almeninteressant Helhed, og hver for sig belyser de karakteristiske Sider af Bjørnsons gigantiske Personlighed.

I „Bjørnstjerne Bjørnson og Flagsaken“ giver Toralf Greni en indgaende og særdeles instruktiv Skildring af Kampen om og for „det rene Flag“, først i Perioden 1814—44 og saa efter en Menneskealders Pavse,

som i første Række skyldes de skandinavistiske Idéer, i Tiden 1879—99. Man faar gennem talrige Citater af Taler, Opraab, Artikler og Breve et levende Indtryk af, i hvor høj Grad Flagsagen var en Livssag for Bjørnson; betegnende er den Ytring af ham, at siden Slesvigs Tab har ingen offentlig Begivenhed voldet ham en saadan Smerte som den Modstand mod et rent norsk Flag og den Forkærlighed for Unionsmærket, store Dele af Norges Befolkning lagde for Dagen. Et Mesterstykke af Agitationsarbejde og raadsnar Retorik er hans Tale for Nationalflaget paa det store Flagmøde i Marts 1879; selv paa Tryk og nu efter de mange Aars Forløb virker denne Tale med en ejendommelig impulsiv Kraft, som ellers kun er givet det „levende“ Ord.

Udmærket friskt og livfuldt er Didrik Seips Bidrag til Bjørnson-Studierne: „Da Bjørnson kjøpte Aulestad“. Men man kan ogsaa vanskeligt tænke sig et mere taknemmeligt Materiale at arbejde med end de Bjørnson-Breve, hvorpaa Forfatteren bygger, og hvormed han illustrerer sin Skildring af Digteren, som i sin Fraværelse med hele sin Sjæl nærværende følger sine Venners Arbejde paa at ordne Købet af Aulestad. I stort som i smaat er han med trods Afstanden, han er Fyr og Flamme, ladet med Begejstring over og Længsel efter at skulle eje Gaard og Jord i Norge. Træffende karakteriserer Seip den begejstrede og længselsfulde Bjørnson i disse Ord: „Man faar gjennem disse brevene en overordentlig sterk følelse av hvor meget det hadde at si for Bjørnson at han skulde komme til at eie hus og jord hjemme i fædrelandet, bli odelsbonde, faa knytte sig selv og ætten fast til selve jorden hjemme. Det er det samme indtryk som man faar av fædrelandssangen hans. Det er ikke et abstrakt fædreland han elsker, det er ikke „det ælgamle rige“ eller „kjæmpers fødeland“, men det er „dette landet som det stiger frem furet, veirbitt over vandet med de tusen hjem“. Det er det konkrete, selve landet, „ager Norvegicus“, han elsker, det er det han længter hjem til, det er det han vil eie en del av. Denne følelse var saa sterk hos ham at den rent overvældet ham da han fik vite at gaarden var kjøpt.“

Den følgende lille Afhandling: „Bjørnson and America“ af Professor ved Universitetet i Kansas Albert Morey Sturtevant har nærmest Kuriositetens Interesse og burde maaske hellere have været udeladt.

Derimod hører de to følgende Bidrag til dem, som man nødigst vilde undvære.

I „Bjørnson og Wergeland“ giver Ferd. G. Lynner et fyldigt og alsidigt Indtryk af det nære aandelige Slægtskab mellem de to Digtere. Mere end nogen anden Aand er Wergeland Bjørnsens Fader og Bjørnson Wergelands Fortsætter. Ikke blot var de i Anlæg og Natur udpræget beslægtede Aander, men ogsaa deres Opfattelse af en Sangers Kald er den samme: Digteren skal være som sit Folks Samvittighed. Lynner drager interessante og slaaende rigtige Paralleller mellem de to Digteres Opfattelse af Naturen og Naturdigting, som frembyder væsentlige Lighedspunkter, om end Naturskildringen hos Bjørnson træder noget i Baggrunden for hans Menneskeskildring, og mellem deres Fædrelands- og Tankedigting.

Den følgende Studie er den største i Rækken og tillige vel nok den betydeligste. Den handler om „Bjørnson og Sverrig“ og skyldes Francis Bull. Desværre er det ugørligt i nogle faa Linier at give et Indtryk af Forfatterens indgaaende Udredning af Bjørnsons Forhold til Sverrig i dets forskellige Faser gennem halvhundrede Aar, præget som det til de skiftende Tider bestandig var af en sjælden Kærlighed til og Forstaaelse af det svenske Folk. Bjørnsons Stilling var jo her saa meget vanskeligere, som hans Liv var en stedse fortsat Kamp for Norges Selvhævdelse og Ære, og fordi han for Svenskerne stod saa at sige som en Personifikation af Norge; det var dette sidste, der laa bagved Heidenstams Ord ved Bjørnsons Baare under Omtalen af Unionsstriden: „När vi ha harmats, ha vi harmats på dig!“ For den, der til fulde vil lære at forstaa og vurdere Bjørnsons imponerende helstøbte Personlighed, lønner det sig at fordybe sig i hans Forhold til Sverrig, og til et saadant Studium kan han ikke ønske sig nogen fortræffeligere Vejleder end Francis Bull.

„Bjørnstjerne Bjørnson og Camilla Collett“ er Titlen paa det næste Bidrag til Bjørnson-Studierne. Dets Forfatterinde er Lilly Heber, som har været særdeles heldig med sin baade psykologisk og litteraturhistorisk interessante Redegørelse for Forholdet mellem B. B. og C. C., disse „fødte motstandere og fødte medkjæmpere“. Saa vidt forskellige som de var i næsten enhver Henseende — Oprindelse, Anlæg, Temperament, Sympatier —, har de dog paa afgørende Vis paavirket og lært af hinanden; trods alt har de øvet en gensidig tiltrækkende Virkning, og navnlig den mandlige Parts aandelige Gæld til den kvindelige er sikkert dybere og større, end han var sig bevidst. Den lille Afhandling er en værdifuld Hjælp til Forstaaelse af „Amtmandens Døtre“s højtbegavede Forfatterinde og Henrik Wergelands ejendommelige Søster.

Til syvende og sidst giver Birger Knudsen en Skildring af „Signalfejden“; saaledes begynder og ender disse Bjørnson-Studier betegnende nok med Politik. Slaaende rigtigt viser Forfatteren, hvorledes den Bjørnsonske Pangermanisme ikke betegner noget Brud med, men en nødvendig Konsekvens og Udvidelse af hans Skandinavisme, som i sit Udgangspunkt er udpræget norsk-national, og hvorledes senere hen hans pangermanistiske Idéer — eller „Drømme“, som han selv engang har kaldt dem — træder i Fredssagens Tjeneste. Og der er her fremdraget og samlet mangfoldige Træk til et Billede af den bombemæssige Virkning, som Bjørnsons Krav om en Signalforandring overfor og Tilnærmelse til Tyskland ganske naturligt maatte vække i vide Kredse.

Med en Studie over Forfatteren, Topografen, Meteorologen, Patrioten, Præsten og Folkeoplyseren Jacob Nicolai Wilse slutter Rækken af det litteraturhistoriske Seminars Smaaskrifter. Harald Bakkes Biografi og Karakteristisk af den gamle Rationalist er præget af et flittigt og omhyggeligt Kildestudium og læses med Behag ogsaa af den, der er tilbøjelig til at mene, at Forfatteren ikke helt har ført Beviset for sin Berettigelse til at betegne Wilse med det pompøse Epitet: „en Kulturhelt“.

Erik Rindom.

POUL RYTTER

Poul Rytter, *Sylvesternat*, Atellan i 3 Akter. Udgivet af Oskar Schlichtkrull.

Atellanen selv har Interesse som et Vidnesbyrd om den Kamp, der førtes mod Enevælden og anden Konservatisme i Begyndelsen af Kristian den Ottendes Regeringstid, og den har litteraturhistorisk Betydning som et Forbillede for Hostrups Studenterkomedier. Oskar Schlichtkrull, der tidligere har udgivet omhyggelige „Studier over C. Hostrups Genboerne“, har i Anledning af 100 Aars Dagen for Carl Plougs Fødsel udgivet *Sylvesternat* med Indledning og Kommentarer. Hans Fremgangsmaade er her den samme, som den var i Studierne over Genboerne. Først kommer en litteratur- og kulturhistorisk Oversigt, hvor vi efter Breve, Aviser og andre Kilder faar et Billede af, hvad der satte Sindene i Bevægelse baade i den liberale og den konservative Lejr i de Dage, da Sylvesternat blev til. Kampens Form forekommer os pudsigt og gammeldags, underlig smaatskaaren, og dog med friske og lystige Indfald fra de unge Frihedsmænds Side. Tankerne, der kæmpes om, er for en Del de samme, som endnu staar paa Dagsordenen. — Det er ejendommeligt at se de konservative fremsætte Spaadomme, der nu, virkeliggjorte, benyttes saa at sige ordret af Socialdemokraterne i deres Agitation. Over for de liberales Krav om Lavenes Ophævelse hævder Haandværkerne: „Lavenes Ophævelse vil føre til: en Fabriksstat, hvor kun nogle faa ere Herrer; et langt større Antal er stakkels Arbejdere, for ikke at sige Trælle, som snart maa med Kone og Börn erhverve deres kummerlige Ophold paa Fabrikken“. — Personerne og deres Replikker er for en stor Del bygget over Tidens Bladmænd og deres Avisartikler. Indledningen gör nøjagtigt rede for alle Forbillederne. — Efter selve Stykket oplyser en Kommentar de enkelte Udtryk og Hentydninger, der ikke har fundet deres Forklaring i Indledningen. Kommentaren er omhyggelig, maaske lidt pedantisk. Det er ingen Nytte til, at en Kommentar giver mere, end den forstaaende samtidige straks opfattede. Forfatteren af en Kommentar bör ikke ret jævnlig indskyde et „som bekendt“; thi enten er det bekendt og bör da ikke medtages i Kommentaren, — eller ogsaa er det ikke „bekendt“, og bör da anføres uden undskyldende Buk. En Kommentator har Lov til at gaa ud fra, at hans Læsere er ret uvidende.

Bogen er fint udstyret, forsynet med Musikbilag og opfylder paa en smuk Maade sit Formaal, at minde om Carl Plougs store Indsats i vort Folks Liv.

Henrik Ussing.

EN AMERIKANSK BOG OM HOLBERG

Oscar James Campbell, jr.: *The Comedies of Holberg*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1914. 363 Sider.

Hidtil har Holberg-forskningen haft sine dyrkere i Europa, og væsentligst i Norden; nu har den ogsaa ladet høre fra sig hinsides verdenshavet. En amerikaner, O. J. Campbell, „assistant professor“ i Wisconsin, har skrevet

en bog om Holbergs komedier. Bogen fremkommer som et led (3. bind) i den række *Harvard studies in comparative literature*, som udgives af den også herhjemme kendte Harvard-professor, W. H. Schofield.

Denne nye Holberg-undersøgelse fortjener stor påskønnelse. Den vidner i lige grad om et dygtigt og omfattende studium og om en dyb respekt for og bemærkelsesværdig forståelse af Holbergs personlighed. Campbell behøver ikke, som Olsvig, at lægge „tremendons, hidden purposes“ under Holbergs selvbiografi, for at finde den naturlig; heller ikke fristes han, som enkelte andre til at udstyre Holbergs levnedsløb med en kærlighedshistorie. Af det faktiske, som er overleveret, tegner han en meget levende og fuldt naturlig Holberg-skikkelse.

I sin indledning udtrykker Campbell det som sin agt at benytte en undersøgelse af Holbergs kilder som et middel til „at værdsætte og upartisk beskrive Holbergs originalitet“. Denne kildeundersøgelse optager naturligvis hovedparten af bogen, og den er særdeles værdifuld. Selv om forfatteren undertiden er noget dristig i sin bestemmelse af en kilde, har han dog stedse øjet åbent for Holbergs originale anvendelse af det fremmede stof. Om en digter, der har været genstand for så mange og detaillerede undersøgelser, vil det være mere end vanskeligt at frembringe noget helt nyt. Når Campbell delvis vover dette, har han samtidig for tjeneren af i en overskuelig form at ha samlet ældre resultater.

Interessant er hans behandling af forholdet til den italienske komedie, som Holberg kendte den gennem Gherardis samling. I modsætning til tidligere forfattere (Rahbek, Skavlan o. a.) nøjes han ikke med en opregning af enkelte „lån“, men foretar en omfattende analyse af den Holbergske komedies og „Commedia dell' arte“s væsen og teknik. At han finder spiren til de fleste af Holbergs faste figurer hos italienerne, er vel ikke nyt; det har været påpeget af andre. Men han afviger fra de andre i sin opfattelse af Henrik'ernes og Pernille'ernes afstamning, som han er tilbøjelig til at lede tilbage til Arlequin og Colombine i *Commedia dell'arte* og ikke til Molières kammerpige- og tjenerfigurer, som han finder mere beslægtede med den spanske komedie. Også selve det skelet, hvorover komedierne er opbygget, finder han ofte formet mere efter det italienske end efter det knapt så simple molière'ske mønster. Det er ikke så, at han vil reducere Molières indflydelse; han vil kun vise, at den ikke er den eneste fundamentale for Holbergs teknik. Det må siges, at han underbygger sin opfattelse med mangfoldige talende træk. Undertiden kan disse dog blive lidt for talende. Når han f. eks. for at vise ligheden mellem Henriks og Arlequins optræden under deres forkledning citerer (pag. 153) et par næsten kongruente replikker fra „Den honette Ambition“ og „Les Originaux“, svækkes indtrykket noget derved, at det i virkeligheden for største delen er Jeronimus' replik, han lægger i munden på Henrik. Og om der kan tillægges analogien mellem Henriks påtagne navn Baron von Reenkaalavalt (sic!) og Arlequin en Baron de la Din-donnière og Arlequin en le Vidame de Cotignac nogen beviskraft, turde være tvivlsomt. Hvad beviser navnet f. eks. i „Jean de France“, hvor det også forekommer?

Det afsnit, man går til med størst forventning, er naturligvis afsnittet om Holberg og engelsk litteratur, særligt da, hvis man erindrer et foredrag, som forfatteren for en tre år siden holdt her i København om Holberg og Addison, og hvori han la vægt paa visse æmneligheder mellem komedierne og den engelske essay-litteratur. Den antagelse, at Holberg i adskillige tilfælde ligefrem har hentet sit stof fra „Spectator“ og „Tatler“, kommer igen her. Men selv om det er en ret anselig række ligheds-punkter, der er fremdraget til dens bestyrkelse, må det dog stå uafgjort, hvor meget eller hvor lidt ligheden beviser med hensyn til nogen direkte forbindelse. Prof. Paludans skepsis over for den mulige indflydelse fra „The political upholsterer“¹, vil også være berettiget over for de andre eksempler. Men betydningsløse er de ikke; thi i hvert fald viser de, at „Holberg og de engelske essayister ofte udpeger urimeligheder i ganske de samme sociale skrøbeligheder og, næsten uden afvigelse, i dårskaber af samme beskaffenhed.“ Interessant er ligeledes sammenligningen med Ben Jonson og antagelsen af den mulighed, at Holberg i henseende til sin komedies område kan ha haft et forbillede i Farquhar.

Sikkert har Campbell ret, når han slutter dette afsnit med at sige, at „indflydelsen fra engelsk litteratur på Holbergs komedier, skønt på overfladen meget mindre kompliceret og mangfoldig end indflydelsen fra fransk litteratur, i virkeligheden var i lige så høj grad bestemmende og fundamental.“

Gennem hele bogen går en høj vurdering af Holbergs genialitet. Selve bogens slutning er som et krystalliseret uddrag af denne beundring, der klart belyses i følgende linjer: „For litteraturhistorikeren er han [Holberg] interessant, fordi hans værk, næsten bedre end nogen som helst andens, illustrerer den proces, hvorved elementer af vidt forskellige slags kan sammensættes, således at de frembringer en dybest set original national litteratur.“

Chr. Christiansen.

EN LILLE HOLBERG-PARALLEL

Der findes næppe et skrift om Holberg, hvori ikke Molières bekendte „Je prends mon bien où je le trouve“ er citeret. Det samme citat kan anvendes på så godt som alle samtidige komedieforfattere. Når man derfor hos to forfattere støder på det samme indfald, den samme spøg, den samme situation, bør man være varsom med at drage nogen slutning deraf. Rent bortset fra, at begge, uafhængigt af hinanden, kan ha fundet på det gode indfald, er der et utal af andre muligheder, så at den ene ikke behøver at være den andens kilde, ja, at de end ikke behøver at ha haft samme kilde.

Alligevel er fremdragelsen af parallelsteder ikke uden interesse, og en Holberg-parallel, om end nok så ubetydelig, tør vel regne med ikke fuldstændig at blive overset.

¹ Fransk-engelsk Indflydelse paa Danmarks Litteratur, side 390.

I „Jeppe paa Bjerget“ (I, 5) benytter Holberg det indfald at la Jeppe „skændes med“ sine ben: ... Fort Been! Drollen skal splide jer ad, om I ikke gaar. Nej de Carnalier vil saa mari ikke. De vil til Kroen igjen ...“ Dette indfald har sin parallel hos den engelske lystspildigter William Congreve (1670—1729) i komedien „The Old Bachelor“ (II, 2), hvor den gamle pebersvend, Heartwell, ikke kan få sine fødder bort fra den farlige nærhed af det hus, hvori genstanden for hans forelskelse bor. „Well“, hedder det i Heartwells replik, „why do you not move? Feet do your office — not one inch; no foregad I'm caught.“

Selve indfaldet er det samme, selv om der er stor forskel i udnyttelsen af dets komik. Holberg har dvælet derved og understreget komikken ved ikke blot at gøre situationen til en krig mellem Jeppe og hans ben, men også at la hvad Jeppe kalder sine lemmer føre krig indbyrdes. „Maven og Benene vil til Kroen, og Ryggen til Byen.“ Hos Congreve er replikken bygget over benenes genstridighed, og den er ikke udpenslet som hos Holberg.

Chr. Christiansen.

SENT ELLER ALDRIG

I den gamle Folkevisen „Svend i Rosengaard“, der er kjendt over hele Nordeuropa [Axel Olrik: Danske Ridderviser I, 142] søger Brodermorderen at undgaa at sige ligefrem til Moderen, at han vil blive borte for bestandig, og paa Moderens Spørgsmaal: „Naar vil Du Dig hjem vende?“ svarer han undvigende: „Naar alle Kvinder bliver Enker“, og Visen gengiver nu en Række Replikker mellem ham og Moderen, idet han stadig søger at skaane hendes Følelser ved at bruge Omsvøb.

Men Moderen er tungnem, synes det, eller Moderhertet vægrer sig vel snarere længst muligt mod at fatte den triste Sandhed: Tabet af begge Sønner; han vil skaansomt forberede hende, og hun vil ikke forstaa ham.

Han vil sig „hjem vende“, naar alle Kvinder bliver Enker; Moderen forstaaer ikke Udtrykket og spørger, hvornaar det da vil ske; „ja, det er, „naar alle Mænd bliver døde“.

Og efterhaanden bruger Sønnen saa en Række forskellige Udtryk for det samme: Naar Huse og Gaarde bliver øde, naar vi ser hvide Ravne, naar vi ser sorte Svaner, naar vi ser Fjeren synke, naar vi ser Stenen flyde, naar vi ser Havet brænde, naar alle Piger bliver gifte, naar Solen staar op i Nord, naar vi ser Verdens Ende; — tilsidst maa han give efter for hendes Forfølgelse og sige: „I vente mig sent eller aldrig“.

En saadan Omskrivning for sent eller aldrig træffes forøvrigt allerede hos den islandske Skjald Kormak, der levede i det 10. Aarhundrede; han bruger nemlig Udtrykket „naar Stenene flyder paa Vand“ for at betegne Verdensordenens Ophar, og snart alvorlige, snart spøgende Paralleller findes saavel i ældre som i nyere Digtning. Emnet er selvfølgelig internationalt; vi træffe det hos en Klassiker som Ovid, der i sin „Ars amandi“ siger:

Før vil Cikadernes Sange om Vaaren evigt forstumme — Før paa Mænalas Bjerg Hunden for Haren vil fly — Før end en Kvinde mod Vennen er haard, naar han ømt hende beder“, og en grovere Omskrivning af Ovids Poesi forekommer i den middelalderlige Vagantvise, hvor det hedder: Før faar Hjorten sin Bolig — i Havet med Bølgen fortrolig, — Før skal af Fiskenes Flok — stige mod Himlen en Skok, — Før bliver Oxer til Løver — og Lammene som Ulven en Røver, — Alt, hvad der flyver mod Sky, — søger i Vandene Ly, — Før end med Haardhed lønner — en Kvinde de dristige Bønner; — Gjør Du tilbørlig kun Dit, — ej vil hun nægte dig sit¹.“

Særlig paa et Omraade fandt denne Billedtale ret stor Anvendelse; det var i Bryllupsviser. Som bekendt var det i det 17. og 18. Aarhundrede Skik, naar „velfornemme“ Folk holdt Bryllup, at Slægtninge eller Venner forfattede eller lod forfatte Viser, som læstes op ved Bryllupsbordet, og fælles for dem alle er naturligvis, at „Frembæreren“ ønsker, at det, „himmelføiede“ eller „hierteforenede“ Brudepar maa leve længe i Fryd og Gammen, og at det snart maa faa Vuggen i Gang.

I vore Biblioteker findes der en Mængde af disse Digte, saavel trykte som utrykte [se f. Ex. Bibliotheca Danica: Personalhist. Literatur], og er de fleste end blottede for digterisk Skønhed eller Vid, findes der dog adskillige, som kan baade mere og interessere en Nutidslæser. En Hage er der dog ved mange af dem; de er for dristige i Henseende til det erotiske, Brudesengen besynges paa en Maade, som nu vilde faa Haarene til at rejse sig paa et Bryllupsselskabs Hoveder, og derfor egner de sig ikke saa godt til at fremdrages af Gjemmerne.

Som nævnt er Pointet i dem, at Brudeparret maa leve lykkeligt og længe, og at det sent eller aldrig maa møde Modgang, og dette „sent eller aldrig“ ombyttes og varieres saa paa mange forskellige Maader, idet lokale Forhold og Tidsomstændigheder ofte drages med ind i Digtingen, saa Visen faar et helt revueagtigt Præg. Vi skal anføre et Par Exempler hentede fra Lejlighedsdigteren par excellence, Professor C. F. Wadskjærs trykte Bryllupsdigte.

I den morsomme Vise: „Poëtiske Plukke Finker af allehaande Krims Krams“, skrevet til Professor Johannes Peter Anchersens Bryllup med Raadmand Høyers Enke, Catharine Wiel, d. 13. Febr. 1737, hedder det i „Bagsmæk“ til Afsnittet „Nok en Dito med Messing Skruer“:

„Gid Brude-Parret uden Sorg
Saa længe leve sammen,
Til Pigerne i Friderichsborg
Ey handler mer paa Drammen²,
Til Gammel-strands Matroner sin
Veltalenhed kand tæmme,
Til Randers-Manden³ i Latin
En Falster⁴ kand beskjemme,

¹ Fr. Moth: Vagantviserne, S. 166.

² Tvetydigt Udtryk, hvis Betydning næppe kjendes nu.

³ Antagelig den ret uduelige Rektor Morten Vintmølle i Randers.

⁴ Rektor Chr. Falster i Ribe, bekendt som Latiner og dygtig Skolemand.

Til Junkers Kysisøvnø ey
 Kand giøre Landsbye-Præster¹,
 Til Jomfru-Ney er Hierte-Ney,
 Til Blasen² feyler Giæster,
 Til Kaabe-Splitter lukkes i,
 Og til mand sig befinder
 I Vimmelskæftet frank og fri
 For Skiørt-Amazoninder!³

I Bryllupsdigt fra en „Wis Pen“ (o: C. F. Wadskiær) til Kancelliforvalter Andreas Graah og Jomfru Maria Frank, d. 3. Febr. 1740, lyder Visens Votum saaledes:

„Jeg vilde det gieue
 Par Folk maatte leve
 Foruden al Græmmelse Storm eller Stød,
 Saa længe det vrimler
 Med Erter og Simler
 I Lollands det fine og frugtbare Skiød,
 Mens Randers har Pramme,
 Og Færøe har Lamme,
 Mens Gulland har Tiære og Norge har Grann,
 Mens Jylland har Heste
 Og Closter-Stræd' Leste,
 Mens Læssøe har Grunde og Beltet har Vand.
 Sig hyppig formeere
 Og blive til fleere,
 End Dyrkiøb har Ammer⁴ og Ammer har Ord,
 End Møllmann⁴ har Paqver,
 End Prehn⁴ har Tabakker,
 Og end her staar Fade og Glasse paa Bord.

Endnu mere varieret og stærkere lokalfarvet er det „Brudeparret længe leve!“, som klinger ud fra en Bryllupsvisen skrevet til Apotheker i Ribe Hieronymus Carstensen og dydsirede Jomfru Elisabeth Fog, da den 6. Decb. 1748 blev viede i Hvidding Præstegaard. [Ribe Amts hist. Aarbog 1908]. Det hedder bl. a. heri:

Før skal Ribe blive nye
 som den gamle Riber-Bye;
 man skal Spiir oprejse
 før paa store Kirke-Taarn,

som man haver seet tilforn⁵
 op i Skye at kneise;
 før skal samme Kirke faae
 for glassered' Stene blaa

¹ Nemlig naar en theologisk Kandidat maatte ægte en Herremands aflagte Elskerinde for at faa Embede som Præst.

² Blasen var et bekjendt Vinhus paa Hjørnet af Gammeltorv og Nørregade i Kjøbenhavn, det blev bortsprængt under Branden 1728, og de nærmere Omstændigheder herved omtales i C. F. Reisers bekjendte „Beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgterlige Ildebrand 1728“. Efter Branden søgte Ejendomsinderne af „Blasen“, tre Søstre Poulsen, om en Hjælp af 3000 Rdl. til Ejendommens Gjenopførelse [Chr. Bruun: Kjøbenhavn, II, 383 og 593 ff.]

³ Nemlig Vin-amer.

⁴ Vel et kjendt Kjøbenhavnerfirma.

⁵ Spiret paa Domkirkens Taarn var vistnok allerede nedstyrtet i det 15. Aarh.

Blye paa søndre Side¹;
 Før og St. Christopher skal
 med den Munk anrette Bal
 og paa Dragen ride²;
 før bli'r Handelen i Stand³;
 før vil Ribe fattes Vand;
 før skal Flod ophøre;
 før man ingen Vahre meer
 over Aae paa Baade seer
 Folk om Nat at føre⁴
 før ei Stude gennemgaar;
 før skal Heste, Køer og Faar
 ikke overstjæles;
 før man ikke Vod-Mænd⁵ smør,
 før af dem ei høles;
 før skal Bondens Koe ei faae,
 som bor langs med Kongens Aae,
 hvert Aar femten Kalve⁶,
 før faar Gredstedbro sit Syn,
 som er pantsat udi Fyn,
 dog det har det halve⁷;
 før skal Flensborg ikke fly
 Klæde hen til Riber-Bye;
 før ei al Slags Vine;
 før ei gamle Specier
 i Commerce-Raads Gjemme er
 og udi hans Skrine⁸;
 før skal Farv'rens Mølle gaa,
 før udtømmes skal Nibs-Aae

og ei Fiske give;
 før paa Holmen og Koebroe
 skal ei komme Hest og Koe;
 før ei Græs skal blive;
 før skal Slottet bygges op⁹
 og i Sky opreise Top,
 som i fordums Dage;
 før skal mand i alt det Guld,
 som er der lagt ned i Muld,
 komme til at rage;
 før skal Skolen brækkes ned,
 før skal Rector¹⁰ blive kjed,
 af en Stiil at rette;
 før Disciplene formaaer
 de sædvanlig trende Kaar,
 som enhver kan gjætte¹¹;
 før skal ei i Kirkens Gang
 og ved Aftens-Bøn og Sang
 spilles Mariage¹²;
 før og udi Hospital
 Pigerne, som der er, skal
 paa der' Mødom passe:
 Før vor Brudgom og hans Brud,
 som nu samlet er i Gud.
 skal af Vanheld trykkes;
 før det engle-yndig Par,
 som i Ribe Bolig har,
 nogen Tid ulykkes!

Ogsaa Holberg har jo anvendt den samme Ordleg, idet han i „Peder Paars“ 4. Bogs 1. Sang lader Værten paa Skagen sige om den projektgale Jens Grovsmed:

¹ Ved Reparationen 1738—1743 skulde Kirken tækkes med Bly, men da det ikke vilde slaa til, maatte en Del af søndre Side belægges med glasserede Sten.

² St. Christoffers Billede stod i en Udbygning af Domkirken, men blev hugget itu 1792. Munken var en gammel Bispekaabe fra katolsk Tid, med hvilken der gjordes Løjer paa Markedsdage.

³ Byens Handel var o. 1750 kun ringe sammenlignet med Fortidens.

⁴ Smugleri.

⁵ Fiskerne, der hjalp til ved Smugleri.

⁶ De Bønder, der boede langs med Aaen, betalte ikke Told af deres Kreaturer, som derfor mærkedes paa Hornene, men Følgen var, at man praktiserede en Mængde Kalve ned til disse Egne, saa der let kom 15 Kalve paa hver Ko.

⁷ Siger maaske til et Syn, som en fynsk Bonde havde haft, og hvori det var aabenbart ham, at Kbhavn skulde forgaa om 40 Dage, hvis Indbyggerne ikke omvendte sig, og Kongen ikke nedsatte Tolden i Kjøbstæderne og Skatten paa Landet med Halvdelen.

⁸ Der hentydes antagelig til den velhavende Kommerceraad Chr. S. Eenholm i Ribe.

⁹ Riberhus.

¹⁰ Den ualmindelig dygtige Chr. Falster.

¹¹ ?

¹² Ved Korsangen om Aftenen Kl. 5 holdt Byens unge Karle og Piger Stævnemøder, og tidligere skal man have bedrevet megen Uterlighed i Domkirken..

Af Forslag man ham jo fast færdig seer at sprikke;
 Peer Vogn-Mand skulde før afvænnens fra at drikke,
 Lars Kusk at bande, ja hans Hustrue holde op
 At byde som til Fals enhver sin Skiøge-Krop,
 Peer Skolemester før at excerpere Phraser,
 Frantz Spille-Mand staae stille, afvænnens fra Grimacer,
 Hans Badsker fra sin Snak om Stat og Politie,
 Jens Mortensen fra Løgn, fra Gield og blive fri,
 Qvaksalver Jochum Pøel at prale og at skryde:
 Før end Jens Grovsmed skal afvænnens fra sin Lyde.

Holberg har dog afholdt sig fra Personligheder, og der ligger ingen lokalfarvet Satire i det, han siger om de Skagens Borgere; det kunde ligesaa godt henføres til enhver anden Bys Beboere, thi Personerne er fingerede. — — — — —

Der kunde anføres adskillige andre Exempler paa en saadan skjæmtende Omskrivning af „sent eller aldrig“, men foranførte tør være nok.

C. Klitgaard.

RUNEINDSKRIFTER

Ludv. F. A. Wimmer: *De danske Runemindesmærker*. Haandudgave ved Lis Jacobsen. Kbh. 1914. — Lis Jacobsen: *Nyfundne Runeindskrifter i Danmark*. Særtryk af Aarb. f. nord. Oldkyndighed; Kbh. 1914.

I 1908 afsluttedes Prof. Wimmers store Runeværk. Dets Størrelse og Kostbarhed har stadig været følt som en betydelig Ulempe af alle, som har skullet bruge det, og Ønsket om en Haandudgave har derfor bestandig gjort sig gældende. Prof. Wimmer har ikke selv ønsket at besørge denne, uagtet det ikke har manglet paa Opfordring, og „Selskab for nordisk Filologi“ tog derfor Initiativet og opfordrede Fru Dr. phil. Lis Jacobsen til at foretage Udgivelsen, og Prof. Wimmer gav beredvillig sin Tilladelse.

Meget fornuftigt har Udg. opfattet sit Hverv som alene bestaaende i at give et kort Sammendrag af Runeværket. Der kunde naturligvis godt have været Tale om at forsyne Udgaven med Henvisninger til senere fremkommen Litteratur, men Udg. har ikke indladt sig paa det. For Brugerne af Bogen vilde det have været bekvemt, men som Udg. rigtig bemærker, derved vilde Udgavens Rammer sprænges; vi kunde faa en i Øjeblikket udtømmende Litteraturfortegnelse, men den vilde hurtig blive forældet, da der stadig fremkommer nye Bidrag paa disse Omraader. Det bedste er derfor at nøjes med at give et Sammendrag af Wimmers grundlæggende Udgave.

Bogen fremkommer med Wimmers Forfatternavn paa Titelbladet, og man kan derfor finde det lidt mærkeligt, at man paa næsten hver eneste Side finder Udtryk som: Wimmer mener, at —, Wimmer opfatter denne Skrivemaade som —, Wimmer anser det for utvivlsomt, at —. Dette kunde godt være undgaet; det virker tit, som om man satte Forfatterens Tanker i Gaaseøjne, og man kan i mange Tilfælde ikke frigøre sig for

den Tanke, at denne Form for Fremhævelse er brugt paa Steder, hvor Meningerne ikke fuldtud deles af Udg. — Sammen dragningen er jo ellers ifølge Fortalen sket med Undertrykkelse af alle personlige Meninger.

Alle Tekster gengives med latinske Bogstaver, dog bemærkes det, hvor der er Tale om sjældnere Runeformer, Fejlhugninger o. lign. Naturligvis bliver der ikke Plads til Beskrivelse og Maalene af hver Indskrift, Omtale af de enkelte Tegns Tydelighed og Begrundelse af den valgte Læsning i mere tvivlsomme Tilfælde; alle Indskrifter gengives med den Læsning og Udfyldning, som Wimmer har anset for den sandsynligste; de aftrykkes som i Runeværket med runde og skarpe Parentheser om utydelige og supplerede Tegn, og dette vil ogsaa i Almindelighed være tilstrækkeligt; vil man paa et enkelt Punkt søge dybere, maa man naturligvis tilbage til Runeværket.

Man skal derfor altid i Haandudgavens Tekster kunne se, om Læsningen af Wimmer selv har været anset for sikker; i modsat Fald vil man støde paa Parentheser. Derfor er det ikke saa heldigt, naar Udg. i et Par Tilfælde, i 153, 159 og 160 kun gengiver Wimmers supplerede Tekster uden at tage Hensyn til den virkelige Læsning, som forud er gengivet; ved Sammenligning med D. Rm. opdager man let, at i disse tre Indskrifter burde der sættes henholdsvis 6, 3 og 1 Rune i rund Parenthes. Enten burde Udg. da have kombineret Læseteksten og den supplerede Tekst, eller ogsaa have sat Læseteksten først, som det er sket i Nr. 14 og 21.

Selve Teksterne er ellers omhyggeligt og nøjagtigt gengivet, og det er jo af dem, at Bogens Brugbarhed afhænger. I Nr. 266 er Buen over Binderunen anbragt forkert, i 225 er der et galt Skilletegn, men ellers har jeg ingen Fejl opdaget. I den mærkelige Indskrift 178 skulde det dog have været bemærket, at Binderunen i hal i Virkeligheden er en t-Rune. I de olddanske Omskrivninger er Accenterne over de store Bogstaver i Navnene meget smaa, vel nok af typografiske Grunde, og i 170 Askel mangler Accenten ganske.

Et stort Plus for Bogen er alle Afbildningerne af Runestenene; en Afbildning siger tit mere end en Sides Beskrivelse. Kun forstaar jeg ikke rigtig, hvorfor Hunnestadstenen III med det interessante Billede af Gygen Hyrroken er udeladt; ganske vist bærer Stenen ingen Runer, men hører dog saa nøje til Mindesmærket, at det vilde have været fuldt berettiget at medtage den.

I Angivelsen af Stenenes nuværende Plads har der indsneget sig et Par Fejl: Sjøring-Stenen (38) findes ikke i Sjøring, men i Vang Kirkes Vaabenhus; Rønninge-Stenen (82) findes ikke paa Rønninge, men paa Kerteminde Kirkegaard. Om Marevad-Stenen (150) hedder det: „Denne Sten fandtes i 1850 i en Bro i Marevad Sogn. Den blev udtaget og opstillet paa Marevad Kirkegaard“. Dette Sogn og denne Kirke eksisterer ikke, og Stenen maa søges paa Hasle Kirkegaard. Vester Marie Stenen III findes paa „Byens“ Kirkegaard; for Bornholms Vedkommende er det ikke helt berettiget at tale om Kirkelandsbyer. Med lidt Omhu kunde den Slags Fejl være undgaaet. Haandbogen bør kunne oplyse om, hvor Ste-

nene findes, men naturligvis indtræffer der nu og da Flytninger. Saaledes er Hunnestadstenene og Skårby-Stenen I flyttet fra Marsvinsholm til Lund for ikke saa længe siden.

Ordsamlingen er god og fyldig, omtrent ligesaa udførlig som i D. Rm. Wimmers danske Kunstord er erstattede med de almindelige latinske grammatiske Benævnelser. Bogen slutter med en alfabetisk Fortegnelse over Runeindskrifterne. Denne vil være overordentlig nyttig, naar man skal finde en eller anden Sten, som er citeret med Navn, f. Eks. Læborg-Stenen; man slaar op og finder, at det er Nr. 7 og i D. Rm.: II, 6. Men havde man et Citat, som lød paa D. Rm. II, 6, kunde man faa Lov at lede efter det længe, at læse Registret igennem fra Ende til anden. Der savnes et Register, som angiver, hvilke Numre i Haandudgaven der svarer til Numrene i D. Rm.; og det havde ikke behøvet megen Plads.

De Indvendinger, som kan gøres, er alligevel kun Smaaating, og naar man blader i denne smukt udstyrede og rigt illustrerede Bog, kan man ikke andet end føle dyb Taknemmelighed over at have faaet den i Hænde; for alle sprogstuderende betyder den en meget stor Lettelse; den giver bedre Overblik, selv om den naturligvis ikke overflødiggør Wimmers store Runeværk.

I Aarb. f. nord. Oldk. 1913 har Fru Dr. phil. Lis Jacobsen skrevet en Afhandling over nyfundne Runeindskrifter i Danmark. Den omfatter de Indskrifter, som er fremkommet siden D. Rm.s Afslutning. Det er to hele Runesten og tre Brudstykker. Undersøgelsen og Tolkningen er udført meget omhyggeligt og Tolkningerne er præget af tillidvækkende Forsigtighed. Hurup Stenen mangler Overdelen, og det forekommer mig, at den maa have indeholdt noget mere Tekst, end efter L. J.'s Supplering; ihvertfald giver denne 2 længre og 3 korte Linier. Interessant er Tolkningsforsøget af den tabte Flarupsten, og L. J. har vist Ret i, at det kunde være paa Tide at søge at tolke de tabte Indskrifter efter bevarede Afbildninger. Gennem Abildgaards Tegninger vises det ligeledes, at den nyfundne S. Vilstrup Sten er en Del af den af Worm omtalte og beskrevne Landerup-Sten.

De interessanteste af de nyfundne Runeindskrifter er dog Kalkristningerne fra Tornby og Asmindrup, en Art nordiske Grafitti, indkradsede af Lediggængere i Kirkemurens Kalk, ligesom man i Norge fordrev Tiden med at snitte Runer i Stavkirkernes Tømmer. To af disse Indskrifter adskiller sig ved deres Indhold meget fra de gængse Runeindskrifter; den ene er en Nordmands Beretning om et Elskovseventyr, om det ellers er forstaaet ret; den anden muligt et Smædeskrift over en Mand, der laante Penge af en Kvinde. Det er for en Gangs Skyld Glimt fra det daglige Liv; ikke stive monumentale Gravskrifter som ellers. — Alle de her offentliggjorte Indskrifter er optaget i Haandudgaven af Wimmers De danske Runemindesmærker som Tillæg.

Gunnar Knudsen.

ET BREV FRA 1811.

Meddelt af Ingeborg Simesen.

„Deshalb sind Briefe so viel wert,
weil sie das Unmittelbare des Daseins
aufbewahren.“

Goethe: Aristeia der Mutter.

Geheimstatsminister, kgl. historiograf Ove Malling er berømt nok. Enhver véd, hvor meget „*Støre og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*“ har bidraget til at vække og styrke fædrelandskærligheden her hjemme. Den 9. Fbr. 1781 ægtede Ove Malling Christiane Beck, født 7. Marts 1761, død 30. Juni 1836, og fik med hende 13 børn. Ægteskabet var meget lykkeligt; Christiane Malling overlevede sin mand i 7 år. Malling døde jo som bekendt 17. Nvbr. 1829.

Christiane Beck var datter af plantageejer Jens Michelsen Beck (1721—1791) og hustru Louise Sofie Hagen (1737—1777). Louise Hagen var en litterær dame; hun har skrevet et skuespil i 5 akter „*Selim og Zulima*“, 1769, oversat Peder Hansen Resen til tysk og er Ehrenmitglied der deutschen Gesellschaften zu Bremen und Göttingen. Hendes fader var ejeren af Kong Salomons Apotheke Bernhard Hagen (1696—1747).

Nedenstående brev er skrevet af Christiane Malling d. 16. Nvbr. 1811 til hendes datter Charlotte Hofman (Bang) for at meddele hende søsteren Louise Sofies forestående bryllup. Charlotte Malling, født 9. Juni 1786, død 13. Maj 1885, var 1802 blevet gift med Niels Hofman (Bang), Hofmangave. Louise Sofie Malling, født 6. Marts 1784, død 2. Nvbr. 1854, ægtede d. 20. Nvbr. 1811 Peter Hersleb (1784—1844), herredsfoged i Vejle, etatsråd. Det er om dette bryllup, brevet handler.

Vi får af det et godt billede af brevskriverinden selv, den trofaste og kærlige moder og bedstemoder, men også den forstandige og omhyggelige husmoder. Uden lune har hun ikke været; det glimter frem i udtalelsen om datterens helbred, der bedrer sig nu, hun har så meget at bestille. Men brevet giver os også et fortræffeligt tidsbillede. Det er skrevet i den knappe tid, pengekrisisens tid, da alle måtte spare. Denne brudgom, der går til fods til kirke, og denne brud og ministerdatter, der slår frynser af optrævlet strømpegarn, siger mere om tidens tarvelighed end mange ord. Brevet kan derfor i høj grad gøre krav på interesse og overgives derfor her til offentligheden.

Det lyder i helhed, som følger:

Kjøbenhavn, D. 16. Nvbr.

I Gaar havde ieg den glæde at modtage Dit Brev, min kiereste Lotte; og i Dag svarer ieg allerede uagtet ieg har usigelig travlt. Hovedt Aarsagen dertil er, at lade Dig vide at Louises Forening med Peter, nu

er bestemt til Onsdag. Jeg veed hvormeget dette interesserer Dig, altsaa maae Du dog, omendskiøndt langt fraværende kunde være hos os i Tankerne, tilbede hende Himlens Velsignelse, og drikke paa hendes Sundhed. Hun er selv (ganske imod forventning) meget Roelig og Tilfreds. Paa Onsdag Kl. 4 Kører hun med Fatter og mig, Tante Malling og Magdelene til Friderichsberg Kirke. Peter og Hagen gaaer nok. Vielsen forrettes af Stedets Præst. rigtignok skal han være en stoer Stymper, men det faaer nu passere. Naar vi kommer hjem drikker vi Schokolade, siden efter Thee, og til Aften spiser vi et par Retter varm Mad, og spiller vor Boston, som vi pleier. Hvad hendes helbred angaaer, da er der ingen stoer forandring at merke, hun paastaaer at Hanses medecin, slet ingen Virkning gjør. med Moie, har ieg faaet det Løfte af hende at hun vil forsterre portionen i 14 dage, og merker hun enda ingen forandring, da at holde op dermed thi hun siger som sandt er, at det er synd at Bruge den kostbare medecin, naaer den ikke hielper. Imidlertid, forekommer hun mig raskere end hun har været, om det nu kommer sig af, at hun har saa meget at bestille, det veed ieg ikke i den senere tid har hun ret havt travlt med at faae hendes Omhæng og Gardiner skaaret selv slaar hun alle Frynserne, og Agremaner fra 8te om morgenen, til det bliver mørkt sidder hun uophørlig beskæftiget. man maae give hende den Roes, at hun veed at tage alt paa det sparsomeligste. sort Garn trækker hun op af gl Strymper. selv farver hun traad og Bomulds garn til at sye med: og det meste af Garnet har hun spunden selv. Hun faaer sin lille Stue ret net, som nu atter er bestemt til Dagligstue. I Vinduerne kommer, de nydelige fine gule og lila Sirtzes Gardiner som har hørt Tante Malling til. paa Pillen et af vores forgylte Speile med Consol Bord under. Hendes egen Divan og Stoele med hestehaar og gule Litzer. Det lille runde Bord som du kiender, er sat nyt grønt Klæde paa og affusset som nyt. en lille Mahogni Skamél med grønt Klæde betrukken, og Tante Mallings Mahogni Instrument. i Salen 2 smaae Jern Senge hvide Netteldugs Gardiner. 2 speile med Birketræes Comoder og en dito Servante. hvad hun selv faaer paa den Dag hun er Brud veed jeg endnu ikke. Paa Hovedet bliver det en Grøn Hatt. uden den har ieg endnu ikke seet hende. — ieg forglemt at nævne et lille nyt Grønt og Gult Gulv Teppe som skal ligge for Divanen. her har Du min elskede Lotte alt hvad ieg i en hast veed at fortælle Louise angaaende; ieg vilde ønske Du kunde see hende, hun viser ikke den minste frygt hun siger selv, hun begriber ikke hvor hun faar det Moed fra, og legger til „Mennesket er dog en forunderlig Skabning“.

Nu kommer ieg først til det ieg Burde have begyndt med, nemlig at frembringe min hierteligste Tak for alle de herlige Sager Du og Din søde Mand har sent af til os. Hvor meget bliver vi ikke i Eders Gield Hvad Du har forlangt skal ieg nøiagtigen besørge. Smør Gryn og Meel anseer ieg som et udlæg thi den kiere Hofman maae selv Kiøbe det. Det øvrige tager ieg med megen Taknemelighed, og ønsker kuns, ieg viste noget, at Giøre Giengield med. en Rok havde ieg bestilt Dig min søde Lotte, men ved en hændelse har ieg faaet at vide at den kommer

for — Sildig. jeg har efter mit eget Hovedt, bestilt mig en Garnvinder hvorpaa ieg formoder, man ogsaa godt kan vinde Tvist. Geraaeder den godt saa faaer Du ogsaa en.

Hvor glæde det mig ikke usigeligt at Du Din Hofman og alle Dine smaae ere Raske. Det er ret godt Du har holdt op med at Amme, det tager dog altid lidt paa Kræfterne. at den lille seer lidt bleg ud har intet at betyde naaer hun forresten kun er Sund. at Din Erik er en sielden Dreng, i meere end en henseende, det veed ieg. ieg har ofte med Beundring hørt Louise fortælle, om hans sindige Klogskab, min lille Christiane er vist ogsaa en sød Glut. Bringer Du dem ikke alle med til Foraaret? Jeg glæde mig saa inderlig til den Tid. Her ere vi alle vel; Lise Hanne og Ovedine ere alle i Arbeide for Louise Fatter er overmaade flink, og vi finder os ret lykkelige her i vor nye Boelig.

Hvor beklager ieg Dig ikke min kiereste Lotte, at Du ikke fik den Jomfrue Du havde fæstet, og det, i denne for Dig travle tid ikke at have nogen medhielper, det er alt for tungt. Kan den gode Line inte kome til Dig, til Du faaer en anden Jomfrue Vogt din Helbred beste Lotte! for alle Ting Vogt den got og Klæd Dig Varm og vær ret forsigtig. faaer Du Gigt igien bedrøver Du Din, til Døden hengivne Moder

C. Malling.

Langs ned ad brevets tre sider står:

Alle her hilse kierligen Dig og Din Hofman tilligemed mig

Min Kokkepige er ariveret for længe siden

Medfølgende Brev fra Julle er skrevet for længe siden, men har været forlagt.

STRØGODS

„Lille mor“. To mænd fra Viding herred ved Tønder var blevne uenige om nogle får. Den ene mands husholderske kom sin husbond til undsætning, og modstanderen kaldte hende, der er en ærbar jomfru på de halvhundred, „Lille mor“, og nu stod han anklaget for fornærmelse. Bisidderretten i Tønder kom virkelig til det resultat, at „Lille mor“ i dette tilfælde var krænkende for jomfruens ære, og manden måtte bøde med 10 mark. (Flensb. Avis 27/10 1905.)

H. F. F.

KULTUR OG FOLKEMINDER

VOR FOLKEÆT I OLDTIDEN

Vilhelm Grönbech: *Vor Folkeæt i Oldtiden*, 2., 3., 4. Del, V. Pios Boghandel, København 1912. Samme: *Religionskiftet i Norden*, Gyldendal, 1913.

Fra Frændelivet i Fred, Ære og Lykke, der var Emnet for 1ste Del af Vilhelm Grönbechs store Værk om „Vor Folkeæt i Oldtiden“, vender Forfatteren sig i 2den Del, „Midgaard og Menneskelivet“, ud mod den Verden, hvor dette Frændeliv føres. Verden var efter de gamle Germaners egen Opfattelse delt i Midgaard og Udgaard. Forf. forklarer, med hvilken Fortrolighed vore Forfædre saa paa Livet i det trygge Midgaard, mens Udgaard stadig staar paa Lur for at bryde derind og volde Ulykker. I denne Tilværelse har Alt Liv; enhver Ting har sin Sjæl; Legeme og Levevis saa vel som Tankegang og Vilje er Egenskaber ved Sjælen. Kunsten at leve bestaar for Mennesket i at beherske alt dette Liv og alle de Viljer, som brydes deri; alt hvad en Mand ejer, meddeler han Sjæl af sin Sjæl. Vi faar at vide, hvordan Menneskets Sjæl er beskaffen, hvilke Kræfter den raader over, og hvorledes Mennesket maa anspænde sig til det yderste for at holde Naturlivet i rette Gænge, saa det bliver ham til Gavn. Gennem Ætten staar den enkelte i det inderligste Sammenhæng baade med Samtid, Fortid og Fremtid, og kun som Medlem af Ætten bliver han i Stand til at bøje Tilværelsens stædige Viljer. Men den, der falder uden for Frænderingen og bliver Nidding, er virkelig hjemfalden til Døden; han hører hjemme i Uhyrernes Verden. Med sin Landsmand er man ganske vist fælles om Retsvæsen og Høvding saa vel som Krig og Fred; men det afgørende Skel er ved Ætten, inden for den er Livet „helligt.“ Udstødelse af Ætten fører til Niddingskab.

I 3dje Del, „Hellighed og Helligdom“, ser vi, hvorledes Menneske træder i Forbindelse med Menneske. Det sker gennem Gaver; thi med Gaven følger Mandens Sjæl, og Modtageren faar gennem Gaven Giverens Sjæl. — Er Ejerens Sjæl end til Stede i hver Ejendel, saa findes den i særlig Grad i Klenodier, i Lykketing, hvortil en Æts Liv og Velfærd var knyttet. Saadanne Klenodier var f. E. Sejrssværd; men der gaves ogsaa Ulykesskatte som Nivlungeskatten, hvortil der var knyttet Forbandelse.

I mange af Livets højtidelige Stunder blev der givet Gave. Naar Faderen giver den lille Navn, bekræfter han sin Handling ved en Gave. I Klenodierne sidder Ættens Lykke og gaar ved Arv fra Ætled til Ætled. Ved Gaveskifter mellem Mænd, der ikke hører til samme Æt, skabes en

„Fred“ af samme Art som den, der trives inden for Ætten. Gaveskifte er den eneste Vej til Venskab og Forbund, og Svogerskab opstaar gennem et „Køb“. I Mandeboden laa en virkelig Forligelse, og Hirdmandens Troskab over for Kongen næres gennem Kongens Gaver.

Ved Køb krævedes, at Ejeren skulde lægge hele sit Sind i Overdragelsen; Tingen skulde helt og holdent slippe sin tidligere Ejerman og knytte sig til den ny. Der var altid en Venskabserklæring i Overleveringen af en Genstand, eller det kunde betyde Løfte og Ordhold; saaledes blev „Gaven“ brugt i Retslivet. Gaveskifte betød altid Forbund og Broderskab.

Alt hvad Klenodiet formaaede, naar det blev overrakt, opnaaedes ogsaa ved Fællesskab om Mad og Drikke. Et Mellemværende afsluttedes ved at Parterne spiste og drak sammen; man gav sig helt hen til sin Modpart i det Øjeblik, man rakte ham Bægeret og drak med ham. Paa den anden Side bliver Udelukkelse fra Madfælliget Dødsdommen over den fredløse. Madfælligets Højdepunkt var Gildet.

Alt hvad der findes i en Æts Eje er gennemtrængt af Ættens Sjæl, er paa en Maade helligt. Men Helligheden havde sine Midtpunkter inden for ens Eje: Dyr, Højsædestolper, Fjælde, Fosser, Kilder kunde være særlig hellige; fra dem vældede i fortrinlig Grad Lykke ind i Ætten. Som Medlemmer af en Æt er Mennesker hellige; men indenfor dem var der enkelte, der var Hellighedens Centrere. Naar Helligheden ytrer sig i sin Fylde, staar vi ved de gamles Religiositet.

I 4de Del, „Menneskelivet og Guderne“, skildres Helligdommen, Hørg og Hov, og hvad der foregaar i den og ved den; vi ser, hvorledes vore Forfædre samles om Ølbollen, og hvilke Tanker og Følelser de nærer derved; hvad der ligger i deres Bøn og hvad de vil opnaa ved deres Offer. Vi ser dem blote for godt Aar og Fred, og det fortælles, med hvilket Sind de gør det. De store Blotfester var ledsaget af Lege, Hestekampe o. lign., og der blev givet Løfte om Fremtids Daad, eller man holder Mandjævning. Blotmanden er fra sin Barndom udset og viet til sin hellige Gerning; hans Magt kom hele Ætten, ja hele Folket til Gode. Dyrkeren gik til sin Gud for at hente Styrke, idet han sammenkædede sin egen Sjæl med Gudens. Ja, Mennesket skaber Guder ved sit Blot, som Floke gjorde det, da han blotede til sine Ravne. —

Dette er en Del af Hovedtrækkene i disse indholdsrige Bind, en Række af Hovedpaastandene i disse Bøger, der rummer saa mange og saa dristige Paastande. Det er Forfatterens Mening at tvinge sine Læsere til at se Livets Grundlinjer ud fra det Synspunkt, hvorfra vore Forfædre saa dem i det væsentlige 1000 Aar igennem, lige fra deres første Møde med den klassiske Verden og til Kristendommens Sejr. Ætfølelsen og Ætlykken er det faste Punkt i deres hele Tilværelse.

Han forudsætter, at et Nutidsmenneskes Tankeliv kun med Møje og yderste Anspændelse kan tvinges ind i den gamle Tankegangs Baner. Og disse Tanker danner (som de fremtræder hos Grønbech) en fast begrænset, snæver, men logisk sammenføjket Verden, der minder om de filosofiske Systemer, der giver sig ud for at kunne forklare hele Tilværelsen. Thi Forfatteren søger at føje Kildernes Vidnesbyrd om vor Folkeæt i Oldtiden

sammen til en bestemt Verdensanskuelse eller maaske snarere Form for Livsoplevelse. Og det værdifulde ved Værket ligger i dets anspændte Forsøg paa hos Læseren at levendegøre, hvad der rørte sig i de gamle Germaners Sjæl under Livets største og vigtigste Forhold.

Det er det fælles, det almindelige i Synsmaade og Følesæt, Forf. fremdrager, medens Afvigelserne, Ejendommelighederne, Brydningerne og Nuancerne helt holdes i Baggrunden eller benægtes. Der søges eller frempresses en Ensartethed i Personernes Væsen og Livssyn, der giver de velkendte særprægede Skikkelser og de brogede Tildragelser, der danner Grundlaget for Fremstillingen, et sært silhuetagtigt Præg, ja gör baade Manden, hans Daad og hans Tale næsten ukendelig. Den silhuetagtige Skarphed medfører ogsaa en Silhuets Ensidsighed og Mangel paa Farvespil. — Der er nok Liv i Personerne i Gr.'s Fremstilling; men det er et underligt mekanisk og krampagtigt Liv; han ser dem altid staaende i Ættens Fred, kæmpende for at hævde deres Ære og for at forøge deres Lykke. De gamles Sjæleliv bliver paa samme Tid saa magert, anstrengt, ja overanstrengt, og saa stillestaaende, fordi alle Livsytringer skal fældes ind i dette nyskabte oldnordisk-filosofiske System.

Den Fasthed og Sluttethed, der er over selve Systemet, udviskes i den foreliggende Fremstilling ved Forf.'s utrolige Snakkesalighed. Og Tilegnelsen af Værket besværliggøres overordentlig ved dets kunstlede Sprog; det har nemlig været Forf. magtpaaliggende allerede ved det blotte Sprogudtryk at drive Læseren ind i den gamle Tankegangs Baner, og dette fører jævnlig til en Slags Sprogkrampe, hvis Unatur vil staa en klart, hvis man afbryder sin Læsning af Bogen og en halv Times Tid hengiver sig til den Nydelse, det da bliver, at læse et Eddadigt eller et Stykke Saga. — For den Mængde værdifulde æggende Tanker, der findes i Værket, er det Synd, at de fremtræder i en Fremstilling, hvor Forfatterovervejelser breder sig saa vidtløftigt, og i et Sprog der med Forsæt er gjort knudret og kunstigt.

Trods alle de Indvendinger, der kan göres mod Værket, baade dets Anlæg, dets Fremstilling og dets Benyttelse af Kilderne, maa det nemlig stedse anerkendes, at det vrimler med værdifulde Synspunkter og Tanker. Det er imidlertid ikke saaledes at forstaa, at de i det væsentlige er rigtige, sande, vel afbalancerede, saadan at de kan staa gennem Tiden, uanfægtede af Kritik; men det maa forstaaes saaledes, at man stedse indrømmer: der er noget om det, — det er forvredent, tvungent, overdrevent, paradoksalt; men der er noget om det. Der er saa meget, der er skaaret til efter saakaldte Naturfolks Livsopfattelse; men det stemmer ikke med Nordboernes.

Naar bortses fra den uheldige Form, er den væsenligste Indvending, der kan rettes mod Indholdet vel den: at der jævnlig tvinges en skæv Opfattelse eller en sær Mening ind i Kildernes Ord, som ikke ligger i dem. Det viste sig allerede i „Lykkemand og Nidding“ ved Tolkningen af Eigils Sonatorrek, hvor Eigils Tanke ikke er det meningsløse: „han vilde føle sig som Dødens Overmand, hvis han havde en stor Kreds af Slægtninge omkring sig“, — men hvor Eigil ganske simpelt skyder Tanken

om Hævn fra sig som noget, der selvfølgelig overgaar et Menneskes Ævner, naar Drabsmændene er Guderne.

Ogsaa i de Bind, som her omtales, sker det jævnlig, at Forf. i sin Opfattelse af de gamle Kilder griber fejl ad Kildernes Mening. Saaledes, naar han taler om, at Helge og Sigrun personificerer Vikingetidens Tanker om Forholdet mellem Liv og Død: „Som Helge tænkte man sig de døde, og som Sigrun forholdt man sig praktisk overfor dem“. Forf. mener, det er en naturlig og ligefrem Ting, at Digteren lader dem mødes, fordi en død opfattes som et Menneske, der var lidet forskelligt fra en levende. — Men i Virkeligheden er Digtets Mening en helt anden. Det understreger selv gentagende, hvor usædvanlig og uheldssvanger Helges Komme og Sigruns Besøg i Gravhøjen er. Overraskelsen og Uhyggen ytrer sig i Ternens forbløffede Spørgsmaal, da hun ser de døde komme ridende til Gravhøjen; det samme kommer til Orde i Skildringen af Helges blodige, rimslagne Udseende, — i Helges Udbrud, at nu kan man vente sig alt paa Sevafælde, da Sigrun sover i den dødes Arm; — og endelig i Ternens Advarsel til Sigrun mod at være saa afsindig at gaa til de dødes Huse, da de døde jo bliver saa meget stærkere om Natten end om Dagen. — Digtets Tanke er da den, at Sigruns Kærlighed er saa varm, at den kan skabe en glad Højtidsstund midt i Dødens Uhygge, men at det hævner sig paa hende, idet den Døde faar Magt over hende og drager hende bort fra Livet for stedse. —

Lige saa misvisende, i hvert Fald ensidig, er Forfatterens Fremstilling af, hvorledes de gamle tænkte sig den døde fortsætte sin daglige Dont til Gavn og Glæde for Ætten. — Eigils Saga giver en Fremstilling af den omstændelige Forsigtighed, hvormed man søgte at hindre den dødes Færdsel paa hans gamle Gaard. Da Skallegrim var død, gik Eigil bagfra hen og lukkede hans Øjne; han lader dernæst bryde Hul i Syd væggen, fører den døde tværs over Huset og ud igennem Hullet; uden Stands bringes Skallegrims Lig til Nøstet; der tjældes over ham om Natten; om Morgenens sættes han over til Digrenæs og højsættes der med de Ting, han kan gøre berettiget Krav paa, og intet mere. Paa den Maade sikrede Eigil sig imod, at hans Fader tiere satte sine Ben paa Borg. — Og det har nok ikke været ualmindeligt, at Folk paa lignende Maade sikrede sig mod kære Afdøde, særlig den Slags som Skallegrim, af hvem man kunde vente sig usædvanlige Indfald. Grönbech omtaler vel, at der viser sig baade en lys og en mørk Betragtning af Tilstanden efter Døden. Men han kan ikke rigtig faa Øje paa Dødens Uhygge og de gamles Frygt og Afsky for Genfærd. Han har jo nemlig forset sig paa den Opfattelse, at den afgørende Forskel i alle Forhold er den, om man er „Lykkemand“ eller „Nidding“. Men denne Modsætning er og bliver skæv. Hvor megen Veltalenhed Forf. end ofrer paa den, kan han ikke faa os overbevist om, at en uheldig, ulykkelig Mand efter de gamles Opfattelse er det samme som en Nidding. Der er et svælgende Dyb befæstet imellem Mænd som Grettir eller Gunner fra Hlidarende og Begrebet „Nidding“. Det lykkes ingenlunde Forf. at slaa Bro over Dybet, end mindre at faa det sløjft. Alle de Ulykker, der forskyldt og uforskyldt rammer disse Helte, faar dem jo netop til a

udfolde deres ypperste Menneskelighed. I den Henseende forholder det sig ens med de islandske Sagahelte, med Sagnhelte som Gunner og Høgne, Hamdir og Sörle og med Guder som Tor og Odin. Uheldsmand og Nidding er Begreber, der udtrykker Vurderinger fra to helt forskellige Synspunkter. Naar Forf. vil tvinge disse to Synspunkter sammen til eet, er det et Forsøg paa Dogmatik, der overalt kommer i Strid med Virkeligheden. Skildringer af Niddinger i den Forstand, hvori Grönbech tager dem, findes kun i Forbandelser. Og for at faa et Eksempel fra Virkeligheden, maa han ty til Skildringer af rasende Forbrydere — i svenske Dombøger fra 17de—18de Aarh: — Er flere Beviser for hans Paastands Uholdbarhed og Uoverensstemmelse med Virkeligheden nødvendige?

Det sker desværre saa tit, at Forf. tager Bidslet mellem Tænderne og boltrer sig i Kaprioler, som for den adstadige Læser bliver meningsløse Krumspring. Det er mig umuligt i Historien om Glum (Midgård og Menneskelivet S. 74) at se noget som helst, der kan forklare det mindste om „den Urfølelse, der skaber og afsætter Guder“. — Jeg er ude af Stand til at faa Öje paa det mindste Spor af „Skælmeri“ og det andet dybsindige, som Grönbech læser ud af Historien om Odins Besøg ved Paasketid hos Kong Olav Tryggvesøn („Menneskelivet og Guderne“ S. 79). — Jeg finder, det er en lovlig flot Maade at referere paa, naar Grönbech fortæller om Ravne-Floke (IV, 78): „da de sidste kendte Skær forsvandt for Synet, sendte han sine Ravne op. Og de fandt frem ad de Veje som hans Lykke aldrig havde kendt før“. I Virkeligheden blev de sluppet løs med Mellemrum. Den ene af Ravnene søgte som bekendt tilbage til Landet, Floke var sejlet ud fra, fordi den oppe fra Höjden endnu kunde se det; den anden vendte tilbage til Skibet, fordi det var det eneste faste Punkt, den kunde öjne, da den var kommet til Vejrs. Den tredje fløj frem mod det ny Land, som den kunde se forude. De tre Ravne opførte sig kort sagt, som alle mulige andre Ravne vilde have gjort, — hvad enten der var blotet til dem eller ej. Naar man ved det, bliver man snarest tilbøjelig til at opfatte det som „Skælmeri“ fra Grönbechs Side, naar han fortsætter om Ravne-Floke: „Tydeligere har Germanerne intetsteds aabenbaret os det magtfulde i Menneskets Ævne til at forene sin Sjæl med en Sjæl udenfor, og beherske den, ikke som Træl, men som sig selv; han suger den fremmede Hamingjas særegne Ævner ind i sig og bruger dem, han lægger sig selv ind i den anden og gör dens Vilje til sin egen, — og Ravnemanden flyver med sikkert Instinkt over Havet“.

Dette var Eksempler paa Vilkaarlighed i Udnyttelsen af Kildestederne. Men er de Kilder, der staar til Raadighed for en Undersøgelse som Grönbechs, udnyttede saa nogenlunde til Bunds? Dette Spørgsmaal maa besvares benægtende. Forf. viser et ret grundigt Kendskab til alle de Kilder, der kan komme i Betragtning; men Udnyttelsen er meget ujævn. Hovedstoffet leverer de islandske Sagaer — uden at der skelnes mellem historiske Sagaer og Æventyrsagaer. Derimod udnyttes Eddadigtene, Skjaldekvadene og Sakse forbavsende lidt. Og dog skulde man synes, at de maatte være Hovedkilderne for en Skildring af vor Folkeæts Livsopfattelse i Oldtiden. — I Forfatterens Plan ligger det jo ganske vist ikke at give en Skildring,

der er begrænset til den nordiske Vikingetid. Hans Emne er det højgermanske Livssyn, inden Sydens Kultur og Kristendommen sprænger de gamle Livsformer. Det er en given Ting, at Resultatet maa være en Konstruktion. Men selv om vi indrømmer Muligheden og Tilladeligheden af en saadan Konstruktion, maa vi dog kræve, at de nærmest liggende Punkter skal benyttes ved Konstruktionen; og vi kan med Rette kræve, at hvis en Række Punkter lades ude af Betragtning, skal der gives os Grunde for, at de udelades. Den Fremgangsmaade at tage en Række Kildesteder og af dem med Læmpe eller med Magt at konstruere et Billede, mens man omhyggeligt undlader at beskæftige sig med Træk, der kunde virke forstyrrende, er ikke videnskabeligt tilstedelig. Det kunde jo nemlig være, at det var det konstruerede Billede der var noget i Vejen med, og at de genstridige Træk med Rette kunde kræve at komme i Betragtning. Det er selvfølgelig ikke nok, hver Gang et saadant viser sig, at tale om Dekadencetid. Grönbech har selv Fornemmelsen af, at hans Fremstilling af de gamles Livsopfattelse stemmer meget slet med det Digt, hvori en gammel Nordbo har givet sit Livssyn Udtryk: Hávamál. Begrebet „Dekadent“ maa rykke Grönbech til Undsætning. Men skulde jeg danne mig et Begreb om „højgermansk“ Livsopfattelse, turde jeg ikke være i saa afgjort Strid med et Digt som Hávamál, der dog er blevet til i hedensk Tid og ikke kan beskyldes for stærk kristelig Tankegang. De Levninger, vi har af gammel nordisk Digtning er dog vel det, der kommer det germanske Hjerteslag nærmest, — og kan sikkert give et rigere Udbytte til Forstaaelsen af vore Forfædre end de middelalderlige Gildeskraaer, som Grönbech har ofret saa megen Flid paa at granske.

Der er Sider af gammelnordisk Tankegang, der for lidt kommer til Orde i Værket, t. E. Skæbnetroen, der saa tit ytrer sig i den Tanke, at ingen kan undgaa sin Skæbne. Det er sikkert et af de ældste og uforgængeligste Lag i nordisk Tankegang, en Klippegrund, der holder sig uændret den Dag i Dag i Folkets Flertal.

Men maa vi saaledes end hævde, at det ikke er lykkedes Grönbech at drage Linjerne i vore Forfædres Livssyn rigtigt eller at levendegøre deres Følelser overfor Livets store Forhold, som det var hans Hensigt, saa skal det dog fremhæves, at her er gjort et vældigt, et originalt, et fortjenstfuldt Arbejde. I mange Dele har Forfatteren haft Øje for, hvorledes hans Stof bør behandles for at tvinge de inderste Hemmeligheder ud af det. Han har Ret i, at hvis vi vil forstaa de gamle, maa vi ikke blive staaende ved den Betydning, deres Ord har, naar de blot oversættes i Nutidens Sprog. Deres Indhold maa genopleves i ens eget Sind. G. søger at give Ordene deres gamle Kraft ved at vise, hvilken Tyngde af Betydning og Biforestillinger, der for vore Forfædre knyttede sig til hvert enkelt Ord. Han kulegraver Sprogets Jordsmon, saa senere Tiders Kultur-Muldrag forsvinder for Øjet og den gamle raa Jordbund kommer frem for Dagens Lys. — Og berettiget er hans Krav, at den, som vil sysle med de gamle, maa opfatte deres Historie og Digtning som en Verden, der skal forstaaes ud fra sine egne Forudsætninger. Og det skal siges, at

Grönbech har gjort et ihærdigt Forsøg, en energi-dirrende Kraftanstrengelse, for at fyldestgøre sit Program.

I „Religionsskiftet i Norden“ giver Grönbech en Fortsættelse af „Vor Folkeæt“, idet han viser, hvorledes Folk af den gamle Tankegang optager Kristendommens ny Ideer i sig. I de gamle Vaner havde Nordens Folk følt sig trygge, fordi den nedarvede Sæd sikrede Menneskene deres legemlige og sjælelige Fornødenheder; hvad det da gjaldt om, var at sikre sig de samme Goder under den ny Sæd. Derfor kan man vel skifte Guder; men de gamle Former varer ved; nu signer man sit Kvæg til Gud og hans hellige Mænd, mens man tidligere viede dem til de hedenske Vætter. Før øgede man sin Lykke i det hellige Samlag om Offerkedlen; nu samledes man for at drikke Krist's, Marias og Skt. Mikael's Minne. Mens det forbydes alle at blote Høj og Hørg, paalægges det dem at dyrke Kirken. I Overensstemmelse med „Vor Folkeæt“ fremstilles Livets Kærne og Maal under den gamle Sæd; med Rette fremhæver Forfatteren, at vi først og fremmest maa klargøre os Nordboernes religiøse Behov; det vigtigste er at faa at vide, hvad Modtagerne af den ny Religion krævede af en Religion; de kunde jo aldrig opgive de Fornødenheder, som laa til Grund for deres Haab og Tro, selvom de byttede gamle Forestillinger bort mod ny. Hvad de krævede af den ny Religion saavel som af den gamle, var Frugtbarhed i Stald og paa Ager som i Slægten selv, det var Ætfred, Ære og Lykke og et Liv i Efterkommerne. Spørgsmaalet blev, om den ny Sæd kunde tilfredsstille disse Personlighedens Krav; — i saa Fald turde Springet voves. Der var enkelte, som efter deres Forudsætninger ikke kunde; men Folket som Helhed „gjorde den Stordaad at blive ny Mennesker og at genskabe sig selv i Omvendelsen“; „Fællesomvendelsen var ikke Tegn paa Sløjhed, tværtimod, den var eneste Form for Kristianisering“. Alle maatte følge med for at genskabe Endrægtigheden paa ny Grund. Overgangen sker da uden Vaklen eller Tilbagefald; den fuldbyrdes.

Denne Bogs Hovedfortjeneste ligger i, at den saa myndigt hævder det Synspunkt, at den ny Religion, „var et Hele, som straaede ud fra Kirkedør og Helgensted gennem Hus, over Mark til Havstranden hvor Fiskerbaaden og Handelsskuden laa. Den var Messe- og Minnedrik, Gravøl og Fæstensøl, Hestestævne og Helgenstævne. I den indgaar gammelt tilvant og nyt erhvervet som uadskillelige Bestanddele“.

Blandt de ny Guder er den højeste Krist, der har skabt Verden og opretholdt den. Men ved Siden af ham staar en Hærskare af Guddomme, hvorefter Hellig Olav er den vigtigste, ja i Norge bliver Hovedguden. Alle de gamle Guder havde — i Følge Grönbech — deres Væsen i nær Tilknæthed til en bestemt Kreds Mennesker; den ny Tro befolker paa ny Høj og Træ med gode Vætter; men tillige mærkes det, at Nordboen fra at leve i en Folketro gaar over i en Verdensreligion. „Selv den ringeste Guddom (i den ny Tro) havde en Myndighed, der var uafhængig af hans Dyrkeres Lykke“. — De gamle Guder blev fredløse og endte i Jætternes Uhyggeverden. Den gamle Modsætning mellem en Lysets Verden og en

Mørkets Verden bestaar fremdeles; men begge Riger udvides med ny Perspektiver, til Himmerig og til Helvede.

Bogen om Religionsskiftet giver paa mange Punkter i knappere og klarere Form de samme Synsmaader og Tanker, som findes i „Vor Folkeæt“. — Der er de samme mærkværdige Paastande, t. E.: De gamle Guder „var mægtige, men de var kun stærke gennem Mennesker, Gudernes Dyrkere kunde bruge dem, og de kunde øde dem. I Blotet hentede man Velsignelse fra Guderne, gennem Blotet og det Liv, som udsprang derfra, øgede man atter den Velsignelse, der skabte Gudemagt“. — Men Sproget er langt fra saa kunstlet og meget mindre snakkesaligt i dette Arbejde. Der er noget logisk fast og sluttet, som man savnede i det større Værk. Og der er som ovenfor fremhævet rigtige Synspunkter, som gör, at dette lille Arbejde i visse Henseender kan kaldes grundlæggende.

De „store Guder“ fra Asgaard skubbes under Emnets Behandling helt i Baggrunden, og Digternes Udtryk for Religiositet er næsten overalt ladt ude af Betragtning. Dette kan ikke være retfærdigt; thi selvom Digterne danner om paa de folkelige Forestillinger og forfølger andre Formaal end de religiøse, giver Digterne dog tit Udtryk for det, der rører sig dunkelt i Folkets Sjæl. Det har sikkert ogsaa ofte været mellem de „højere“ religiøse Forestillinger i begge Religioner, at Kampen har staaet.

Grönbechs Opstilling af Problemet „gammel og ny Sæd“ former sig nærmest som en Statusopgørelse af, hvad legemlige og aandelige Goder den gamle Gudetro ydede, og en Paavisning af, at den ny Tro kunde yde de samme Goder. Men netop denne Opstilling røber en Mangel ved Bogen; thi den gör ikke Rede for, hvad Grunden da var til, at den ny Tro sejrede. Der maa være blevet vakt en Trang hos den Tids Mennesker (maaske først fremkaldt ved Berøringen med den ny Tro), en Trang som Kristendommen tilfredsstillede bedre end den gamle Sæd. Det er ikke nok at vise, at den ny Religion fylder ud paa den gamles Sted; det er ogsaa nødvendigt at paavise, hvad Fremskridt (i Datidens Øjne) der skete ved den ny.

Halfred Vandraadeskjald lader sig vist ikke feje af med, at han med sine Anfægtelser og sine Tilbagefald til Aserne er en Undtagelse. Som næsten altid er Digteren her Repræsentant; — for hvor mange, er selvfølgelig vanskeligt at afgøre. Men den samlede og uigenkaldelige Overgang til den ny Tro, som Grönbech hævder var nødvendig for Nordboerne (hvad der hænger sammen med hans Overdrivelse af Ætfølelsen og Underkendelse af Selvstændighedsfølelsen hos de gamle) kan jo ikke en Gang siges at have fundet Sted paa Island, langt mindre i det øvrige Norden. Kristendommens Sejr var jo paa Island langt fra fuldstændig ved den navnkundige Altingsbeslutning. Forf. antyder end ikke, at det tillodes fremdeles at sætte Børn ud, at spise Hestekød og at blote i Lön. — I de andre nordiske Lande trængte Kristendommen jo langsomt ind, i Løbet af en 150 Aar eller mere. Det gik altsaa med Kristendommen, ligesom det var gaaet med anden Kulturpaavirkning. Der fandt en jævn Indsvining af det ny Sted. Arkæologien og Digtningen viser det samme. Grönbech

gør sig her skyldig i en lignende Urigtighed som i sin Tid Sophus Bugge gjorde: hvad der er Aarhundreders jævne, langsomme Værk, gøres til en brat Omvæltning. Mon Grunden ikke til Dels i bægge Tilfælde er den, at Grönbech saa vel som Bugge næsten glemmer, at der er et Land, som hedder Danmark, hvis Folk blandt de nordiske er det, der bor nærmest ved de øvrige Europæere, og som derfor fra ældgamle Tider i Reglen først har modtaget Sydens Kultur og i mange Tilfælde bragt den videre Nord paa? — I en Bog som den foreliggende, der dog vel hovedsagelig er beregnet paa danske Læsere, var det rimeligt ikke at lade Danmark saa godt som ude af Betragtning.

Henrik Ussing.

KLUDUNTE

Dr. C. W. v. Sydow har i „Danske Studier“ 1912, s. 184—188, sammenstillet en del ordbetydnings-anekdoter med det eventyrmotiv som vi paa norsk grunn har best utformet under navnet „Galemattis“, og han formoder at eventyret kan ha utviklet sig av anekdoten. Selve de eksempler han gir, synes rigtignok ikke meget overbevisende, da de skiller sig ganske væsentlig fra grunntanken i eventyret. Alle hans anekdoter beror bare paa glemsomhet hos sin helt, mens eventyret opnaar sin komiske virkning ved aa la tossen handle nøiagtig efter den siste instruksjon han har faaet.

En anekdote av samme slag har jeg for nogen aar siden optegnet fra Nordmøre, trykt i min bok „Bondestrid“ (1906), s. 41. Jeg oversætter den her fra nordmørsmaal:

Herr bjørkapil. I Stangvik var der en halvtulling som hette Tørres Bergja. Han hadde været med i krigen 1814, og siden var han stodderkonge. Han bar posten fra Stangvik til fogeden paa Søyset. Paa veien en dag stod han foran nogle gamle „bjørka-pilar“ og øvde sig paa aa hilse; han tok av sig huen, og bukket sig, og sa: „Goddag, herr foged, ja, siger jeg. Goddag, herr foged, ja, siger jeg.“ Men da han saa kom frem til fogeden, tok han av sig huen, og bukket sig, og sa: „Goddag, herr bjørkapil, ja, siger jeg.“

Denne anekdote, som jo meget vel kan være sann, viser intet annet enn at folk har moret sig over slike ord-ombytninger.

Imidlertid fins der paa norsk omraade et eventyr, som danner et slags mellemlid mellem de to arter av fortællinger. Det er det som Moltke Moe har meddelt i „Barne-eventyr“ av Asbjørnsen og Moe (Kristiania 1909), s. 105—106. Jeg gir her et kort sammendrag av det:

Grisen og levemaaten hans. Grisen var blit lei av levemaaten sin, og saa reiste han til tings og fik dom paa en annen levemaate. „Fra nu av skal du faa hvete og erter, og sove i silkeseng,“ sa skriveren. Paa hjemveien gik grisen bare og mullet og smaagryntet: „Hvete og erter, og ligge i silkeseng!“ Men oppi et

skogholt laa ræven og gav sig til aa pipe: „Skuler og rask, og ligge i boss!“ Og da grisen kom hjem, og de spurte hvilken levemaate han nu skulde ha, svarte han: „Skuler og rask, og ligge i boss!“

I dette eventyret har vi en ombytning som i anekdotene; men den skyldes et slags instruksjon, liksom i Galemattis-fortællingene. Det viser hvorledes det ialfald kunde gaa til, at en glemsomhets-anekdote kunde omdannes til et dumhets-eventyr.

Halvdan Koht.

Åvanstående tillägg till min uppsats om ordförväxlingssagorna kan ej annat än glädja mig, då det visar att ämnet väckt intresse. Det förefaller mig dock som om Prof. Koht något missförstått min mening, då han använder uttrycket: „han formoder at eventyret kan ha utviklet sig av anekdoten“. Det är nämligen ej en bestämd anekdot, som jag sätter som ursprunget för sagan. Då jag anför de tre svenska anekdoterna till belysning av sagan, är det emedan de är eller utgivits för att vara sanna händelser, under det jag skulle ha fört fram ett helt annat material om jag velat visa sagans faktiska utveckling eller härstamning. Vad som väl i alla fall får anses tämligen säkert är att en sådan serie ordombytning som den i sagan om den dumme pojken kvarnresa svårigen förekommit i verkligheten, men däremot kan anses ha tildiktats med ett enkelt ordombyte som utgångspunkt.

Då jag nu i alla fall har ordet ber jag att få lämna ytterligare några exempel. Ett sådant är följande anekdot, som av statskonsulent K. Hansen, Lyngby, meddelats Professor Olrik med anledning av hans uppsats om „Glemsomhed“ i Danske Studier 1912, och som ställts till min disposition:

En Pige i Vestjylland blev sendt til Købmanden for at købe 2 Pd. Korender (vestjydsK Kurender). For ikke at glemme Navnet gentog hun stadig dette, mens hun gik. Undervejs saa hun en Ko, der bissede (vestjydsK: bēs, bēser d. v. s. at rende). Pigen udbrød da: „No bēser e Ku!“ Herover glemte hun Navnet „Kurender“, og hun rekonstruerede nu dette som „Kubēser, hvilket Navn man endnu jævnlig kan høre brugt spøgvis for „Korender“ i Vestjylland.

Historien är så till vida bättre än Kludunte och mina anekdoter om Romelidöne och Ajajaj, som här finns en viss likhet mellan det ord som flickan skulle säga och det hon får i stället. Den kan vara sann, men det är ej alldeles omöjligt att vitsen „korender-kobeser“ är äldre än anekdoten, och att denna diktats som ett slags förklaring till vitsen.

Följande sanna historia innehåller visserligen inget ordombyte men kan dock förtjäna anföras:

En medicine studerande i Lund var på väg till en föreläsning. Medan han gick på gatan hörde han ett mummel i en liten sidogata. En liten pojke kom springande därifrån ideligen mumlande: „Ett vienerbrö, ett vienerbrö“. Just som pojken hunnit förbi studenten föll han framstupa på gatan och tappade en slant, som han höll i handen. I ett ögonblick var han emellertid på benen igen; sprang

bort till sin slant och tog opp den, men så fort han hade slanten i handen började han storgråta. Studenten uppfattade strax situationen och sa: „Ett vienerbrö, ett vienerbrö“. „Ett vienerbrö, ett vienerbrö“ rabblade pojken strax och sprang förnöjd vidare, för det var över det borttappade ordet han hade börjat gråta.¹

Det hade kanske ej behövt mer än att studenten på skämt hade sagt ett annat ord, för att vi här skulle fått ett motstycke till den av Prof. Koht anförda sagan om grisen och räven.

Då Prof. Koht just betonar att det nya ordet i Kvarnresan ges pojken av en annan person och ej upphittas av honom själv, så är detta en mycket riktig anmärkning, men i levande livet förekommer nog lika många exempel på ett sådant förhållande som på självfunnet ord, fast jag händelsevis ej stött på något gott exempel härpå. Då jag nu letar i mitt minne så finner jag verkligen ett, men det torde ursäktas mig att jag ej förut kommit på det, ty det liknar ej alls sagan. Där finns inget uppreparande av vad man skall komma i håg, och ingen dumhet, blott en lärd distraktion. Det är nämligen en i Lund allmänt känd historia om en mycket framstående och allmänt aktad och avhållen professor, som hur klartänt han eljes var, dock var betydligt distrahit. Jag tror mig ej begå någon indiskretion om jag här berättar händelsen i fråga:

Universitetets kursor kom till professorn i filosofi, J. J. Borelius för att få hans namnunderskrift på någon cirkulationshandling. Professorn skrev sitt namn och skulle strö skrivsand på men tog bläckhornet i stället — och papperet blev förstört. Det måste skrivas om och efter ett par dar kom kursorn tillbaka och begärde underskrift. „Men vad vill det här säga?“ sa professorn, „har jag inte haft detta papperet förut?“ — „Jo, svarade vaktmästaren, men det har måst skrivas om, för professorn sandade med bläckhornet.“ „Sandade jag med bläckhornet!“ sa professorn och skrattade hjärtligt, satte sig så att skriva sitt namn, men skrev Johan Jakob Bläckhorn.

Här brukar historien sluta, men jag kan fortsätta den:

När vaktmästaren sen kom till dåvarande teologie professorn, numera biskopen i Lund G. Billing, kunde han ej låta bli att berätta historien om bläckhornet och underskriften. Den föll i god jordmån och när professorn något hämtat sig från sin munterhet och skulle skriva sitt namn, skrev han i stället för sitt eget: Johan Jakob Borelius².

Detta är ju t. o. m. ett slags seriebildning i verkligheten fast av ett helt annat slag än det sagan ger. Fastän vi här kommit långt från sagans område, visar ifrågavarande exempel hur lätt ett ord, som man nyss hört tränges undan det som man just skall använda.

Då jag framhållit sagan om kvarnresan såsom utgången ur korta anekdoter, grundande sig på verkliga händelser, får man naturligtvis dels

¹ Berättat av Med. Dr. J. Ajander, Wänamo, som själv upplevat historien.

² Första delen av historien är allmänt känd. Senere delen har jag hört av Biskop Billing själv.

ta i betraktande den omständigheten att en distraktion av folk mycket ofta uppfattas som dumhet. Då en anekdot om en sann händelse, av det slag som här behandlats, tags om hand av traditionen, kommer den därför helt naturligt att stiliseras så att dumheten framhålls och överdrives under det övriga moment bortfaller. Detta är en mer eller mindre omedveten omdaning av stoffet. Uppkomsten av en sådan historia som Kvarnresan återigen är en medveten bearbetning av anekdoternas stoff, varvid överdriften göres större på alla håll: Dumheten betonas så starkt att det ej mer kan bli tal om någon blott och bar distraktion; det ursprungligen änkla ordombytet mångdubblas till en hel serie; och den verklighetsgivna situationen ersättes med situationer, som medvetet uppdiiktats för att åstadkomma en stark komisk effekt.

C. W. v. Sydow.

BREVE TIL DANMARK

Af sit store Værk om Danske Udvandrere har Prof. Karl Larsen nu udsendt to Samlinger Breve: „Danske Nybyggere“ (1910) og „De der tog hjemmefra“ (1912).

Navnlig vore jyske Forfattere har lovprist Arbejdet. Og for at bruge en jysk Vending: det var da ikke sært! Skribenter, som føler sig samhörige med de brede Lag, maa modtage disse Breve med en egen Glæde — en Slags Stolthed.

Saa stærkt er vort Sprog skabt i Folket, at ogsaa Almuesmanden mestrer det og former en virkelighedsfast, folkelig Literatur i Breve til sit Hjemland.

Denne danske Literatur fra Grunden er det Prof. K. L. har faaet Øje paa og giver os. Det er ikke sært, at de der har skrevet Almuebøgerne er Professoren taknemlige for, hvad han her drager i Havn. Men der savnes ej heller den vigtigere Tilslutning fra Læseverdenen, som vistnok i stigende Grad ynder historisk farvet Literatur, uden helt at svinge den gamle Kærlighed til Romanen. Der findes, hvad man søger, i Prof. K. L.'s glimrende Ordning af Brevstoffet. Tilskaaerne er disse Mængder af Breve selvfølgelig udgivet — og af en fin Romanforfatter. Saaledes at de er til Romanlæserens Tilfredshed.

Det er kunstnerisk udført Arbejde. Der er ikke megen Adgang til at forstaa videnskabeligt: udfra et eget Grundlag. Hvert Træk i Brevene maa tages som det kommer i al Almindelighed æstetisk. Thi Brevskriverne har ingen virkelig Forhistorie, hvorfra man kan følge deres senere Færd. Hverken typisk eller individuelt gives her synderligt Holdepunkt — og nogle sociale Oplysninger om de skrivende Personer yder i psykologisk Henseende ikke stort.

Men den Ting er der rimeligvis ikke videre at gøre ved, og der skal ikke ankes over den — blot Grændsen maa være klar. At man gerne kendte Brevskriverne ogsaa ud fra andet end deres Breve, for

bedre at forstaa disse, paalægger ikke Udgiveren særlige Pligter. Hans Arbejde er stort nok i sig selv.

Der har ogsaa staaet stort Gny om det.

Anderledes da vor Folkeforsknings Ældste, Dr. H. F. Fejlberg udgav sit lille Bind Kanadabreve: „De derovre“. Det skete i dybeste Stilhed. Ingen farverige jyske Penne blomstrede ved denne Lejlighed . . . en ung københavnsk Journalist, som opdager at her er noget galt fat, sætter en Notits derom i en Afkrog af en Storavis, klagende over Mangel paa — Metode(!)

Dr. Fejlberg er den ideelle Udgiver af sine Nybyggerbreve. Han kender Folkene personligt. Han staar overfor Brevene som Modtageren (bogstaveligt eller ikke?) som det gamle Lands Modtageren, der med dyb Hu fatter Udvandrerens Skæbne.

Det er Metode i Folkeforskning altid at være Modtageren: at forstaa som Modtageren. Saa er der først banet Vej for Kritikerne.

— Kanadabreve er for Størstedelen skrevet af en Hustru der rejser med sine Børn over til sin Mand, der har brudt ny Jord for dem i Kanada. Fra denne Rejse og fra Farmen derovre, hvor hun „tænker i Breve“ hjem stammer de fleste og bedste af Brevene.

Hun er Sjællænder, Manden er Vestjyde — Børnene en henrivende Blanding. Og hun ævner at gi hele Samspillet Liv.

Forskellighederne kommer — baade bevidst og ubevidst — frem i hendes Breve. Der er især en udmærket Forskel i Naturfølelse, hvad navnlig viser sig, naar man lægger hendes og hans Breve ved Siden af hinanden.

Han skriver Siden fuldt (i sine faa Breve) om Dyrelivet paa Prærien og har i det hele bedst Øje for den Natur som rører sig og gror. Den begejstrer ham.

Hun er mere køligt beundrende.

Havet er dejligt — ser hun nu — men det er „som vi hele Tiden var Centrum i en umaadelig Cirkel“ — „en ensom Prik i de vældige Vande“.

Ligesaa opfatter hun Prærien: „Vi er et lillebitte Midtpunkt i en Kreds“ — „som om vor lille Hytte var den eneste Menneskebolig paa hele Jordens Overflade“.

Overfor Præriehimlen det samme: „Selv danner vi Centrum og saa denne vældige Himmel med mærkelige Skyformationer . . .“

Og i Vejret: den flygende Snestorm faar hendes Vildsomhedsfølelse det ganske centrumsopgivende Udtryk: „Man vidste knapt, hvad der var op og ned!“

Hun kan gribes af Rædsel i denne Ensomheds- og Vintervælde, men tror dog trøstigt: „Vi føres vel ogsaa igennem med den store, stridende Flok, der arbejder sig frem!“

Det er hende altid en lønlig Skælven at være borte fra sit Land — Trøsten er: dog at være med i Flokken.

Han derimod gaar saa roligt i Ensomheden. Men han glemmer ikke.

I Høstens Tid da taler han om sit Barndomshjem ude ved Vester-

havet — fortæller hun i et af sine Breve — og han siger: Græsset „det minder mig saa stærkt om Enggræsset ude i Engene vesterpaa. Ikke langt, men tykt og tæt i Bunden“.

Hun ævner at gribe en saadan livfyldt Yttring og sende den hjem. Den er Billedet af ham. Hele hans Skikkelse, tung og bøjet, træder en imøde gennem de simple Ord om „Engene vesterpaa“,

Rigest er dog hendes Blik for Børnene. Hun tegner dem i deres smaa Udbrud saa livagtigt i sine Breve, at man virkelig synes at se, hvilke af Forældrene Barnet ligner i Sind. Henning, Marie og Hans slægter vist Faderen, Niels og Ellen Moderen paa. Maaske tar jeg fejl, men mærkværdigt er det.

Jeg skal ikke fremdrage enkelte Træk af disse friske Moderbreve, men jeg vil henlede navnlig Mødres Opmærksomhed paa, at vi her har nogle af de fineste Barnelivsiagttagelser i vor Literatur.

Læs om hendes Rejse med de smaa og Henning den store Dreng over Atlanterhavet og med Toget — i fem Døgn uden at finde Sengested. Børnene er næsten ødelagt, men hvor holder hun sig rank hos dem. En stor Sorg var det vel, at Dukkerne tabtes — saa lidet føler hun med, altmens hun kækt stryger Rejsens frygtelige Møje af sig — indtil sidst, da de nærmer sig Maalet: „i den flygende Sne paa den sidste Station, da græd vi allesammen; men saa var jo rigtignok min Mand der.“

Trods Strid og strenge Tider er der Solskin i disse Breve.

De bør finde Plads paa Boghylden hos Fejlbergs øvrige Bøger, hvis Stil som ingen anden er dyb af Mindernes Fred.

Bort fra den trøstige Livsharmoni i Kanadabrevene — ind i en Verden af skærende Klager som de meget omtalte Lavra Birch's Breve i Prof. K. L.'s sidste Samling.

Hun er en jysk Lærerinde — udenfor Bondestanden ligesom den anden Jyde i Amerikabrevene, Møllersønnen Jens Storm Schmidt (Danske Nybyggere, 1910). Hun udvandrer og gifter sig i Amerika med sin Kæreste, en sjællandsk Forvalter. Hvorfor hun gør det, er egentlig lidt af en Gaade. Thi hun holdt aldrig synderligt af ham, skønt hun ærlig stæbte derefter. Efter en Del koldsindige Overvejelser gaar hun ind paa at følge ham til Blokhuset paa Prærien. Hun mener — af en stærk Selvtillid — at kunne faa Skik paa ham og gi ham Energi, som han virkelig tiltrænger, og som hun har Overflod af.

Noget i hendes Færd tør maaske forstaaes ud fra en stærk jysk Offertrang. Hun gaar vist i et dybt Instinkt ud fra, at Mennesker offerer sig for hinanden. Hendes Christian er af en ganske anden Opfattelse.

Han tar sig Tilværelsen saa sød og blød som muligt, holder af at blive opvartet og ha Selskab — holder mere af at gaa paa Jagt end paa Arbejde. Han er egenkærlig i sin Kærlighed og brutal i sin Vrede. — Typen er vist ikke ukendt, men Lavra selv, som lidt efter lidt opdager alle hans Fejl, ser dem med en uhyggelig Klarhed og dømmer dem som en stræng Gud — hun er ikke fri for samme Fejl.

Hun er ganske vist ikke doven, men endnu hellere end selv at slide

ser hun dog andre gøre det. Hun kræver, at hendes Omgivelser skal snurre rundt som Hjul i et stort Maskineri, hvor hun selv staar som Maskinisten og „pirrer ved dem“. (Sikkert det værste der kan gøres ved Christian). — Hun har altid haarde Ord om andre og Medlidenhed med sig selv. At hun har den gyldigste Grund til Klage er klart, men hun forsømmer det heller ikke nogen Stund.

Hendes Breve hjem til Veninden er en grufuld Ve og Jammer over alting: Mandens Dovenskab, Grovhed, Brutalitet, Børnenes Vanartethed (man husker Børnene i Kanadabrevene!) — først og sidst at Arbejdet ikke gøres godt nok, og at Kaarene stedse er smaa. Endelig er hun ofte syg og stadig forslæbt og maa dog føde Børn — imod sin Vilje.

Det er en Lidelseshistorie, som næppe kendes Mage til.

Skønt „Historie“ er et vanskeligt Ord at sætte i Samhæng med Lavra Birch. Ret meget historisk ud over Kendsgærningen, at Brevene foreligger, findes der næppe i dem. De er fjærnedes fra al Objektivitet. Man gør ikke Lavra nogen Tjeneste ved at paastaa det modsatte.

Hun rejser i sine Breve en Skamstøtte over sin Mand.

Har han skaffet hende et Helvede, mens han levede, saa har hun givet ham samme Plads efter hans Død — i Eftermælet.

Hans Venner i Amerika har taget til Orde derimod.

Prof. K. L. lægger øjensynlig ikke Vægt paa at skaffe en fuldt retfærdig Dom over dette Ægteskab. De to Mennesker ødelagde Livet for hinanden. Hvad er der saa mere? Fra Christian findes her ingen Breve.

Hele Brevsamlingen er en spædlemmet Kvindeskikkelse med et gigantisk Temperament. Borte fra Land og Hjemmekreds, ude paa den isnende Prærie — lidende, træt, men aldrig slap i sin higende Vilje, i sin glødende harmfulde Følelse af at blive offret med koldt Blod, henkaster hun sin Sjæl i Breve til en trofast Veninde paa Sjælland.

Det er ikke almindeligt Brevskriveri med Spørgsmaal og Svar, hvertfald ikke fra Lavras Side. Først mod Slutningen, da hun er gaaet over i en baptistisk Sekt, kommer der en Smule religiøs Ordveksling. Endelig i det allersidste Brev har hun, aflægs og gammel, faaet Ro til at svare paa en Række Spørgsmaal der stilledes hende af Veninden.

Det tegner hendes urolige Aldrig-uden-Vaade Sjæl at hun ikke svarer eller modtager, men blot udlader og giver sig selv ustandseligt indtil Kræfterne glipper.

Mærkeligt er det at følge hendes Overgang til Amerikanismen.

Hendes Sprog er længe rent. „Den danske Bøgeskov glemmer vi aldrig“. — „Det er altid morsomt at omgaas Danske — især naar disse er dannede“ ... men „der er ingen af de danske jeg sympatiserer med“ undtagen Mrs. Hindstrup. (Desværre for hende selv!)

Da hendes Mand dør, bliver hun eneraadig over Boet, hvor Børnene maa slide. Hun nyder sin Selvstændighed, og ifølge med denne bryder hendes undertvungne Religiositet frem. Hun optages i et Trossamfund, gendøbes og lever i en Rus af Religion.

Men endnu er hun dansk.

„Jeg kunde ikke overkomme min Generthed og bede højt i det fremmede Sprog“.

Denne ægte jyske Blufærdighed varer dog næppe ved. Længere og længere drager de Troendes Samfund hende ind i Amerikanisme. Hendes religiøse Begreber udtrykker hun nu bedst paa Engelsk. Prof. K. L. viser dette med sit Mesterskab i at opfatte sproglig Farve.

At den sentimentale amerikanske Religiøsitet alligevel ikke passer helt til hendes djærve Sind og ikke ganske undlader at forfladige, synes man at kunne spore. Hendes Skikkelse var sikkert bleven rigere i en ram jysk Indremission.

Man lægger Bogen fra sig med en Følelse af, at disse Breve fra først til sidst er et Raab imod det gamle Land fra et Sted ude i Rummet, hvor den jyske Kvinde aldrig helt kom til sin Ret.

Efter at have modtaget varige Indtryk af Lavra Birchs Breve er man ikke meget oplagt til at gaa igang med: „En Københavner paa Trampen“. Brevene fra den unge københavnske Haandværkssvends Vandring i det vilde Vest, hvor han kun møder faa Gentlemen „paa Vejen fra Omaha til Nevada“, er meget morsomme. Hans jublende Rejselyst og kække Modstandskraft giver et udmærket Stof, særlig under Prof. K. L.'s Hænder, som forstaar at blande alskens Urter i Vase. Hvilken Blomst er det ikke, naar Københavneren i Brev hjem forestiller sit Rejseselskab: „3 Svenskere, 2 Danskere og jeg!“ „Jeg“ er — altsaa — Københavner.

Sidste Samling Breve i det foreliggende Bind er fra en ung fynsk Husmandssøn. Han gaar ikke paa Trampens Tilfældigheder og er langt fra saa fornøjelig som Københavneren. Povl fra Fyn gaar meget mere maalbevidst frem. Han studerer Engelsk paa Højskole og lærer Mejeri. Ejendommelig er hans Vilje til at holde sit Sprog rent. Han hader og foragter Engelsk-Dansk. Det er en udmærket typisk Linje: Fynboens Kærlighed til Højdansk, det rene Sprog. Povl bruger nødigt en engelsk Vending — men et hjemligt Dialektord løber hellerikke i Pennen! —

Hans blide Følelse for Hjemmets Kreds — ingen skriver venligere, blødere Breve hjem — er ogsaa nok jordægte.

Brevene er ikke afsluttede. Man ser Povl hente sin Kæreste fra Fyn over til Amerika. Nu skal de giftes, tjene Penge — komme hjem og faa et selvstændigt Landbrug. Thi Farmer paa ægte amerikansk er Povl ikke. Men Spørgsmaalet staar foreløbig uløst: Om de kommer? Eller om Amerika holder dem fast?

Danske Nybyggerbreve fortsættes.

Thorkild Gravlund.

NORSKE KÆMPEVISEMELODIER

Vore Kjempeviser, belyst fra musikalsk Synspunkt af Catharinus Elling. (Videnskapselskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse. 1913. Nr. 4). Kristiania 1914, J. Dybwad.

Den norske komponist Catharinus Elling, der er kendt som en virksom indsamler af norsk folkesang, offentliggjorde i 1909 en rede-

gørelse for kilderne til vort kendskab til de norske folkemelodier (viser og slåtter), og om disse melodiers tonale og rytmiske bygning¹. Han er nu på ny fremkommen med en for musikhistorikere højst værdifuld afhandling, denne gang alene omhandlende de norske kæmpevisemelodier.

Det er 100 år siden, at de første norske kæmpevisemelodier optegnedes. Initiativet udgik fra provst Rønnau i Opdal. Den ydre anledning hertil var at fremskaffe melodistof til den ved Abrahamson, Nyerup og Rahbek foranstaltede udgave af „Udvalgte danske Viser fra Middelalderen“ (1810—14); en del af melodierne fandt da også optagelse i denne udgaves melodibilag. Som et kuriosum kan anføres, at én af disse norske melodier (Oluf konning og hans broder) nu er almen kendt, idet dens begyndelse af Kuhlau er benyttet i „Elverhøj“ til de første takter af sangen: „Nu da lensmanden bort vil drage“.

Derefter kommer en død tid på et halvt hundrede år, hvori der intet indsamles; da er det, at organisten Ludv. M. Lindemann begynder et virkeligt planmæssigt arbejde med at redde det folkelige melodistof fra forglemmelse. Lindemann er født 1812 i Trondhjem, hvor faderen var organist; han siger selv, at „kærligheden til den norske folkemelodi er en arv fra mine fædre, og folkemelodien selv har tonet for mig fra vuggen af, både i sang og spil“. I 1848 foretog han (med offentlig stipendium) sin første indsamlingsrejse. Hovedformålet var vel fra først af egentlig det rent praktiske: at indsamle salmemelodier, der kunde blive anvendelige til officiel kirkebrug; men han optegnede desuden også gamle folkeviser og slåtter. Udbyttet af denne første tur, der gik til Valdres i Telemarken, var det imponerende tal af 200 melodier. Og fra nu af foretog han omtrent hvert år indsamlingsrejser, lige til 1880, da alderen tvang ham til at høre op. Rejserne gik næsten udelukkende til Østlandet, og navnlig i Telemarken var udbyttet overvældende. En del af det indsamlede materiale offentliggjorde han (fortrinlig harmoniseret) i det store værk „Norske Fjældmelodier“. Hans efterladte manuskriptsamling i Kristiania universitetsbibliotek indeholder ialt 1050 melodier (indsamlede i årene 1860—80), men naturligvis er det kun en mindre del af dem der hører til kæmpevisetekster.

En halv snes år efter Lindemans død (1887) blev melodiindsamlingen genoptaget af Catharinus Elling, ligeledes af skolelærer Sande (og nu folkemindesamleren Richard Berge). Fra 1899 er staten trådt støttende til. Herved er det muligt, at også strøget fra Kristianssand og op til Trondhjem har kunnet inddrages i undersøgelsen.

Også Lindemans samtidige, danskeren A. P. Berggreen, har virket for norske folkemelodiers optegnelse, nemlig til brug for hans udgave af norske folkemelodier (Kbh. 1861). En del af det til Berggreen indsendte norske stof ligger endnu utrykt.

Resultatet af alle disse indsamlinger er blevet, at der nu foreligger optegnet o. 300 norske kæmpevisemelodier. Nogle af dem knytter sig

¹ Norske Videnskapselsk. Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1909. Nr. 5.

til tekster, der stammer fra gammel norsk tradition; men andre hører til tekster i dansk sprogform, fra Syvs visebog, som i flere egne af Norge (ligesom på Færøerne) har været meget yndet af almuen. —

Catharinus Elling fremlægger det foreliggende stof på den måde, at han aftrykker de utrykte kæmpevisemelodier af gammelt præg, der findes i Lindemans og i hans egne manuskriptsamlinger; derimod nøjes han af pladshensyn med at henvise til melodier, som allerede foreligger trykt. Det er et meget stort nyt materiale, han her har gjort tilgængelig: ialt 179 melodier, hvoraf 68 hører til tekster, hvortil man før slet ikke kendte melodier. Medens de tidligere kendte, hos Lindeman trykte melodier væsentlig stammer fra Midt-Telemarken, bringer det nye stof en række melodier fra andre norske egne, særlig dog fra Vest- og Syd-Telemarken.

De ny fremdragne melodier har ikke alle så stor musikalsk værdi som de tidligere udgivne; men set fra et historisk synspunkt er de vel egentlig af større interesse; og de fanger opmærksomheden ved deres gammeldags og fremmedartede præg.

Det er en god idé af C. Elling og meget formålstjenligt til at vedligeholde læserens interesse gennem hele det store materiale, at han ledsager hvert enkelt melodi med en udførlig teknisk-musikalsk analyse, påpeger ejendommeligheder i melodigangen og viser berøringspunkter med de middelalderlige kirketonearter. Hvad man savner er en udførlig og objektiv sammenfattende oversigt over hele det givne musikstofs ejendommeligheder, svarende f. eks. til den udmærkede fremstilling, som Hj. Thuren i sin tid har givet af den færøske folkesangs væsen. Der er spørgsmål nok der trænger sig frem ved betragtning af de norske folkevise-melodier: om forholdet til kirketonearterne tyder på absolut afhængighed, om musikalske formler, pentatonik, taktarter, danserytme, melodiernes indbyrdes slægtskab, sammenhæng med andre nordiske landes folkesang, osv. osv.

I og for sig gør det intet, at C. Elling overlader den slags undersøgelser til fremtidens forskning. Spørgsmålet bliver da blot, om materialet er fremlagt således, at det virkelig kan tjene som udgangspunkt for videnskabelige undersøgelser. Og i denne sammenhæng kunde der nok gøres et par indvendinger.

Det er således forkasteligt, når C. Elling fuldstændig udelukker melodiopskrifter, der „var så nærliggende varianter af de trykte, at de kun vilde føles som overflødige“. Tværtimod! I opskrifter efter folketradition har selvfølgelig den ene melodi lige så stor historisk kildeværdi som den anden. Varianter er derfor af største interesse, idet de kan blive et meget vigtigt hjælpemiddel til bestemmelse af en melodis oprindelige form. Véd vi, at en melodi synges omtrent enslydende i forskellige egne, er det netop en betryggende garanti for, at vi står overfor en velbevaret tradition og ikke overfor et individuelt produkt.

Den anden hovedanke er, at vi stilles i tvivl om optegnelsernes fuldstændige pålidelighed. Det er ikke noget postulat. Jeg lader melodiindsamleren C. Elling selv føre ordet: „... Lige så vist som Optegneren pligter at vise den største Samvittighedsfuldhed ligeoverfor Me-

lodiernes Intervaller, ligesaa vist har han den Pligt at tilvejebringe et saa godt Forhold som muligt mellem Sprogrhythme og Musikhrytme, en så god Periodebygning som mulig, og idethele — jeg kommer atter til mit præterea censeo — stille Melodien ordentlig paa Benene. Ellers gaar det ud over Melodien, og vi har ikke Raad til at miste en eneste Melodi. Sagen er jo nemlig den, at Folkets Sang i rhythmisk Henseende som Regel er saa fri, saa lidet bestemt, eller for at bruge et teknisk Udtryk, saa lidet taktfast, at det meget ofte beror paa Samlerens Sans for rhythmisk Virkning, om der skal komme noget helt ud af Melodien eller ej. Jeg vil her henvise til Lindemans Redegørelse i Norske Universitets- og Skole-Annaler 2den Række, 5te Bind. Kr.ania 1850" (s. 134). Et andet sted (s. 132) siger Elling i anledning af en melodiopskrift af Richard Berge: „Det nytter lidet at sige, at vedkommende har sunget slig. For det bliver Optegnerens Sag at bringe Papirerne i Orden“.

Disse udtalelser fortjener den skarpeste protest. C. Ellings opfattelse af en optegners opgave kunde være god latin på Lindemans tid, hvor man kun så på melodiernes musikalske værd. I vor tid har man dog også fået øjnene op for deres historiske betydning, idet vi ud fra dem må kunne drage slutninger om en svunden tids folkelige musikopfattelse. Derfor må vi forlange den størst mulige nøjagtighed i optegnelsen; også fordi vi står overfor en uddøende tradition, sådan at eftertiden aldrig vil kunne gøre det forsømte godt igen. Det er absolut en mangel ved C. Ellings og andre ligesindedes optegnelser, hvis disse (ovenikøbet med vilje) er afrundede eller — om man vil — forfalskede, således at fremtidens forskere ud fra dem intet kan slutte om det norske folks rytmiske sans.

Catharinus Elling har ellers krav på megen taknemmelighed både som optegner og udgiver af norsk folkemusik. Hvad om hans varme interesse for denne sag kunde lede ham til at sætte kronen på værket, så at han, med fonografisk optegnelse som mellemlid, skaffede os en række fuldt nøjagtige prøver af den folkelige syngemåde i Norge. Det vilde være til gavn og glæde for efterverdenen. Det var også værdifuldt fonografisk at få konstateret, hvorledes det forholder sig med de af Lindeman omtalte mellemtoner (falske toner); nogle har jo endda påstået eksistensen af en særlig norsk skala. Og det er af betydning at få prøver på den folkelige manér: ved tonale og rytmiske ændringer at få samme melodi til at passe til alle vers i en vise.

For at give en forestilling om, hvilke krav på nøjagtighed man i andre lande stiller til melodioptegnere, vil jeg nedenfor give uddrag af et spørghefte: „Sammlung deutscher Volkslieder“. Det er for nylig udsendt af det tyske „Volksliedarchiv“ i Freiburg i Br. Som det vil ses, giver det anvisning på en meget praktisk optegnelsesmåde, der egner sig til videnskabelig brug og fortjener at være kendt i vide kredse:

„... Samleren må ikke tage anstød af en virkelig eller formentlig ufuldkommenhed i den hørte melodi, eller forsøge på at udbedre; men han må holde sig for øje, at det altid kommer an på ægthed og ikke på afrunding og skønhed ...

Folket plejer at synge sine melodier således, at takten ikke altid er regelmæssig, men ofte skifter, sådan at der midt i en melodi i $\frac{2}{4}$ eller $\frac{4}{4}$ takt viser sig $\frac{3}{4}$ takt (eller omvendt). Denne „taktfejl“, der i virkeligheden er et ejendommeligt, og ofte meget musikalsk virkningsfuld, kendetegn for folkesangen, har man hidtil „forbedret“ under optegningen, og derved ikke blot givet et falsk billede af folkesangen, men også udvisket mange skønheder.

Man kommer bedst ud over vanskeligheden, når man lader være at optegne i almindelig takt, men foruden tonehøjden blot tænker på at gengive tonernes varighed, på den måde at gøres til tælleenhed, betegner da den dobbelte værdi, halvdelen; punkteringer som eller giver sig af sig selv. Når der bliver sunget rask er det nemmest at skrive dobbelt så store nodeværdier, da og er hurtigere at skrive end og . Man bør altid angive visens tempo (rask, temmelig hurtig, med følelse, langsom, i marchtempo osv.). Optegnelse nøjagtig i den tonehøjde, hvori melodien er sunget, er ikke ubetinget nødvendig, selv om en angivelse af tonehøjden nok kunde ønskes.

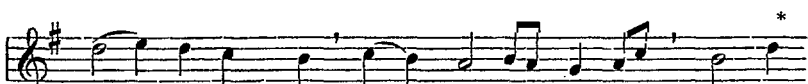
Ved fuldstændig usikkert og vilkårligt sunge melodier må man ledsage nodegengivelsen med en beskrivelse i ord for at give et klart begreb om det hørt. Man må især lægge mærke til egenheder i begyndelsen af visen og afvigelser i de enkelte vers. Heller ikke her bør man udligne og normalisere efter eget forgodtbefindende . . . I vigtigere tilfælde vil det vise sig nødvendigt at foretage fonografiske optagelser.“

Det tyske spørgehefte giver derefter 9 melodier som prøve; jeg nøjes med heraf at meddele nr. 4:

Mässig langsam.

So man - chen Weg bin ich ge - gan - gen, um dei - ner

Lie - be zu er - lan - gen, ich a - ber hab' sie

nicht ge - krieg't, weil sie so tief ver - bor - gen ist.

* betegner at tidsværdien ikke har kunnet betegnes nøjagtig; i nærværende tilfælde at den er større end $\frac{1}{4}$.

C. Elling slutter sin afhandling med nogle spredte betragtninger over kæmpevisemelodierne. Først om deres rytmik. Der er jo det mærkelige, at man i norsk — ligesom i den færøske visesang — undertiden kan træffe omkvæds melodier på uligetaktige perioder. De virker på os som oftest utilfredsstillende og afsnubbede, synes at mangle den fornødne balance. Men det er jo interessant at se, at den folkelige rytmiske sans ikke altid stemmer med den moderne kunstmusiks regler. På den anden side har C. Elling ret, når han fremhæver, at det ligger i musikkens natur, at det dog er de ligetaktige perioder, der er det normale; så det er naturligt, at disse i folkemusikken numerisk set danner den kompakte majoritet. Mindre heldig er E., når han i denne sammenhæng stærkt polemiserer mod Laub, der har udfundet den lov, at „normale er omkvæd med et ulige antal taktslag og kvindeligt udgang“. Elling indlader sig her i kamp mod vejr møller, af den simple grund, at Laubs „lov“ virkelig kun udgiver sig for at gælde omkvædsteksterne og slet ikke omhandler melodierne! så det hele er jo en misforståelse fra Ellings side.

Angående den musikalske rytmes forhold til tekstens rytmik har Elling nogle gode iagttagelse (den vigtigste står at læse nede i en fodnote!). Han viser, at hovedreglen i de norske kæmpevisemelodier er den, at den musikalske rytme aldrig må stå i direkte modsætning til sprogrytmen; og selv om tonen til en ubetonet stavelse ved synkopiske dannelser kan få så stærk accent, at den næsten får karakter af hovedaccent, er det dog ikke denne stavelse, men den foran gående betonedede, der skal falde på tung taktdel, f. eks.: .

Om melodiernes alder udtaler Elling, at han ud fra sin „subjektive musikfølelse“ mener at kunne skelne mellem ældre og nyere melodilag; dog er gammelt og nyt i det overleverede stof således blandet mellem hinanden, at han mener det umuligt at fremhæve bestemte melodier som de absolut ældste. Melodier i de gamle kirketonearter er ikke så hyppige at træffe på, som det egentlig var at vente. Og de bedste melodier, de der mest påvirker vor fantasi og synes at give os visens stemning, er slet ikke i de gamle tonearter. — Til nærmere at gå ind på historiske betragtninger vedkender C. Elling åbent sin ulyst; han mener at „det er emnet næsten for godt til“. Læseren må nøjes med at „hengive sig til glæden over den skat vi har i selve melodierne“ og trøste sig med, at „dette bliver dog til syvende og sidst den bedste vinding“. Sat sapienti!

H. Grüner Nielsen.

TRÆDE LYKKEN FRA

(D. St. 1912, 112).

I min Fødeby, Gjerlev ved Randers, havde de unge for Skik om Sommeraftnerne at gaa ud ad Landevejen til en lille Skov uden for Byen, og blandt andet kortede de sig Tiden med at træde Lykken fra hinanden, og dette gik til paa følgende Maade:

Den, der vilde træde Lykken fra, maatte gaa i den andens Fodspor, saa han satte højre Fod, hvor denne satte højre, og venstre, hvor denne satte venstre. Han maatte gaa 20 Skridt saadan, og først da kunde han sige: „a hå tråin løgen fræð'ð, do for enən kæræsd i jo'r“. Hvis Manden, man traadte Lykken fra, opdagede det og traadte om, kunde det ikke lade sig gøre.

Paa Aalborgegnen har jeg truffet det samme, dog behøvedes der kun 15 Skridt for at have frarøvet en Lykken.

N. P. Bjerregaard.

NORDFYNSK BONDELIV

Christine Reimer, *Nordfynsk Bondeliv i Munds Minde*. III. Odense 1913.

Af Frk. Christine Reimers Værk om fynsk Bondeliv er tredje Bind udkommet. Det handler om „Aarstider, Fornøjelser og Fester“ og kan ligesom de foregaaende anbefales alle i danske Folkeminder interesserede. En saa udførlig og velbygget Skildring af det gammeldags Bondeliv paa Fyn er hidtil ikke fremkommet i Litteraturen, og man maa meget paa-skønne, at Forfatterinden gennemfører sin Plan med saa stor Omhu og Præcision. Om end hist og her stort og smaat er blandet lidt for meget sammen, er Bogen dog i høj Grad læseværdig og velskreven. Dog skæmmes den ligesom de foregaaende af adskillige Trykfejl og enkelte sproglige Besynderligheder (S. 402: Stedmoderbarn i St. f. Stedbarn, S. 423: overleveret for overlevet, m. fl.), og naar Forf. et enkelt Sted vover sig udenfor sit Omraade og vil forklare Palle som en Forkortelse af Palnatøke (S. 462), er hun ikke heldig. Dog, sligt er uvæsentlige Smaating, der intet betyder overfor det samlede Indtryk af Bogen; overalt hvor Forf. holder sig til selve Æmnet, er hendes Kundskaber aabenbart solide nok, og Fremstillingen har i det hele det selvoplevedes Tilforladelighed. Det er Forf.s Tanke at slutte sit anselige Værk med et fjerde Bind om Overtro o. l., og forhaabentlig lykkes det hende i en nær Fremtid at føre Bogen til Ende, hvorved vor Folkelitteratur vil faa en smuk og anselig Tilvækst.

Jørgen Olrik.

EN GAMMEL TRYLLEFORMULAR

Blandt de hyppigst forekommende „Trolddomsbedrifter“ er sikkert Kunsten „at vise igjen“, at udfinde hvem der har begaaet et Tyveri. Endnu den Dag i Dag anvendes „Sold og Sax og arvet Sölv“ paa samme Maade, som vore Fædre vel har brugt gennem Aarhundreder, og det fejler vel næppe heller, at der hist og her bruges nogle af de gamle Besværgelsesformularer i dette Øjemed; Meddelelsen har i hvert Fald i et enkelt Tilfælde gjort den Erfaring.

Som oftest findes der i disse Formularer — som de forekomme i trykte og utrykte „Cyprianus“er — forvanskede latinske Ord, hvis oprindelige Form kun vanskeligt eller slet ikke kan udfindes, og det kan maaske derfor være af Interesse at fremdrage en Maade til at vise igjen paa, som blev brugt henimod Aar 1600.

Af Viborg Landstings Dombog A, 1620, Fol. 526 f ses, at Skolemesteren Anders Christensen i Ørum i Thy var anklaget for Trolddomsbedrift, og som Bevis mod ham fremlagdes en Bekjendelse, som den i Aaret 1601 for Trolddom brændte Jesper Degn havde gjort. Det hedder deri, at Jesper havde laant en Lægebog af Anders Skolemester i Ørum By, og deri stod skrevet, hvorledes en skulde vise igjen, det som stjaalet var, „som er nogen Ord skrevet paa Bunden af en Lergryde, og skreven deres Navne, som tvivles paa, paa Sedler og svøbe ind i Ler og kaste dem i Vand i Gryden, og skulde de tilfor^{ne} skrive paa Grydebunden disse Ord: Christus Regnat, Christus Vincit, Christus Imperat; og skulde de siden læse derover: „Justus [es] domine et regtum iudic[i]um tuum.“

Der omtales ikke, hvorledes Tyven derefter aabenbares, det maa vel formodes, at hans Ansigt skulde vise sig paa Vandfladen i Gryden; men den sølle Jesper Degn paastod, at han intet kunde „af samme Handel, førend han fik forskrevne Bog“.

C. Klitgaard.

„HAGBARDS HOVED“ ENDNU EN GANG (D. ST. 1912, 189)

Vil De tillate mig at si nogle ord i anledning av Deres imøtegaaelse (i sidste nummer) av min liten artikel om Hagbards Billede. Deres vægtigste grund imot den tekstrettelse jeg der proponeret er vistnok den, „at en mistydning i en saga ikke giver tilstrækkelig hjemmel for en tekstrettelse i et langt ældre skjaldekvad“. Mistydningen bestaar efter Deres mening deri, at sagaskriveren tilla Hagbard skjegg, hvor kvadet bara har á halse, og De forklarer den som „saavidt forstaaeligt som Islendingernes kendskab til Hagbardsagnet var ringe“. — Dertil maa jeg spørge: hvis saa, hvorledes skulde da bonden i Gnupsdal falde paa, at la sin hal utsmykke med noget Hagbards billede? Men givet at sagnet var saadan vel kjendt ved Kormaks levetid at bøndernes huse kunde prydes med et Hagbardshode, saa var det neppe glemt da sagaen blev skrevet ned. Paa den anden side tror jeg ikke det er forsvarligt at anta, at Islendingeres kendskab til sagnet var ringe. Skjaldernes gjentagne kenninger forudsætter tværtimod at det var ganske velkjendt. Desuten har vi jo Heimskringla's hentydning til Hagbard og hans broder Hake¹. Endvidere Volsungasagas næsten enslydende beretning² (hvor den gjengir heltedigtningerne i den ældre Edda) naar Brynhild foreslaar Gudrun „rœðum um ríka konunga ok þeirra stórvirki!“ og begynder at fortælle om [Hamundssønnerne] Haki og Hagbard. Ligeledes tyder de

¹ Ynglingas. kap. 23. ² kap. 25.

mange, tildels noksaa tidlige, lokaliseringsforsøg¹) trindtom paa at sagnet var utvilsomt spredt over hele Norden.

Jeg holder derfor fast ved mit forklaringsforsøg, at sagaens forfatter „fandt den forvanskede form allerede i visens overlevering og lempede sig derefter“ — uten at betænke urimeligheten i at tale om Hagbards skjegg. Jeg sir urimelighet; ti hvorledes fik mon en skjegget Hagbard listed sig i Signelilles jomfrubur? Selv om forklædningen i kvindeclær ikke findes i en enkelt folkevis, saa gjør det overvældende antal det klart, at denne list er organisk i sagnet.

Jeg har antat at Steingerd stod ved siden av en dørpost (ikke høisædesstolpe) med utskaaret hode, og det synes mig fremdeles langt sandsynligere end at det skulde været noget gjennombrudt billedskjærerarbeide. Selv om kongegraven i Jællinge havde slikt, saa var det altfor gild for bonden i Gnupsdal! Og hvorfor skulde en dørstolpe ikke kunde anbringes i stuens utkant?

Sluttelig, hvorvidt Hagbardmotivet har plastisk mulighet for en islandsk træskjærer i tiende aarhundrede, det lar jeg andre om.

Hollander.

¹ F. e. Landnåma (Hauksbók) c. 206: I Ongli [á Haloga landi] hafði hvít Sígur konungr á Steig ok þar er Signýiar brúðr ok Hagbarz holmr.